Замимаи 7а

Арзёбии таъсир ба муҳити зист ва масъалаҳои иҷтимоӣ (АТМЗИ)

ба Пешниҳоди барнома барои маблағгузорӣ ба Хазинаи Иқлими Сабз (ХИС)

Ландшафтҳои ба иқлим устувор дар Осиёи Марказӣ

Моҳи июли соли 2026

Нашри 2.2

Пешниҳод шудааст:

Deutsche Gesellschaft für Internationale Zusammenarbeit (GIZ) GmbH

(Ҷамъияти Олмон оид ба ҳамкории байналмилалӣ (GIZ) GmbH)

Дархостҳоро вобаста ба ҳуҷҷати мазкур ба нишонаи зерин ирсол карда метавонед:

Deutsche Gesellschaft für Internationale Zusammenarbeit (GIZ) GmbH
Dag Hammarskjöld Weg 1-5

65760 Eschborn
Germany

gcf@giz.de

http://www.giz.de

Моҳи июли соли 2026

Нашри 2.2

Мундарицa

Мундариҷа ii

Рӯйхати ҷадвалҳо v

Руйхати расмҳо v

Ихтисораҳо vi

Хулосаи мухтасар ix

Доираҳои фарогирӣ ва ҳадафҳои барнома ix

Хатарҳои экологӣ ва иҷтимоӣ ва ҷораҳои коҳиш додани онҳо x

1. Муқаддима 1

2. Тавсифи барнома 2

3. Стандартҳои экологӣ ва иҷтимоӣ 6

3.1. Сиёсатҳои экологӣ ва иҷтимоии Хазинаи Иқлими Сабз (ХИС) 6

3.1.1. Сиёсати экологӣ ва иҷтимоии ХИС 6

3.1.2. Сиёсат оид ба пешгирӣ ва ҳимоя аз истисмор, зӯроварӣ ва озори ҷинсӣ (ИЗОҶ) 8

3.1.3. Сиёсат оид ба мардуми бумӣ 9

3.1.4. Баробарии гендерӣ 9

3.2. Сиёсатҳо ва стандартҳои экологӣ ва иҷтимоии Ҳукумати Олмон 10

3.2.1. Системаи идоракунии “Кафолатҳо + Гендер”-и GIZ 10

3.2.2. Истисмор, зӯроварӣ ва озори ҷинсӣ (ИЗОҶ) 11

3.2.3. Шикоятҳо ва имшо кардан 12

4. Чаҳорчӯбаи институтсионалӣ, сиёсӣ ва меъёрии марбут ба КЭИ дар кишварҳои мизбон 14

4.1. Шартномаҳо, конвенсияҳо ва созишномаҳои байналмилалӣ 14

4.2. Сиёсатҳо, стратегияҳо/созишномаҳо ва чаҳорчӯбаи ҳуқуқии миллӣ 15

4.2.1. Ҷумҳурии Қирғизистон 15

4.2.2. Ҷумҳурии Тоҷикистон 20

4.2.3. Ӯзбекистон 25

4.3. Сиёсат ва стратегияҳои минтақавӣ 28

5. Тавсифи экологӣ ва иҷтимоии минтақаҳои мақсаднок 30

5.1. Минтақаҳо ва ноҳияҳои татбиқи барнома 30

5.2. Тавсифи иҷтимоӣ-иқтисодӣ 33

5.2.1. Демография 33

5.2.2. Таҳлили маҷмӯии хатарҳои иқлимӣ ва осебпазирии иҷтимоӣ-иқтисодӣ 35

5.2.3. Сохтори иҷтимоӣ ва идоракунии ҷамоатҳо 35

5.2.4. Баробарии гендерӣ ва тавсеаи имкониятҳои занон 36

5.2.5. Шуғл 39

5.2.6. Кишоварзӣ 41

5.2.7. Дастрасӣ ба замин ва захираҳои табиӣ 43

5.2.8. Дастрасӣ ба захираҳо ва хизматрасониҳои молиявӣ 45

5.2.9. Меҳнат ва шароити корӣ 47

5.3. Тавсияи экологӣ 51

5.3.1. Ҷуғрофия ва иқлим 51

5.3.2. Хок ва геология 52

5.3.3. Захираҳои об ... 53
5.3.4. Партовҳо ... 55
5.3.5. Гуногунии биологӣ ва ҷангалҳо ... 55
5.3.6. Санҷиши гуногунии биологӣ (IBAT) ... 57
5.4. Осебпазирии иқлимӣ ва хатарҳо ... 64
5.4.1. Ҷумҳурии Қирғизистон ... 65
5.4.2. Тоҷикистон ... 65
5.4.3. Ӯзбекистон ... 65
5.5. Мероси фарҳангӣ ... 66
5.5.1. Ҷумҳурии Қирғизистон ... 66
5.5.2. Тоҷикистон ... 67
5.5.3. Ӯзбекистон ... 68
6. Иқтидори талкилотҳои иҷрокунандаи барнома марбут ба КЭИ ... 68
6.1. Нақши GIZ ҳамчун ташкилоти аккредитатсияшуда ... 68
6.2. Нақши GIZ ҳамчун ташкилоти иҷрокунанда (ТИ) ... 69
6.3. Ташкилотҳои иҷрокунандаи миллӣ ... 70
6.3.1. Ҷумҳурии Қирғизистон ... 70
6.3.2. Тоҷикистон ... 71
6.3.3. Ӯзбекистон ... 72
6.4. Иқтидори экологӣ ва иҷтимоии ТИ-ҳо ... 73
6.5. Гардиши маблағҳо ... 73
6.6. Роҳбарӣ ва идоракунӣ ... 74
7. АТМЗИ дар сатҳи барнома ... 76
7.1. Хулосаи арзёбӣ дар сатҳи барнома ... 76
7.1.1. Таҳлили хавфи ИЗОҶ вобаста ба контекст ... 76
7.2. КЭИ 1: Арзёбӣ ва идоракунии хатарҳо ва таъсири экологӣ ва иҷтимоӣ ... 89
7.2.1. Арзёбӣ ... 89
7.2.2. Дараҷаи таъсир (паст, миёна, баланд) ... 93
7.3. КЭИ 2: Меҳнат ва шароити корӣ ... 94
7.3.1. Арзёбӣ ... 94
7.3.2. Дараҷаи таъсир (паст, миёна, баланд) ... 95
7.4. КЭИ 3: Самаранокии захираҳо ва пешгирии ифлосшавӣ ... 95
7.4.1. Арзёбӣ ... 95
7.4.2. Дараҷаи таъсир (паст, миёна, баланд) ... 98
7.5. КЭИ 4: Саломатӣ, бехатарӣ ва амнияти ҷомеа ... 98
7.5.1. Арзёбӣ ... 98
7.5.2. Дараҷаи таъсир (паст, миёна, баланд) ... 99
7.6. КЭИ 5: Гирифтани замин ва кӯчондани маҷбурӣ ... 100
7.6.1. Арзёбӣ ... 100
7.6.2. Дараҷаи таъсир (паст, миёна, баланд) ... 101
7.7. КЭИ 6: Ҳифзи гуногунии биологӣ ва идоракунии устувори захираҳои табиии зинда ... 101
7.7.1. Арзёбӣ ... 101

7.7.2. Дараҷаи таъсир: (паст, миёна, баланд) 102
7.8. КЭИ 7: Мардуми бумӣ 103
7.8.1. Арзёбӣ 103
7.8.2. Дараҷаи таъсир (паст, миёна, баланд) 104
7.9. КЭИ 8: Мероси фарҳангӣ 104
7.9.1. Арзёбӣ 104
7.9.2. Дараҷаи таъсир (паст, миёна, баланд) 105
8. Таъсироти экологӣ ва иҷтимоӣ (сатҳи зерлоиҳа) 106
8.1. Тавсифи зерлоиҳа 107
8.1.1. Унсурҳои калидии Механизми грантҳои муштарак ва барномаи қарзӣ 107
8.1.2. Унсурҳои калидии суръатбахши ҷорӣ намудани кишти бешудгор 110
8.1.3. Унсурҳои калидии механизми сармоягузории ҷангал ва чарогоҳ 111
8.1.4. Унсурҳои калидии платформаи минтақавии сармоягузорӣ 113
8.2. АТМЗИ (сатҳи зерлоиҳа) 115
9. Адабиёт 122
Замимаи 1: Дастурамалҳо барои таҳияи Механизми баррасии шикоятҳо (МБШ) 126
Замимаи 2: Рӯйхати истисноҳои КЭИ (Замимаи стандартӣ) 131
Замимаи 3: Шартномаҳо, Конвенсияҳо ва Созишномаҳои Байналмилалӣ 132

Рӯйхати ҷадвалҳо

Ҷадвали 1: Шарҳи умумии компонентҳо, натиҷаҳо, маҳсулот ва фаъолиятҳо 4
Ҷадвали 2: Шарҳи умумии стандартҳои КЭИ-и ХИС 7
Ҷадвали 3: Минтақаҳои муҳофизатшаванда ва мавзеъҳои ҳифзаванда дар ландшафтҳои мақсадноки барнома 60
Ҷадвали 4: Намудҳои инвазивии бегона дар се 61
Ҷадвали 5: Хатарҳои эҳтимолӣ ва таъсироти манфии фаъолиятҳои барнома дар ҷараёни татбиқ (сатҳи барнома) 80
Ҷадвали 6: Шарҳи умумии зерлоиҳа 107
Ҷадвали 7: Шарҳи умумии зерлоиҳа 110
Ҷадвали 8:Шарҳи умумии зерлоиҳа 111
Ҷадвали 9: Шарҳи умумии зерлоиҳа 113
Ҷадвали 10: Хатарҳои эҳтимолии экологӣ ва иҷтимоӣ ва таъсироти манфии эҳтимолии фаъолиятҳои мувофиқ дар зерлоиҳаҳо 115

Руйхати расмҳо

Расми 1: Минтақаҳои барнома: Ноҳияҳои атрофи водии Фарғона (аз боло рост) ва минтақаи сарҳади ҷанубии байни Ӯзбекистон ва Тоҷикистон (аз поён чап); дар маҷмӯъ 38 ноҳияи ишорашуда; рангҳо мувофиқи баланди аз сатҳи баҳр (шабакаи 30м х 30м) 30
Расми 2: Нақшаи амудии ҷуғрофӣ, ки барои минтақи барнома хос аст (ҳамчун намуна барои минтақаи атрофи Наукат, Қирғизистон) (Маълумот дар бораи истифодаи замин бо мақсади муаррифӣ ҳамвор карда шудааст) 31
Расми 3: Тақсимоти истифодаи замин дар минтақаҳои барнома (Аз боло: водии Фарғона; аз поён: Минтақаи сарҳади ҷанубӣ) 32
Расми 4: Геккони ҷуфтангушти Фарғона (Alsophylax ferganensis) 59
Расми 5: Тартиби ҳуқуқӣ ва гардиши маблағҳо 69
Расми 6: Роҳбарӣ ва идоракунии барнома 74

Ихтисораҳо

Ихтисораҳо бо забони тоҷикӣ

АИО	Ассотсиатсияи истифодабарандагони об
АТМЗИ	Арзёбии таъсир ба муҳити зист ва масъалаҳои иҷтимоӣ
БАТР	Бонки Аврупоии Таҷдид ва Рушд
БОР	Бонки Осиёии Рушд
БРСММ	Барномаи рушди Созмони Милали Муттаҳид
БҶ	Бонки Ҷаҳонӣ
ВЗОКСК	Вазорати захираҳои об, кишоварзӣ ва саноати коркарди Ҷумҳурии Қирғизистон
ВТЛК	Воҳиди татбиқи лоиҳаҳои кишоварзӣ
ВҲШ	Воситаҳои ҳифзи шахсӣ
ГГХ	Газҳои гулхонаӣ
ЗА	Занҷираи арзиш
ЗИ	Захираҳои инсонӣ
ИЗОҶ	Истисмор, зӯроварӣ ва озори ҷинсӣ
ИРИ	Индекси рушди инсонӣ
КБМ	Корпоратсияи байналмилалии молиявӣ
КМЭТИ	Кумитаи миллии экология ва тағйирёбии иқлим (Ӯзбекистон)
КРБ	Кумитаи роҳбарикунандаи барнома
КХМ	Корхонаҳои хурдтарин, хурд ва миёна
КХҶДИЗ	Кишоварзӣ, хоҷагии ҷангал ва дигар самтҳои истифодаи замин
КЭИ	Кафолатҳои экологӣ ва иҷтимоӣ
МБ	Мардуми бумӣ
МБШ	Механизми баррасии шикоятҳо
МИЛ	Маркази идораи лоиҳа
ММВ	Мақомоти миллии ваколатдор
ММД	Маҷмӯи Маҳсулоти Дохилӣ
МТЛС	Маркази татбиқи лоиҳаҳои сармоягузорӣ (Тоҷикистон)
МТЛС-КҲМЗ	Маркази татбиқи лоиҳаҳои сармоягузории назди Кумитаи ҳифзи муҳити зист
НИЭИ	Нақшаи идоракунии экологӣ ва иҷтимоӣ
НМБ	Нақшаи мардуми бумӣ
НТШ	Нуқтаи тамоси шикоятҳо / Нуқтаи тамоси гендерӣ
НЧМГ	Нақшаи чорабиниҳо оид ба масъалаҳои гендерӣ
НҶҶМ	Нақшаи ҷалби ҷонибҳои манфиатдор
ОАГ	Организмҳои аз ҷиҳати генетикӣ тағйирёфта
ПМ	Пешниҳоди маблағгузорӣ
РКО СММ	Раёсати Комиссари Олии СММ оид ба ҳуқуқи инсон
РОПО	Розигии озод, пешакӣ ва огоҳона
СБМ	Созмони байналмилалии меҳнат

СИЭИ	Системаи идоракунии экологӣ ва иҷтимоӣ
СММ	Созмони Милали Муттаҳид
СФ	Стандартҳои фаъолият
СҲИР	Созмони ҳамкории иқтисодӣ ва рушд
ТА	Ташкилоти аккредитатсияшуда
ТДМ	Ташкилоти дастрасии мустақим
ТИ	Ташкилоти иҷрокунанда
ТМҚ	Ташкилотҳои микроқарзӣ
ТҶШ	Ташкилоти ҷомеаи шаҳрвандӣ
УИПК	(Таҷрибаҳои истифодаи замин, ки) устувор ба иқлим ва дорои партовҳои кам
ФАО	Созмони озуқаворӣ ва кишоварзии СММ
ФГГ	Фонди Глобалии Экологӣ
ХБП	Хазинаи байналмилалии пул
ХБРК	Хазинаи байналмилалии рушди кишоварзӣ
ХИС	Хазинаи Иқлими Сабз
ЭИ	Экологӣ ва иҷтимоӣ
ЮНЕСКАП	Комиссияи иқтисодӣ ва иҷтимоии СММ барои Осиё ва Уқёнуси Ором
ЮНЕСКО	Созмони Милали Муттаҳид оид ба маориф, илм ва фарҳанг

Ихтисораҳо бо забони англисӣ

ARIS	Агентии рушди ҷамоатҳо ва сармоягузории Ҷумҳурии Қирғизистон
BMZ	Вазорати федералии ҳамкориҳои иқтисодӣ ва рушди Олмон
BPfA	Эъломия ва Платформаи амали Пекин
CEDAW	Конвенсия оид ба барҳам додани тамоми шаклҳои табъиз нисбат ба занон
CIA	Садорати марказии иктишофӣ
CITES	Конвенсия оид ба савдои байналмилалии намудҳои наботот ва ҳайвоноти ёбоии зери хатари нобудшавӣ қарордошта
CMS	Конвенсия оид ба ҳифзи намудҳои ҳайвоноти ёбоии кӯчӣ (Конвенсияи Бонн)
CO2	Диоксиди карбон
CR	Намудҳои дар зери хатари шадиди нобудшавӣ қарордошта (тибқи Рӯйхати Сурхи IUCN)
CS-FOR	Тарсиби карбон тавассути сармоягузории иқлимӣ дар ҷангалҳо ва чарогоҳҳо дар Ҷумҳурии Қирғизистон (Лоиҳа)

EN	Намудҳои дар зери хатари нобудшавӣ қарордошта (тибқи Рӯйхати Сурхи IUCN)
GGGI	Институти глобалии рушди сабз
GIZ	Ҷамъияти Олмон оид ба ҳамкории байналмилалӣ (GIZ) GmbH
Ia	Категорияи Ia-и минтақаҳои муҳофизатшавандаи IUCN (Мамнӯъгоҳи қатъии табиӣ)
IBAT	Воситаи ҳамгирошудаи арзёбии гуногунии биологӣ
IFC	Корпоратсияи байналмилалии молиявӣ
II	Категорияи II-и минтақаҳои муҳофизатшавандаи IUCN
III	Категорияи III-и минтақаҳои муҳофизатшавандаи IUCN
INFORM	Индекси идоракунии хатарҳо
IPCC	Панели байниҳукуматӣ оид ба тағйирёбии иқлим
IPCC WGII	Гурӯҳи кории II-и Панели байниҳукуматӣ оид ба тағйирёбии иқлим
IUCN	Иттифоқи байналмилалии ҳифзи табиат
IV	Категорияи IV-и минтақаҳои муҳофизатшавандаи IUCN
KBA	Минтақаи калидии гуногунии биологӣ
LDN	Бетарафии таназзули замин
NDC	Саҳми дар сатҳи миллӣ муайяншуда (ба Созишномаи Париж)
ND-GAIN	Ташаббуси глобалии мутобиқшавии Нотр-Дам (Индекс)
S+G	Кафолатҳо+Гендер (Системаи идоракунии GIZ)
SDG5	Ҳадафи 5-уми Рушди Устувор
tCO2e	Тонна эквиваленти диоксиди карбон
UNCCD	Конвенсияи СММ оид ба мубориза бо биёбоншавӣ
UNDRR	Идораи СММ оид ба коҳиши хатари офатҳо
UNEP	Барномаи муҳити зисти СММ
USAID	Агентии ИМА оид ба рушди байналмилалӣ
USD	Доллари ИМА
WRI	Институти захираҳои ҷаҳонӣ
WUA	Ассотсиатсияи истифодабарандагони об

Хулосаи мухтасар

Ҳуҷҷати мазкур Арзёбии таъсир ба муҳити зист ва масъалаҳои иҷтимоии (АТМЗИ) барномаи «Ландшафтҳои ба иқлим устувор дар Осиёи Марказӣ»-ро, ки аз ҷониби Ташкилоти ваколатдор – Ҷамъияти Олмон оид ба ҳамкории байналмилалӣ (GIZ) GmbH пешниҳод шудааст, дар бар мегирад. Барномаи мазкур бевосита ба рафъи хатарҳои шадиди иқлимӣ, ки ба соҳаҳои кишоварзӣ, хоҷагии ҷангал ва дигар самтҳои истифодаи замин (КХҶДИЗ) дар ҷумҳуриҳои Қирғизистон, Тоҷикистон ва Ӯзбекистон таъсир мерасонанд, равона шудааст. Дар доираи татбиқи он ба водии бисёр осебпазир ва аз лиҳози экологӣ муҳими Фарғона, инчунин вилоятҳои Сурхондарё ва Хатлон таваҷҷуҳи махсус зоҳир мегардад. Ҳуҷҷати АТМЗИ муайян месозад, ки барнома то чӣ андоза ба стандартҳои Кафолатҳои экологӣ ва иҷтимоии (КЭИ) Хазинаи Иқлими Сабз (ХИС), санадҳои меъёрии миллӣ ва меъёрҳои байналмилалӣ мутобиқат дорад.

АТМЗИ тартиби таъмин намудани устувории умумии экологӣ ва иҷтимоии барномаро мутобиқи талаботи зерин муайян мекунад:

- Сиёсатҳои устувории ХИС, аз ҷумла:
    - Сиёсати таҷдидшудаи экологӣ ва иҷтимоӣ (B.BM-2021/18);
    - Сиёсати экологӣ ва иҷтимоӣ (B.19/10);
    - Сиёсат оид ба мардуми бумӣ (B.19/11);
    - Сиёсати гендерӣ (B.24/12).
- Сиёсат ва стандартҳои ҳукумати Олмон оид ба ҳуқуқи инсон, хатарҳои экологӣ ва иҷтимоӣ ва устуворӣ;
- Қонунгузории миллии кишварҳои ба барнома фарогирифташуда;
- Стандартҳои байналмилалӣ оид ба идоракунии кафолатҳо ва таҷрибаи пешқадам.

Инчунин, АТМЗИ хатарҳои эҳтимолиро арзёбӣ намуда, таъсироти манфии номатлуб ва фоидаҳои иловагиро, ки фаъолиятҳои барнома дар ҷараёни татбиқ метавонанд ба муҳити зист ва ҷомеа расонанд, муайян месозад.

Барои тадбирҳои барнома, ки метавонанд хатарҳои миёна ё баландро ба вуҷуд оранд, чораҳои коҳишдиҳӣ дар Нақшаи идоракунии экологӣ ва иҷтимоӣ (НИЭИ) пешбинӣ шудаанд. Ин нақша ҳамчун ҳуҷҷати алоҳида тартиб дода шуда, нишон медиҳад, ки тадбирҳои мазкур чӣ тавр, аз тарафи кӣ ва дар кадом муҳлатҳо амалӣ мегарданд

Доираҳои фарогирӣ ва ҳадафҳои барнома

Барномаи «Ландшафтҳои ба иқлим устувор дар Осиёи Марказӣ» ҳадаф дорад, ки устувории аҳолии осебпазир ва экосистемаҳои фаромарзиро, ки манбаи зиндагии онҳо дар ҷумҳуриҳои Қирғизистон, Тоҷикистон ва Ӯзбекистон ба шумор мераванд, тақвият бахшад. Он равиши ҳамгирошудаи ландшафтиро дар асоси се компоненти ба ҳам алоқаманд пайравӣ мекунад:

- Компоненти 1: Фароҳам овардани муҳити мусоид барои соҳаҳои ба иқлим устувор ва дорои партовҳои карбони пастдоштаи КХҶДИЗ дар сатҳи миллӣ;
- Компоненти 2: Тарғиб ва ҷорӣ намудани таҷрибаҳо ва технологияҳои ба иқлим устувор ва дорои партовҳои кам дар сатҳи маҳаллӣ;

- Компоненти 3: Тақвияти ҳамкориҳои минтақавӣ барои ҳамоҳангсозии афзалиятҳои миллӣ ва дастгирии мубодилаи дониш.

Хатарҳои экологӣ ва иҷтимоӣ ва ҷораҳои коҳиш додани онҳо

Барнома дар доираи чаҳорчӯбаи Кафолатҳои экологӣ ва иҷтимоии (КЭИ) ХИС ба "Категорияи B" (Хатари миёна) тасниф шудааст, зеро аксари хатарҳо хусусияти маҳаллӣ дошта, барқароршаванда мебошанд ва бо истифода аз чораҳои дахлдори коҳишдиҳӣ идора карда мешаванд. Хатарҳои калидӣ ва кафолатҳои муайяншуда дар ҷараёни АТМЗИ ҷанбаҳои зеринро фаро мегиранд:

- **КЭИ 1 – Арзёбӣ ва идоракунии хатарҳо ва таъсироти экологӣ ва иҷтимоӣ** (Хатари миёна пеш аз коҳишдиҳӣ): Хатарҳои эҳтимолии асосӣ масъалаҳои дастрасӣ ба об, ифлосшавӣ, истисмор, зӯроварӣ ва озори ҷинсӣ (ИЗОҶ), талафоти гуногунии биологӣ, ҷалби сусти ҷонибҳои манфиатдор, хавфи тақсимоти ноодилонаи манфиатҳо ва иқтидори маҳдуди ниҳодҳо ва мақомоти давлатии ҷалбшударо фаро мегиранд. Ин хатарҳо тавассути кафолатҳои қатъӣ таҳти назорати кормандони ботаҷриба, татбиқи боэътимоди НИЭИ, назорати пудратчиён, тарғиби истифодаи устувори замин ва об, ҳамоҳангсозии ниҳодӣ, ҷалби фарогириву ҳассос ба гендер ва механизмҳои баррасии шикоятҳо (МБШ) ҳаллу фасл карда мешаванд.
- **КЭИ 2 – Меҳнат ва шароити корӣ** (Хатари миёна пеш аз коҳишдиҳӣ): Кишварҳои мақсаднок ба қатори кишварҳое дохил мешаванд, ки дар онҳо ҳифзи коргарон маҳдуд буда, риояи санадҳои меъёрии мавҷудаи меҳнат заиф ва шуғли ғайрирасмӣ дар соҳаи кишоварзӣ паҳн шудааст. Бе чораҳои коҳишдиҳӣ хавфи риоя накардани стандартҳои Созмони байналмилалии меҳнат (СБМ) ва КЭИ 2, инчунин ҳодисаҳои ИЗОҶ вуҷуд дорад. Барнома шароити муносиби корро таъмин намуда, риояи талаботи меҳнатро тавассути беҳтар намудани тартиботи идоракунӣ, санҷиш ва баланд бардоштани иқтидор тақвият мебахшад. Инчунин, механизми шикоятҳои ҳассос ба гендер, Нақшаи амали гендерӣ ва кодекси рафтор, аз ҷумла чораҳои пешгирии ИЗОҶ татбиқ карда мешаванд.
- **КЭИ 3 – Самаранокии захираҳо ва пешгирии ифлосшавӣ** (Хатари миёна пеш аз коҳишдиҳӣ): Хатарҳо ба истифодаи бесамари захираҳо, инфрасохтори фарсуда ва ифлосшавии маҳаллӣ алоқаманданд. Барнома ин мушкилотро тавассути омӯзиш, тарғиби таҷрибаҳои устувори кишоварзӣ, беҳтар намудани идоракунии об ва энергия, риояи талаботи экологӣ, стандартҳои бехатари сохтмон ва тақвияти мониторинг ҳал хоҳад кард.
- **КЭИ 4 – Саломатӣ, бехатарӣ ва амнияти ҷомеа** (Хатари миёна пеш аз коҳишдиҳӣ): Аз сабаби рақобат барои дарёфти ёрӣ ва азхудкунии маблағҳо метавонанд танишҳои иҷтимоӣ ба вуҷуд оянд; инчунин хавфҳои вобаста ба саломатии ҷисмонӣ ва бехатарӣ ҳангоми татбиқи зерлоиҳаҳо ва идоракунии нодурусти моводи кимиёвии кишоварзӣ вуҷуд доранд. Чораҳои коҳишдиҳӣ банақшагирии муштараку фарогир, равандҳои шаффофи ҷалб ва интихоб, таҷрибаҳои бехатари кишоварзӣ, омӯзиши мақсаднок ва беҳтар намудани омодагӣ ба ҳолатҳои фавқулоддаро дар бар мегиранд.
- **КЭИ 5 – Гирифтани замин ва кӯчонидани маҷбурӣ** (Хатари паст пеш аз коҳишдиҳӣ): Ҳеҷ гуна амали аз макони зист кӯчонидан дар назар нест ва ҳама гуна истифодаи замин хусусияти ихтиёрӣ хоҳад дошт. Ҳар гуна кӯчонидани ночизи иқтисодӣ тавассути санҷиши зерлоиҳаҳо, созишномаҳои одилона ва ҷалби фарогир коҳиш дода мешавад.

- **КЭИ 6 – Ҳифзи гуногунии биологӣ ва идоракунии устувори захираҳои табиии зинда** (Хатари миёна пеш аз коҳишдиҳӣ): Мавҷудияти тасдиқшудаи намудҳои зери хатари нобудшавӣ қарордошта ва минтақаҳои муҳофизатшаванда дар доираи ландшафтҳои васеи барнома хатарҳои ғайримустақимро барои гуногунии биологӣ ба вуҷуд меорад. Ин хатарҳо тавассути санҷиши зерлоиҳаҳо, баланд бардоштани иқтидор, меъёрҳои истиснокунӣ ва тадбирҳои таҷрибаи пешқадам бо риояи тартиби коҳишдиҳӣ рафъ карда мешаванд.
- **КЭИ 7 – Мардуми бумӣ** (Хатари ночиз пеш аз коҳишдиҳӣ): Дар минтақаи татбиқи барнома ҳеҷ гуна мардуми бумӣ, ки тибқи таърифи КЭИ 7 муайян шудаанд, вуҷуд надоранд. Бо вуҷуди ин, барнома машваратҳои фарогир ва ҳассос ба фарҳангро роҳандозӣ намуда, принсипҳои КЭИ 7-ро оид ба машварати озод, пешакӣ ва огоҳона ба таври васеъ татбиқ хоҳад кард.
- **КЭИ 8 – Мероси фарҳангӣ** (Хатари паст пеш аз коҳишдиҳӣ): Бо назардошти доираи маҳдуди физикии тадбирҳои пешбинишудаи барнома, тартиби санҷиши зерлоиҳаҳо ва дарёфти тасодуфӣ, интизор меравад, ки таъсир ба мероси фарҳангӣ ҳадди ақал бошад. Бо вуҷуди ин, равиши эҳтиёткорона нисбат ба идоракунии мероси фарҳангӣ татбиқ карда мешавад.

1. Муқаддима

Тағйирёбии иқлим аллакай ба саросари Осиёи Марказӣ, аз ҷумла ба соҳаҳои кишоварзӣ, хоҷагии ҷангал ва дигар самтҳои истифодаи замин (КХҶДИЗ), инчунин ба экосистемаҳо, гуногунии биологӣ ва иқтисодиёти умумӣ таъсири амиқи худро расонида истодааст. Ин мушкилот дар якҷоягӣ бо суръати баланди таназзули замин, истифодаи аз ҳад зиёди захираҳо ва афзоиши босуръати аҳолӣ боз ҳам мураккабтар мегарданд. Хушксолиҳои пайдарпай, гармои шадид ва обхезиҳо маҳсулнокии кишоварзиро зери хатар гузошта, хавфи ноамнии озуқавориро меафзоянд. Дар минтақаҳои кӯҳистонӣ боришоти сел ва обшавии босуръати пиряхҳо боиси пайдоиши селҳо ва лағжиши замин мегарданд ва пешбинӣ мешавад, ки ҳаҷми обҳои дарёӣ то соли 2050 ба нуқтаи баландтарини худ мерасад. Ин хатарҳо ҷамоатҳои осебпазири деҳотро, ки воситаҳои рӯзгузаронӣ ва амнияти озуқаворӣи онҳо аз системаҳои истеҳсолӣ ва экосистемаҳои табиӣ сахт вобастаанд, вале аксаран захираҳои молиявӣ ва донишҳои техникии заруриро барои мутобиқшавӣ надоранд, бештар таҳти таҳдид қарор медиҳанд.

Якчанд монеаҳо ба гузариши соҳаҳои КХҶДИЗ ба сатҳи устувории фарохи иқлимӣ халал мерасонанд. Дар минтақа умуман иқтидори молиявӣ, техникӣ ва ниҳодӣ барои татбиқи самараноки чораҳои коҳишдиҳӣ ва мутобиқшавӣ намерасад. Гузашта аз ин, ҳамоҳангии маҳдуди сиёсатҳо ва ҳамкории нокифояи минтақавӣ оид ба масъалаҳои фаромарзӣ амалҳои иқлимиро маҳдуд сохта, ба табдили системаҳои КХҶДИЗ ба роҳҳои ба иқлим устувор ва дорои партовҳои кам (УИПК) монеъ мешаванд.

Барномаи пешниҳодшуда мақсад дорад, ки устувории аҳолии осебпазир ва экосистемаҳои фаромарзиро, ки манбаи зиндагии онҳо мебошанд, дар ҷумҳуриҳои Қирғизистон, Тоҷикистон ва Ӯзбекистон тақвият бахшад. Барои ноил шудан ба ин ҳадаф, барнома равиши ҳамгирошудаи ландшафтиро дар асоси се компоненти ба ҳам алоқаманд татбиқ мекунад:

- Компоненти 1: Фароҳам овардани муҳити мусоид барои соҳаҳои ба иқлим устувор ва дорои партовҳои карбони пастдоштаи КХҶДИЗ дар сатҳи миллӣ;
- Компоненти 2: Тарғиб ва ҷорӣ намудани таҷрибаҳо ва технологияҳои ба иқлим устувор ва дорои партовҳои кам дар сатҳи маҳаллӣ;
- Компоненти 3: Тақвияти ҳамкориҳои минтақавӣ барои ҳамоҳангсозии афзалиятҳои миллӣ ва дастгирии мубодилаи дониш.

Барои омода кардани ин Арзёбии таъсир ба муҳити зист ва масъалаҳои иҷтимоӣ (АТМЗИ), равиши арзёбии зерин қабул шудааст:

a) Таҳқиқоти назариявӣ ва таҳлили ҳуҷҷатҳо барои ҷамъоварии маълумот дар бораи вазъи ибтидоии чаҳорчӯбаи ниҳодӣ, сиёсӣ ва меъёрӣ (боби **Error! Reference source not found.**), тавсифи экологӣ ва иҷтимоии минтақаҳои мақсаднок (боби **Error! Reference source not found.**) ва иқтидори ташкилотҳои иҷрокунандаи барнома марбут ба Кафолатҳои экологӣ ва иҷтимоӣ (боби **Error! Reference source not found.**);
b) Машваратҳои ҷонибҳои манфиатдор бо шарикони барнома ва баҳрабардорон дар минтақаҳои мақсаднок барои муаррифии барномаи пешниҳодшуда, баррасии эҳтиёҷот, ворид намудани донишҳои маҳаллӣ ва тақвияти ҳисси моликият (нигаред ба Замимаи 9а-и Пешниҳоди маблағгузорӣ «Хулосаи

машваратҳо бо ҷонибҳои манфиатдор» ва Замимаи 9b «Нақшаи ҷалби ҷонибҳои манфиатдор»).

Арзёбӣ мутобиқи Сиёсати экологӣ ва иҷтимоии Хазинаи Иқлими Сабз (ХИС) ва стандартҳои «Кафолатҳо ва Гендер»-и Ҷамъияти Олмон оид ба ҳамкории байналмилалӣ (GIZ), ки ба қонунгузорӣ ва санадҳои меъёрии Олмон дар соҳаи кафолатҳои экологӣ ва иҷтимоӣ асос ёфтаанд, гузаронида шудааст (боби **Error! Reference source not found.**).

Таҳлили хатарҳои эҳтимолӣ ва таъсироти манфии номатлуб дар боби 0 ва дар сатҳи зерлоиҳаҳо дар боби **Error! Reference source not found.** нишон дода шудааст. Дар он вазъияти ибтидоии кишварҳо (бобҳои **Error! Reference source not found.**, **Error! Reference source not found.**, **Error! Reference source not found.**) дар муқоиса бо фаъолиятҳои барнома (боби **Error! Reference source not found.**) баррасӣ мегардад. Барои ҳар як хатари эҳтимолӣ эҳтимолияти рух додан, таъсири эҳтимолии манфӣ ва потенсиали хисорот арзёбӣ шудаанд. Чораҳои коҳишдиҳӣ барои фаъолиятҳое, ки хатари миёна то баланд доранд, дар Нақшаи идоракунии экологӣ ва иҷтимоӣ (НИЭИ) муайян карда шудаанд (нигаред ба Замимаи 7b-и Пешниҳоди маблағгузорӣ).

2. Тавсифи барнома

Ҳадафи асосии ин барномаи минтақавӣ рафъи хатарҳои шадиди иқлимист, ки ба соҳаҳои кишоварзӣ, хоҷагии ҷангал ва дигар самтҳои истифодаи замин (КХҶДИЗ) дар ҷумҳуриҳои Қирғизистон, Тоҷикистон ва Ӯзбекистон таъсири амиқ мерасонанд. Дар доираи ин барнома, таваҷҷуҳи асосӣ ба водии Фарғона, инчунин ба вилоятҳои Сурхондарё ва Хатлон, ки минтақаҳои бештар осебпазир ва аз нигоҳи экологӣ муҳим ба шумор мераванд, зоҳир карда мешавад. Минтақаҳои интихобшуда ҳамвориҳои кишоварзӣ, чарогоҳҳо ва ҷангалҳои доманаву нишебии кӯҳҳоро фаро гирифта, бо ҳам зич пайвастаанд ва ҷузъи ҷудонашавандаи ландшафтҳои муттасилу фаромарзӣ маҳсуб мешаванд. Ин минтақаҳо бо навъҳои гуногуни истифодаи замин ва экосистемаҳои табиӣ хос буда, татбиқи равиши ҳамгирошудаи минтақавиро тақозо мекунанд.

Тағйирёбии иқлим тавассути баландшавии ҳарорат, афзоиши хушксолӣ ва боришотҳои шадид ба минтақаҳои интихобшуда таъсири назарраси манфӣ мерасонад. Ин омилҳо дастрасӣ ба обҳои мавсимиро тағйир дода, таъсири гармо ва хушксолиро шадидтар месозанд ва равандҳои таназзули замин, аз ҷумла эрозияи хок, лағжиши замин ва селҳоро метезонанд. Пешбинӣ мегардад, ки ин равандҳо ба тамоми системаҳои истеҳсолоти кишоварзӣ ва экосистемаҳо таъсири занҷиравӣ расонида, боиси паст шудани маҳсулнокӣ ва устувории зироатҳо, коҳиш ёфтани иқтидори борбардории чарогоҳҳо ва харобшавии вазифаҳои экологии ҷангал мегарданд. Илова бар ин, ҳарчанд бахши энергетика сарчашмаи асосии партовҳои газҳои гулхонаӣ (ГГХ) боқӣ мемонад, ҳаҷми партовҳо аз соҳаҳои КХҶДИЗ (кишоварзӣ, хоҷагии ҷангал ва дигар самтҳои истифодаи замин) дар ҷумҳуриҳои Қирғизистон, Ӯзбекистон ва Тоҷикистон аз солҳои 1990-ум инҷониб дар ҳоли афзоиш аст. Ин ҳолат ба зиёдшавии партовҳои кишоварзӣ ва коҳиш ёфтани иқтидори тарсиби карбон дар ҷангалҳо вобаста мебошад.

Равиши ҳамгирошудаи ландшафтии барнома вобастагии мутақобилаи ландшафтҳои фаромарзии интихобшударо пурра ба инобат гирифта, хатарҳои иқлимиро тавассути ба

низоми муайян даровардани банақшагирӣ, ҳамоҳангсозӣ ва мониторинги соҳаҳои КХҶДИЗ бо дарназардошти масъалаҳои иқлим, ҳаллу фасл менамояд. Он системаҳои қабули қарорҳоро вобаста ба иқлим ва истифодаи замин тақвият бахшида, иқтидори дастрасӣ ва идоракунии маблағгузории иқлимиро баланд мебардорад. Ҳамчунин, тавассути беҳтар намудани банақшагирии зермиллӣ, хизматрасониҳои машваратӣ ва сармоягузориҳои мақсаднок дар соҳаҳои кишоварзӣ, хоҷагии ҷангал ва чарогоҳҳо ба ҷорӣ намудани таҷрибаҳо ва технологияҳои ба иқлим устувор ва дорои партовҳои кам (УИПК) мусоидат мекунад.

Дар сатҳи минтақавӣ, барнома ҳамкориро тавассути равандҳои дурнамосозӣ, хатсайрҳои минтақавии КХҶДИЗ, мубодилаи дониш ва таъсиси платформаи сармоягузории иқлимӣ тақвият мебахшад, то маблағҳо барои амалҳои мутобиқшавии фаромарзӣ дуруст ҳамоҳанг ва сафарбар карда шаванд. Барнома устувории иқлимии 1 046 062 нафарро бевосита ва 1 480 919 нафарро бавосита баланд бардошта, 6,95 миллион тонна эквиваленти диоксиди карбон (партовҳои ГГХ)-ро коҳиш медиҳад ва 939 354 гектар заминро дар 180 ҷамоати се кишвар таҳти идоракунии устувор, ҳифз ё барқарорсозӣ қарор медиҳад.

Барои ноил шудан ба ҳадафи умумии худ, барнома тавассути се компоненти ба ҳам алоқаманд, тавре ки дар Ҷадвали нишон дода шудааст, амалӣ карда мешавад. Ин компонентҳо дар якҷоягӣ табдили парадигмаро ба сӯи хатсайри рушди ба иқлим устувор ва дорои партовҳои кам (УИПК) дар соҳаҳои КХҶДИЗ дар сатҳҳои миллӣ, маҳаллӣ ва минтақавӣ ҳавасманд ва дастгирӣ мекунанд.

Компоненти якум (миллӣ) тавассути фароҳам овардани муҳити мусоид барои тағйирот заминаро барои табдилдиҳии системавӣ мегузорад. Он банақшагирии истифодаи замин ва системаҳои қабули қарорҳоро бо дарназардошти иқлим тақвият бахшида, вазъи молияи давлатиро беҳтар мекунад ва механизмҳои инноватсионии маблағгузориро, ки захираҳои ҳам давлатӣ ва ҳам хусусиро барои дастгирии раванди гузариш пас аз анҷоми давраи барнома сафарбар месозанд, тарғиб менамояд.

Ба ин замина такя намуда, **компоненти дуюм (маҳаллӣ)** сармоягузориҳои миқёси васеъ ва татбиқи амалиро дар сатҳи саҳроӣ дастгирӣ намуда, бевосита ба ҳадафҳои мутобиқшавӣ ба иқлим ва коҳиши партовҳои барнома мусоидат мекунад.

Компоненти сеюм (минтақавӣ) хусусияти фаромарзии экосистемаҳо ва мушкилоти иқлимиро тавассути ҳамоҳангсозӣ ва ҳамкорӣ байни кишварҳо, мусоидат ба мубодилаи дониш ва инноватсия ва таъсиси воситаҳои молиявӣ барои идоракунии муштараки экосистемаҳо ҳаллу фасл мекунад. Барнома ба эҳтиёҷоти кишварҳо ва ҳадафҳои Саҳми дар сатҳи миллӣ муайяншуда (NDC) ва Бетарафии таназзули замин (LDN) ба таври муассир ҷавобгӯ буда, ҳамзамон ба афзалиятҳои Нақшаи стратегии таҷдидшудаи Хазинаи Иқлими Сабз (ХИС) барои солҳои 2024-2027, бахусус ҳадафҳои 4 (озуқаворӣ), 5 (экосистема), 9 (амалҳои аз ҷониби маҳаллӣ роҳбаришаванда), 10 (хоҷагиҳои хурд, хурдтарин ва миёна) ва 11 (ниҳодҳои молиявии маҳаллӣ) саҳми назаррас мегузорад. Барнома дар асоси афзалиятҳое, ки худи шарикон тавассути машваратҳои васеи миллӣ ва маҳаллӣ муайян кардаанд, ташаккул ёфта, дар ҳамкорӣ бо мақомоти асосии давлатӣ, аз ҷумла ду ташкилоти дастрасии мустақим — Агентии рушди ҷамоатҳо ва сармоягузории Ҷумҳурии Қирғизистон (ARIS) ва Маркази татбиқи лоиҳаҳои сармоягузорӣ дар назди Кумитаи ҳифзи муҳити зист (МТЛС-КҲМЗ / CIIP-CEP) амалӣ карда мешавад. Бо рафъи норасоии назарраси маблағгузорӣ, дастгирии молиявии ХИС

ба кишварҳои мақсаднок имкон медиҳад, ки ҳадафҳои худро оид ба мутобиқшавӣ ва коҳиш додани таъсирот дар соҳаҳои КХЧДИЗ баланд бардоранд ва амалӣ созанд. Ҳамчунин, он сармоягузориҳоро ҳавасманд гардонида, захираҳои бахши хусусиро барои тавсеаи миқёс ва таъмини устуворӣ сафарбар менамояд.

Ҷадвали 1: Шарҳи умумии компонентҳо, натиҷаҳо, маҳсулот ва фаъолиятҳо

Компонент	Натиҷа (натиҷаи ниҳоӣ)	Маҳсул (натиҷаи фаврӣ)	Фаъолият
Компоненти 1: Фароҳам овардани муҳити мусоид барои соҳаҳои ба иқлим устувор ва дорои партовҳои ками КХҶДИЗ (кишоварзӣ, хоҷагии ҷангал ва дигар самтҳои истифодаи замин) дар сатҳи миллӣ	Натиҷаи 1: Равандҳои банақшагирии миллӣ бо дарназардошти иқлим, муҳити меъёрӣ ва нақшаҳои ҳавасмандгардонӣ ҷорӣ гардидаанд, то ба истифодабарандагони замин имкон диҳанд, ки аз таҷрибаҳо ва технологияҳои мутобиқшавӣ ва дорои партовҳои кам манфиат гиранд.	Маҳсули 1.1: Равандҳо ва нақшаҳои ҳамгирошудаи соҳавӣ ва банақшагирии истифодаи замин бо дарназардошти иқлим дар сатҳи миллӣ ба низом (ниҳод) дароварда мешаванд.	Фаъолияти 1.1.1: Тақвияти заминаи дониш ва ба низом даровардани банақшагириву мониторинги ҳассос ба иқлим ва гендер дар сатҳи миллӣ.
			Фаъолияти 1.1.2: Ворид намудани иттилооти иқлимӣ ба платформаҳо ва нақшаҳои ҳамоҳангсозии байнисоҳавӣ.
		Маҳсули 1.2: Муҳити маблағгузории давлатӣ, ки истифодаи заминро бо дарназардошти устуворӣ ба иқлим ва партовҳои кам тарғиб мекунад, тақвият меёбад.	Фаъолияти 1.2.1: Дастгирии муҳити мусоиди маблағгузории давлатӣ барои пешбурди истифодаи фарогири замин, ки ба иқлим устувор ва дорои партовҳои кам аст.
		Маҳсули 1.3: Маблағгузории бахши хусусӣ барои тадбирҳои УИПК (устувор ба иқлим ва дорои партовҳои кам) ва занҷирҳои арзиш сафарбар мегардад.	Фаъолияти 1.3.1: Дастгирии ниҳодҳои молиявии дохилӣ ҷиҳати беҳтар идора кардани хатарҳои иқлимӣ дар соҳаи кишоварзӣ.
			Фаъолияти 1.3.2: Таъсиси воситаҳои маблағгузории кишоварзии оқилона ба иқлим ва дастгирии бориши вомбаргҳои сабз
Компоненти 2: Тарғиб ва ҷорӣ намудани таҷрибаҳо ва технологияҳои дорои партовҳои кам ва ба иқлим устувор дар сатҳи маҳаллӣ	Натиҷаи 2: Тақвияти хатсайрҳои рушди ба иқлим устувор ва дорои партовҳои кам барои аҳолии осебпазири деҳот (деҳқонон ва хоҷагиҳои хурд) ва экосистемаҳои фаромарзие, ки ин аҳолӣ аз онҳо вобастаанд.	Маҳсули 2.1: Равандҳо ва нақшаҳои муштараки банақшагирии КХҶДИЗ бо дарназардошти иқлим дар сатҳи зермиллӣ ба низом дароварда мешаванд.	Фаъолияти 2.1.1: Муайян кардани афзалиятҳои ҷамоатҳо дар асоси ташхиси иқлимӣ дар сатҳи ноҳияҳо.
			Фаъолияти 2.1.2: Таҳияи нақшаҳои маҳаллии мутобиқшавии КХҶДИЗ дар ландшафтҳои интихобшуда.
		Маҳсули 2.2: Ҷангалҳо ва чарогоҳҳо барқарор гардида, таҳти истифодаи устувор ва ба иқлим тобовар қарор мегиранд.	Фаъолияти 2.2.1: Вусъат бахшидани татбиқи таҷрибаҳои барқарорсозии замин дар ҷангалҳои таназзулёфта дар ландшафтҳои фаромарзӣ.
			Фаъолияти 2.2.2: Вусъат бахшидани татбиқи таҷрибаҳои барқарорсозии замин дар чарогоҳҳои таназзулёфта дар ландшафтҳои фаромарзӣ.
		Маҳсули 2.3: Деҳқонон барои ҷорӣ намудани таҷрибаҳо ва технологияҳои ба иқлим устувор ва дорои партовҳои	Фаъолияти 2.3.1: Густариши татбиқи таҷрибаҳо ва технологияҳои истифодаи замини УИПК дар соҳаи кишоварзӣ дар ландшафтҳои фаромарзӣ бо

Компонент	Натиҷа (натиҷаи ниҳоӣ)	Маҳсул (натиҷаи фаврӣ)	Фаъолият
		кам иқтидор пайдо карда, ҳавасманд мегарданд.	таваҷҷуҳи махсус ба занон ва ҷавонон ҳамчун баҳрабардорони асосӣ
			Фаъолияти 2.3.2: Таъсиси механизмҳои молиявӣ бо мақсади муҳайё сохтани шароит барои ҷорӣ намудани таҷрибаҳои УИПК дар соҳаи кишоварзӣ.
			Фаъолияти 2.3.3: Сармоягузорӣ ба кишоварзии ба иқлим устувор ва дорои партовҳои кам, инчунин ба инфрасохтори марбут ба занҷираи арзиш.
Компоненти 3: Ҳамкории минтақавӣ	Натиҷаи 3: Ҳамкории минтақавӣ барои устувории иқлимӣ тақвият меёбад.	Маҳсули 3.1: Масирҳои рушди минтақавӣ бо дарназардошти иқлим барои КХҶДИЗ ва иқтидори дурнамосозӣ муқаррар карда мешаванд.	Фаъолияти 3.1.1: Тақвияти иқтидори дурнамосозӣ ва банақшагирии минтақавӣ.
			Фаъолияти 3.1.2: Таҳияи масирҳои рушди минтақавӣ бо дарназардошти иқлим барои КХҶДИЗ.
		Маҳсули 3.2: Табодули дониш ва мубодилаи иттилоот дар сатҳи минтақавӣ тавассути механизмҳои устувор тақвият дода мешавад.	Фаъолияти 3.2.1: Тақвияти табодули минтақавии дониш ва мубодилаи иттилоот тавассути механизмҳои устувор
			Фаъолияти 3.2.2: Таҳияи маҷмӯаи абзорҳо барои устувории иқлимӣ.
		Маҳсули 3.3: Платформаи минтақавии сармоягузории иқлимӣ таъсис меёбад.	Фаъолияти 3.3.1: Таъсиси платформаи минтақавии сармоягузории иқлимӣ.
			Фаъолияти 3.3.2: Дастгирии татбиқи амалҳои мутобиқшавӣ дар ландшафтҳои фаромарзӣ дар соҳаҳои КХҶДИЗ.

3. Стандартҳои экологӣ ва иҷтимоӣ

3.1. Сиёсатҳои экологӣ ва иҷтимоии Хазинаи Иқлими Сабз (ХИС)

3.1.1. Сиёсати экологӣ ва иҷтимоии ХИС

Сиёсати таҷдидшудаи экологӣ ва иҷтимоии ХИС (GCF, 2021a) (қарори B.21/18[1]) чаҳорчӯбаи фарогири сиёсие маҳсуб меёбад, ки роҳҳои ҳамгироии масъалаҳои экологӣ ва иҷтимоиро ба раванди қабули қарорҳо ва амалиёти ХИС бо мақсади идоракунии самараноки хатарҳо, таъсирот ва беҳбуди натиҷаҳо муайян месозад. Тавассути ин сиёсат ХИС кафолат медиҳад, ки тамоми фаъолиятҳои маблағгузоришаванда уҳдадориҳои зеринро иҷро хоҳанд кард:

- Пешгирӣ ва дар ҳолати номумкин будани он, коҳиш додани таъсироти манфӣ ба одамон ва муҳити зист;
- Пешгирӣ ва дар ҳолати номумкин будани он, коҳиш додани хатарҳои ИЗОҶ (истисмор, зӯроварӣ ва озори ҷинсӣ) ба одамоне, ки таҳти таъсири фаъолиятҳои ХИС қарор мегиранд;
- Тақвияти дастрасии баробар ва одилона ба манфиатҳои рушд; ва
- Таваҷҷуҳи ҷиддӣ ба ашхоси осебпазир, аҳолӣ, гурӯҳҳо ва шахсони дар канормонда, аз ҷумла занону духтарон, ҷамоатҳои маҳаллӣ, мардуми бумӣ (таҳҷоӣ) ва дигар гурӯҳҳое, ки таҳти таъсири бевосита ё эҳтимолии фаъолиятҳои ХИС қарор доранд ва ба истисмор ё дигар таъсироти манфии ғайричашмдошти лоиҳа махсусан ҳассос мебошанд.

Фаъолиятҳое, ки аз ҷониби ХИС дастгирӣ мешаванд, метавонанд барномаҳо, лоиҳаҳо ва зерлоиҳаҳоро фаро гиранд.

Сиёсати экологӣ ва иҷтимоӣ тақозо мекунад, ки Ташкилотҳои аккредитатсияшуда (ТА) арзёбии хатарҳои экологӣ ва иҷтимоӣ, аз ҷумла хатарҳо ва таъсироти фаромарзиро анҷом диҳанд. Ин кафолат медиҳад, ки тамоми фаъолиятҳои барои маблағгузории ХИС пешниҳодшуда ба **кафолатҳои экологӣ ва иҷтимоӣ** мутобиқи стандартҳо ва сиёсати КЭИ ҷавобгӯ мебошанд. Арзёбии экологӣ ва иҷтимоӣ бояд бо тарзе гузаронида шавад, ки ба таҷрибаҳои беҳтарини байналмилалии соҳавӣ пайравӣ кунад, алтернативаҳои беҳтаринро муайян намояд ва дидгоҳи ҳамгирошудаву мутавозинро вобаста ба хатарҳо ва таъсироти экологӣ ва иҷтимоӣ, мутобиқи стандартҳои ХИС ва талаботи Ташкилотҳои аккредитатсияшуда таъмин созад. Ин арзёбӣ инчунин бояд омилҳои экологӣ ва иҷтимоиеро, ки метавонанд ба ноил шудан ба натиҷаҳои пешбинишуда таъсир расонанд, ба эътибор гирифта, дар мавридҳои дахлдор хатарҳо ва таъсироти экологӣ ва иҷтимоии болооб ва поёноб, инчунин таъсир ба экосистемаҳоро дар бар гирад ва имкониятҳои тақвияти натиҷаҳо ва манфиатҳои мусбати экологӣ ва иҷтимоиро муайян намояд.

Дар айни замон, ХИС **Стандартҳои фаъолияти (СФ) Корпоратсияи Байналмилалии Молиявиро** (IFC) ҳамчун Стандартҳои муваққатии КЭИ-и худ истифода мебарад, ки

---

[1] https://www.greenclimate.fund/document/revised-environmental-and-social-policy

онҳо соли 2014[2] аз ҷониби Шӯрои ХИС тасдиқ шудаанд. Тавсифи муфассали ин стандартҳо дар сомонаи[3] расмии IFC дастрас аст.

Ҷадвали 2: Шарҳи умумии стандартҳои КЭИ-и ХИС

Стандарти КЭИ	Тавсиф
КЭИ 1: Арзёбӣ ва идоракунии хатарҳо ва таъсироти экологӣ ва иҷтимоӣ	КЭИ 1 масъулиятҳои ташкилотҳоро оид ба арзёбӣ, идоракунӣ, мониторинг ва ҳисоботдиҳӣ вобаста ба хатарҳо ва таъсироти экологӣ ва иҷтимоии марбут ба ҳар як марҳилаи фаъолияти аз ҷониби ХИС маблағгузоришаванда муайян мекунад, то натиҷаҳои экологӣ ва иҷтимоӣ ба Стандартҳои экологӣ ва иҷтимоӣ мутобиқ бошанд. Ташкилотҳо АТМЗИ-и фаъолиятҳои маблағгузоришавандаро барои арзёбии хатарҳои экологӣ ва иҷтимоӣ, таъсирот ва вобастагиҳои лоиҳа анҷом медиҳанд.
КЭИ 2: Меҳнат ва шароити корӣ	КЭИ 2 эътироф мекунад, ки ҷустуҷӯи рушди иқтисодӣ тавассути таъсиси ҷойҳои корӣ ва ба даст овардани даромад бояд бо ҳифз ва эҳтироми ҳуқуқҳои бунёдии коргарон ҳамроҳ бошад. КЭИ 2 зарурати муносибати одилона, аз ҷумла фароҳам овардани шароити бехатар ва солими меҳнатро муқаррар мекунад.
КЭИ 3: Самаранокии захираҳо ва пешгирии ифлосшавӣ	КЭИ 3 эътироф мекунад, ки афзоиши фаъолияти иқтисодӣ ва урбанизатсия аксаран сатҳи ифлосшавии ҳаво, об ва заминро баланд бардошта, захираҳои маҳдудро бо тарзе масраф мекунанд, ки метавонад ба одамон ва муҳити зист дар сатҳи маҳаллӣ, минтақавӣ ва ҷаҳонӣ таҳдид намояд. КЭИ 3 талаботро барои идоракунии истифодаи захираҳо ва пешгирии ифлосшавӣ, аз ҷумла пайравӣ ба принсипҳои иқтисодиёти даврӣ ва сармоягузории масъулиятнок муайян мекунад. Партовҳои газҳои гулхонаӣ ва карбони таҷассумёфта низ дар ин Стандарт ба инобат гирифта мешаванд. Дар ҳолатҳое, ки зерлоиҳаҳо бунёди инфрасохтори физикиро дар бар мегиранд, онҳо бояд имкониятҳои беҳтар кардани самаранокии захираҳоро баррасӣ кунанд. Лоиҳаҳое, ки тибқи пешгӯиҳо солона беш аз 25 000 тонна эквиваленти CO2 партов хоҳанд дошт, бояд ҳаҷми партовҳоро ҳисоб карда, ошкор намоянд. Коҳиш додани тағйирёбии иқлим низ дар ин Стандарт ба назар гирифта шудааст.
КЭИ 4: Саломатӣ, бехатарӣ ва амнияти ҷомеа	КЭИ 4 ба таҷрибаҳои масъулиятнок барои коҳиш додани хатарҳои марбут ба саломатӣ, бехатарӣ ва амнияти ҷамоатҳо дахл дорад. Он масъалаҳои ҳифзи кормандон ва амволро мутобиқи принсипҳои дахлдори ҳуқуқи инсон шарҳ медиҳад. КЭИ 4 ба осебпазирии ҷомеа аз таъсирот ва хатарҳое, ки дар натиҷаи фаъолиятҳо, таҷҳизот ва инфрасохтори лоиҳа ба вуҷуд меоянд, тамаркуз мекунад. Аҳамияти мутобиқшавӣ ба иқлим дар идоракунии ин масъалаҳо бо назардошти зуд-зуд тағйир ёфтани вазъи ибтидоӣ, аз ҷумла тағйирот дар маконҳои зист ва ҳайати ҷамоатҳо, боз ҳам бештар мегардад. Ин Стандарт эътироф мекунад, ки фаъолиятҳои инфрасохторӣ метавонанд ба одамон ва захираҳои табиӣ берун аз минтақаи фарогирии лоиҳа таъсир расонанд ва мақомоти давлатӣ дар пешбурди саломатӣ, бехатарӣ ва амнияти аҳолӣ нақши калидӣ мебозанд. Стандарт масъулияти ташкилотҳои дахлдорро ҷиҳати пешгирӣ ё ба ҳадди ақал расонидани хатарҳо ва таъсирот ба ҷомеа, саломатӣ, бехатарӣ ва амният, ки метавонанд аз фаъолиятҳои марбут ба лоиҳа бароянд, муқаррар мекунад.
КЭИ 5: Гирифтани замин ва кӯчонидани маҷбурӣ	КЭИ 5 идоракунии гирифтани замин, маҳдудиятҳоро оид ба истифодаи замин, дастрасӣ ба дороиҳо ва захираҳои табиӣ, аз макони зист кӯчонидан ё маҳрумияти иқтисодӣ ва кӯчонидани маҷбуриро дар ҳолатҳои ногузир будани онҳо фаро мегирад. Ин баррасии чораҳои коҳишдиҳӣ, аз қабили ҷуброни одилона ва беҳтар намудани шароити зистро дар бар мегирад. КЭИ 5 тартиби идоракунии масъалаҳои марбут ба гирифтани замин ва кӯчонидани маҷбуриро

[2] Source: Virtual Stakeholder Consultation on the topic of the development of the GCF's ESS - Stage 1: scoping | Green Climate Fund
[3] Source: https://www.ifc.org/wps/wcm/connect/topics_ext_content/ifc_external_corporate_site/sustainability-at-ifc/policies-standards/performance-standards

Стандарти КЭИ	Тавсиф
	баррасӣ мекунад. Дар тӯли даҳсолаи пас аз таҳияи ин Стандарт таваҷҷӯҳ ба масъалаҳои иҷтимоӣ, бахусус ба ҳассосияти ин мавзуъ, бештар гардида, сабақҳои омӯхташудаи вобаста ба он мубодила шудаанд.
КЭИ 6: Ҳифзи гуногунии биологӣ ва идоракунии устувори захираҳои табиии зинда	КЭИ 6 эътироф мекунад, ки ҳифз ва нигоҳдории гуногунии биологӣ, нигоҳдории хизматрасониҳои экосистемавӣ ва идоракунии дурусти захираҳои табиии зинда асоси рушди устувор ба шумор рафта, роҳҳои ноил шудан ба ин мақсадҳоро нишон медиҳад. Робитаҳои қавӣ миёни тағйирёбии иқлим ва гуногунии биологӣ гувоҳӣ медиҳанд, ки бӯҳронҳои кунунӣ дар ҳарду самт ба ҳам сахт пайвастаанд.
КЭИ 7: Мардуми бумӣ	Ҳадафи КЭИ 7 коҳиш додани таъсироти манфӣ, мусоидат ба эҳтироми ҳуқуқи инсон, шаъну шараф ва фарҳанги мардуми бумӣ ва пешбурди манфиатҳои рушд бо роҳҳои аз ҷиҳати фарҳангӣ мувофиқ мебошад. Ин баррасии Розигии озод, пешакӣ ва огоҳонаи (РОПО) ҷамоатҳои таҳти таъсир қарордоштаи мардуми бумиро, инчунин эҳтиром ва ҳифзи фарҳанг, дониш ва таҷрибаҳои онҳоро дар бар мегирад. КЭИ 7 тарзи ворид намудани масъалаҳои мардуми бумиро дар идоракунӣ ва татбиқи фаъолиятҳои маблағгузоришавандаи ХИС баррасӣ мекунад. Соли 2018 ХИС Сиёсати худро оид ба мардуми бумӣ нашр кард. Раванди таҳияи ин Сиёсат баррасӣ ва таҳлили дақиқи равишҳои сармоягузорони дигарро фаро гирифт, ки дар натиҷа, сиёсати бодиққат тартибёфта ва муфассал ба вуҷуд омад.
КЭИ 8: Мероси фарҳангӣ	Ҳадафи КЭИ 8 роҳнамоӣ кардани ширкатҳо дар самти ҳифзи мероси фарҳангӣ аз таъсироти манфии фаъолиятҳои лоиҳа ва дастгирии нигоҳдории он мебошад. Ин ҳифзи мероси фарҳангиро аз таъсироти манфӣ ва мусоидат ба тақсимоти одилонаи манфиатҳо аз истифодаи мероси фарҳангиро дар бар мегирад. Агар мероси фарҳангӣ яке аз масъалаҳои муҳими лоиҳа ба шумор равад, ин таҳияи ҳатмии Нақшаи идоракунии мероси фарҳангиро тақозо мекунад.

3.1.2. Сиёсат оид ба пешгирӣ ва ҳимоя аз истисмор, зӯроварӣ ва озори ҷинсӣ (ИЗОҶ)

Истисмор ва зӯроварии ҷинсӣ шаъну шарафи инсон ва меъёрҳои ҳуқуқии байналмилалии эътирофшударо поймол намуда, ҳамеша ҳамчун рафтори қобили қабул маҳсуб намеёбанд. Озори ҷинсӣ маъмулан аз фарҳанги табъиз ва имтиёзҳое сарчашма мегирад, ки бар муносибатҳои нобаробар ва таносуби қудрат асос ёфтаанд. **Сиёсати ХИС оид ба пешгирӣ ва ҳимоя аз истисмор, зӯроварӣ ва озори ҷинсӣ** (GCF, 2021b) сиёсати таҳаммулнопазирии қатъиро нисбат ба ИЗОҶ муқаррар мекунад. Он ӯҳдадориҳои дақиқро барои шахсони фарогирифтаи ХИС ва шарикони он ҷиҳати пешгирӣ ва вокуниш ба ИЗОҶ, инчунин худдорӣ кардан аз сафедкунӣ, ҳавасмандкунӣ, иштирок ё даст задан ба ИЗОҶ муайян месозад.

Илова бар ин, **Сиёсати таҷдидшудаи экологӣ ва иҷтимоии ХИС**[4] муқаррар мекунад, ки тамоми фаъолиятҳои дастгиришавандаи ХИС ӯҳдадор мешаванд, ки хатари ИЗОҶ-ро нисбат ба одамоне, ки таҳти таъсири лоиҳаҳои маблағгузоришаванда қарор мегиранд, пешгирӣ кунанд ва дар ҳолати номумкин будани пешгирӣ, онро ба ҳадди ақал расонанд. Ин Сиёсат аз ҷумла тақозо мекунад, ки ҳангоми рух додани ҳодисаҳои ИЗОҶ: i) Механизмҳои баррасии шикоятҳои дастрас, фарогир, ба ҷабрдида нигаронидашуда ва ҳассос ба гендер, аз ҷумла расмиёти махсус барои ИЗОҶ амал кунанд; ва ii)

[4] GCF B.BM-2021/18 Revised environmental and social policy https://www.greenclimate.fund/sites/default/files/document/revised-environmental-and-social-policy.pdf

механизмҳо барои ҷабрдидагон хизматрасониҳо ва ҷуброни саривақтиро таъмин намоянд.

3.1.3. Сиёсат оид ба мардуми бумӣ

Сиёсати ХИС оид ба мардуми бумӣ (GCF, 2018) дар ҳолатҳое татбиқ мегардад, ки мардуми бумӣ дар ҳудудҳое, ки фаъолиятҳои маблағгузоришавандаи ХИС амалӣ мешаванд, ҳузур дошта бошанд ё ба ин ҳудудҳо пайванди дастаҷамъӣ ё ҳуқуқ дошта бошанд (ё дар гузашта доштанд). Ин инчунин он мардуми бумиеро фаро мегирад, ки дар тӯли ҳаёти аъзои ҷамоат ё гурӯҳ, бо сабаби ҷудокунии маҷбурӣ, низоъҳо, барномаҳои давлатии кӯчонидан, маҳрум шудан аз замин, офатҳои табиӣ ё ҳамроҳ кардани ин ҳудудҳо ба минтақаҳои шаҳрӣ, пайванди дастаҷамъии худро ба маконҳои зист ё қаламравҳои аҷдодии минтақаи лоиҳа аз даст додаанд.

Ин Сиёсат (қарори B.19/11[5]) эътироф мекунад, ки мардуми бумӣ аксаран ҳувият ва ормонҳое доранд, ки аз гурӯҳҳои асосии ҷомеаҳои миллӣ фарқ карда, маъмулан аз моделҳои анъанавии коҳишдиҳӣ, мутобиқшавӣ ва рушд зарар мебинанд. Дар бисёр мавридҳо, мардуми бумӣ ба қатори қишрҳои аз ҷиҳати иқтисодӣ бештар канормонда ва осебпазири аҳолӣ дохил мешаванд. Вазъи иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва ҳуқуқии мардуми бумӣ аксаран тавонмандии онҳоро барои ҳимояи ҳуқуқ ва манфиатҳояшон нисбат ба замин, ҳудудҳо, захираҳои табиӣ ва фарҳангӣ маҳдуд сохта, метавонад иштирок ва манфиатгирии онҳоро аз ташаббусҳои рушд ва амалҳои марбут ба иқлим коҳиш диҳад. Дар аксари мавридҳо, онҳо ба манфиатҳои лоиҳа дастрасии одилона надоранд ё ин манфиатҳо ба тарзи аз ҷиҳати фарҳангӣ мувофиқ таҳия ва пешниҳод намешаванд; инчунин ҳангоми тарҳрезӣ ё амалисозии фаъолиятҳое, ки ба ҳаёт ё ҷамоатҳои онҳо таъсири амиқ мерасонанд, на ҳамеша бо онҳо ба таври кофӣ машварат гузаронида мешавад. Сиёсат оид ба мардуми бумӣ барои ХИС, Ташкилотҳои аккредитатсияшуда (ТА) ва Мақомоти миллии ваколатдор (ММВ) ҳатмӣ мебошад. Сиёсати мазкур кафолатҳои қатъиро барои ҳамаи лоиҳаҳо/зерлоиҳаҳо/барномаҳое, ки мардуми бумиро фаро мегиранд, муқаррар мекунад. Одамоне, ки таҳти таъсири эҳтимолии барнома қарор доранд, метавонанд "гурӯҳҳои қавмӣ"-ро дар бар гиранд, ки тибқи таърифи ин Сиёсат ба "мардуми бумӣ" баробар дониста мешаванд. Агар КЭИ 7 мавриди татбиқ қарор гирад, Нақшаи мардуми бумӣ (НМБ) ҳамчун ҳуҷҷати алоҳида таҳия карда мешавад.

3.1.4. Баробарии гендерӣ

Сиёсати гендерии ХИС[6] (B.24/12[7]) эътироф мекунад, ки муносибатҳо, нақшҳо ва масъулиятҳои гендерӣ ба дастрасӣ ва назорати занон ва мардон аз болои қарорҳо, дороиҳо, захираҳо, иттилоот ва дониш таъсири муҳим мерасонанд. Он инчунин эътироф мекунад, ки таъсироти тағйирёбии иқлим метавонанд нобаробариҳои мавҷудаи гендериро шадидтар гардонанд. Сиёсати гендерӣ минбаъд таъкид мекунад, ки ташаббусҳои марбут ба иқлим замоне устувортар ва одилонатар мегарданд ва ба ҳадафҳои худ муваффақона ноил мешаванд, ки масъалаҳои баробарии гендерӣ ва тавсеаи имкониятҳои занон ба раванди тарҳрезӣ ва татбиқи лоиҳаҳову зерлоиҳаҳо ворид карда шаванд. Ин Сиёсат инчунин эътироф мекунад, ки занон ва ҷамоатҳои

[5] Indigenous Peoples Policy | Green Climate Fund
[6] Gender policy | Green Climate Fund
[7] Updated Gender Policy and Action Plan 2020–2023 | Green Climate Fund

осебпазир ҷузъи ҳалли мушкилоти тағйирёбии иқлим мебошанд ва аз ин рӯ, бояд ба мубоҳисаҳо ва қарорҳое, ки ба онҳо дахл доранд, ба таври муассир ҷалб карда шаванд. Сиёсати гендерии ХИС се ҳадафи асосӣ дорад:

- Дастгирии мудохилаҳо ва инноватсияҳои марбут ба тағйирёбии иқлим тавассути равиши маҷмӯии гендерӣ, ки ҳам дар дохили ниҳод ва ҳам аз ҷониби шабакаи шарикони он, аз ҷумла ТА, ММВ, нуқтаҳои тамос ва шарикони иҷрокунанда барои фаъолиятҳо дар доираи Барномаи омодагӣ ва дастгирии омодагии ХИС татбиқ мегардад;
- Мусоидат ба сармоягузориҳои иқлимӣ, ки:
  - баробарии гендериро тавассути амалҳои коҳишдиҳӣ ва мутобиқшавӣ ба тағйирёбии иқлим пеш мебаранд;
  - хатарҳои иҷтимоӣ, гендерӣ ва иқлимиро дар тамоми амалҳои марбут ба тағйирёбии иқлим ба ҳадди ақал мерасонанд;
- Саҳм гузоштан дар коҳиши нобаробарии гендерӣ дар осебпазириву маҳрумиятҳои иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва экологӣ, ки бар асари тағйирёбии иқлим шадидтар мегарданд, тавассути сармоягузориҳои иқлимии ХИС, ки масъалаҳои баробарии гендериро ба ҷараёни асосӣ ворид мекунанд.

3.2. Сиёсатҳо ва стандартҳои экологӣ ва иҷтимоии Ҳукумати Олмон

Ҳамчун агентии иҷрокунандаи Ҳукумати Олмон, GIZ аз ҷиҳати ҳуқуқӣ уҳдадор аст, ки қонунҳо ва санадҳои меъёрии Олмонро дар соҳаи кафолатҳои экологӣ ва иҷтимоӣ риоя намояд. Илова бар ин, барои амалиётҳои GIZ сиёсатҳои мушаххаси ҳукуматӣ мавриди татбиқ қарор мегиранд.

3.2.1. Системаи идоракунии “Кафолатҳо + Гендер”-и GIZ

Аз соли 2017 инҷониб, GIZ дар ҳар як марҳилаи идоракунии фармоишҳо, дар тамоми бахшҳои фаъолияти худ ва бо тамоми фармоишгарон Системаи идоракунии "Кафолатҳо + Гендер"-ро[8] татбиқ намуда истодааст. Дар сатҳи институтсионалӣ, GIZ хатарҳои экологӣ ва иҷтимоиро якҷоя бо масъалаҳои гендерӣ дар як чаҳорчӯбаи ягона таҳти унвони "Системаи идоракунии Кафолатҳо + Гендер" баррасӣ мекунад. Мутахассисони Дафтари "Кафолатҳо + Гендер" дар Дастгоҳи марказии GIZ риояи қоидаҳо ва муқаррароти онро таъмин намуда, оид ба таҳлил ва арзёбии хатарҳо, муайян кардани чораҳои муносиби коҳишдиҳӣ, инчунин дарёфти имкониятҳо барои манфиатҳои иловагӣ дар самтҳои сиёсати кафолатҳо вобаста ба муҳити зист, ҳифзи иқлим ва мутобиқшавӣ ба он, ҳассосияти низоъҳо ва контекстҳо, ҳуқуқи инсон ва гендер маслиҳат медиҳанд.

Барои хатари иқлимӣ, арзёбӣ он хатарҳоеро дар бар мегирад, ки ба устувории иқлимӣ (яъне, иқтидори мутобиқшавӣ)-и одамон, экосистемаҳо ва/ё инфрасохтор, инчунин ба партовҳои ГГХ (газҳои гулхонай), ки аз фаъолиятҳои лоиҳа ба вуҷуд меоянд, таъсири назаррас мерасонанд.

Системаи идоракунии "Кафолатҳо + Гендер"-и GIZ ҳамчун системаи мутобиқ ба Сиёсати экологӣ ва иҷтимоии ХИС дар доираи аккредитатсияи ибтидоии GIZ ҳамчун Ташкилоти

[8] Safeguards+Gender management system (giz.de)

аккредитатсияшуда (ТА) барои ХИС дар соли 2017 ва аккредитатсияи такрорӣ дар аввали соли 2024 арзёбӣ ва эътироф шудааст.

3.2.2. Истисмор, зӯроварӣ ва озори ҷинсӣ (ИЗОҶ)

GIZ ҳеҷ гуна шакли истисмор, зӯроварӣ ва озори ҷинсиро дар ширкат таҳаммул намекунад ва тамоми кормандон вазифадоранд сиёсати GIZ-ро оид ба манъи озори ҷинсӣ дар ҷои кор, ки дар санадҳои зерин сабт шудааст, риоя намоянд:

- Сиёсати GIZ оид ба манъи озори ҷинсӣ дар ҷои кор;
- Кодекси ахлоқии GIZ;
- Кодекси рафтори GIZ;
- Сиёсати GIZ оид ба ҳуқуқи инсон.

GIZ фарҳанги корпоративиеро пеш мебарад, ки ба арзишҳо ва принсипҳои умумибашарии ахлоқӣ[9] асос ёфтааст. Беайбӣ, ростқавлӣ, эҳтиром ба шаъну шарафи инсон, ошкорбаёнӣ ва роҳ надодан ба табъиз дар маркази ин фарҳанг қарор доранд; GIZ коррупсия ва ришвахориро қатъиян рад намуда, аз ҳуқуқи инсон[10] пуштибонӣ мекунад.

Принсипҳои ахлоқӣ, арзишҳо ва эътиқодҳои GIZ[11] дар Кодекси ахлоқӣ муқаррар шудаанд. Ҳадафи он роҳнамоӣ кардани амалҳои кормандони GIZ ва шахсоне мебошад, ки мо бо онҳо ҳамкорӣ мекунем. GIZ сиёсати махсуси манъи озори ҷинсӣ дар ҷои кор дорад, ки ба муҷозотҳои мавҷуда дар сиёсати Захираҳои инсонии (ЗИ) он такя мекунад. Аз соли 2021 инҷониб, як воҳиди махсус дар дохили шуъбаи Мутобиқат ва беғаразӣ барои масъалаҳои ИЗОҶ масъул буда, инчунин механизми баррасии шикоятҳоро пешниҳод менамояд.

Ҳуқуқҳои кӯдакон ҷузъи муҳими равиши GIZ нисбат ба ҳуқуқи инсон ба шумор меравад. GIZ масъулияти ҳифзи кӯдаконро дар фаъолиятҳои тиҷоратии худ ҷиддӣ қабул мекунад. Сиёсати ҳифзи кӯдакони GIZ ба Кодекси ахлоқӣ ва системаи арзишҳои GIZ мувофиқ аст. Ин сиёсат ба чаҳорчӯбаҳои ҳуқуқии байналмилалӣ оид ба ҳуқуқи кӯдак роҳнамоӣ мешавад.

Ҳамчун як қисми арзёбии хатарҳои контекстӣ ва муқаррароти ҳуқуқи инсон (КЭИ 1, КЭИ 4), шаклҳои гуногуни зӯроварӣ ҳамчун падидаҳои контекстӣ дар муҳити лоиҳа, аз қабили зӯроварии ҷисмонӣ, ҷинсӣ, равонӣ ва/ё сохторӣ, қудрат, қувва ва/ё таҳдидҳо, муносибатҳои қудратӣ дар маҷмӯъ, табъиз нисбат ба гурӯҳҳои аҳолӣ ва намунаҳои коррупсия таҳлил карда шуда, дар сурати ошкор гардидани чунин хатарҳо ҳаллу фасл мегарданд. Вобаста ба Ташкилотҳои иҷрокунанда (ТИ), диққати асосии GIZ ба тақвияти иқтидори ташкилотҳо ҷиҳати ҳалли парвандаҳои ИЗОҶ тавассути механизмҳои пешгирии онҳо равона карда мешавад.

---

[9] Ethics and Integrity (giz.de)
[10] GIZ Human Rights
[11] Code of ethics.pdf (giz.de)

Гендер ва баробарӣ

Ҳукумати эътилофии Олмон сиёсати феминистии хориҷӣ ва рушдро пайгирӣ мекунад. Равиши сиёсати феминистӣ ба принсипҳои зерин асос меёбад: равиши табдилдиҳандаи гендерӣ (трансформатсионӣ), байнисоҳавӣ ва асосёфта ба ҳуқуқи инсон; фаҳмиши фарогири гендерӣ; пешбурди ҳуқуқҳо, намояндагӣ ва захираҳои занон, духтарон ва гурӯҳҳои дар канормонда; амалиёти муштараки бисёрҷониба; ва ҳамкории зич бо ҷомеаи шаҳрвандӣ (феминистӣ). Вазорати федералии ҳамкориҳои иқтисодӣ ва рушди Олмон (BMZ) мақсад дорад, ки то соли 2025 ҳиссаи лоиҳаҳо ва барномаҳоеро, ки баробарии гендериро ҳамчун ҳадафи муҳим пайгирӣ мекунанд, то 85% ва лоиҳаҳову барномаҳоеро, ки баробарии гендерӣ ва тавсеаи имкониятҳои занонро ҳамчун ҳадафи асосии худ мешуморанд, то 8% расонад. Ҳам BMZ[12] ва ҳам Вазорати корҳои хориҷии Олмон[13] стратегияҳои нави худро дар моҳи марти соли 2023 муаррифӣ карданд. Илова бар ин, BMZ моҳи декабри соли 2023 Нақшаи нави чорабиниҳо оид ба масъалаҳои гендериро (GAP) роҳандозӣ намуд.

Стратегияи гендерии "Рӯйкарди нави гендерӣ: Биниш ба муносибат ниёз дорад ва муносибат ба амал мепайвандад"[14] роҳнамо ва чаҳорчӯбаи устувори ҳисоботдиҳиро барои пешбурди ҳуқуқ ва имкониятҳои баробар барои ҳамаи одамон, новобаста аз ҷинс, тамоюли ҷинсӣ ва ҳувияти гендерии онҳо, дар дохили GIZ ва дар чаҳорчӯбаи ҳамкориҳои мо бо шариконӣ рушд ва фармоишгарон фароҳам меорад. GIZ бо Меъмории гендерии худ, коршиносони содиқ, беш аз 500 шахсони масъули гендерӣ ва Системаи идоракунии "Кафолатҳо + Гендер" комилан омода аст, ки талаботи Сиёсати гендерии ХИС-ро иҷро намуда, татбиқ ва амалисозии сиёсати феминистии хориҷӣ ва рушди Олмонро осон гардонад.

Таҳлили гендерӣ ва Нақшаи чорабиниҳо оид ба масъалаҳои гендерӣ ҳамчун ҳуҷҷатҳои алоҳида таҳия карда мешаванд.

3.2.3. Шикоятҳо ва ифшо кардан

Ҳифзи ифшогарон[15] (шахсоне, ки дар бораи қонуншиканиҳо хабар медиҳанд) афзалияти аввалиндараҷа дорад. Системаи таъсисдодаи GIZ оид ба ифшогарӣ[16] каналҳои гуногуни гузоришдиҳиро пешниҳод мекунад, ки метавонанд ба таври беном ва аз ҷониби ҳар як шахс истифода шаванд. Шикоятҳо ва гузоришҳо дар бораи вайронкунии қонун, қоидаҳо ё қонуншиканиҳои танзимкунанда аз ҷониби кормандон ё шахсони сеюм (масалан, провайдерҳои хизматрасониҳои шартномавӣ, гирандагони маблағгузорӣ) вобаста ба фаъолияти GIZ метавонанд тавассути Портали онлайнии ифшогарон, бахусус оид ба масъалаҳои зерин пешниҳод шаванд:

- Коррупсия ва ришвахорӣ;
- Азонихудкунӣ, қаллобӣ ва тасарруфи маблағ;
- Бархӯрди манфиатҳо;
- Рафтори номатлуби ҷинсӣ ва истисмори ҷинсӣ;
- Вайронкуниҳои ҳуқуқи инсон;

---

[12] Feminist development policy | BMZ
[13] Feminist Foreign Policy - Federal Foreign Office (auswaertiges-amt.de)
[14] GIZ Gender Strategy. Gender reloaded: Vision needs Attitude – Attitude meets Action
[15] Introduction (bkms-system.com)
[16] GIZ Whistleblowing

- Вайронкунии уҳдадориҳои марбут ба муҳити зист (вайронкунии қонунгузории экологӣ).

Шуъбаи мутобиқат ва беайбии GIZ барои идораи ин система масъул аст. GIZ ҳамаи гузоришҳоро пайгирӣ намуда, тавассути расмиёти стандартишуда ва шаффоф тафтишоти қатъӣ ва одилонаро кафолат медиҳад. Кодекси рафтори GIZ муқаррар мекунад, ки ҳеҷ як шахсе, ки дар ҳолатҳои асоснок маълумот пешниҳод мекунад, набояд ба ҳеҷ гуна маҳрумият дучор шавад, ба истисноии ҳолатҳое, ки худи ӯ дар вайрон кардани Кодекс ё дигар қоидаҳо иштирок карда бошад. Шикоятҳо ва гузоришҳо метавонанд ба ҳама гуна намояндагиҳои кишварӣ ё офисҳои лоиҳавии GIZ ба таври хаттӣ ё дар ҳолати зарурӣ бо дархости воҳӯрӣ пешниҳод гарданд.

Барои ҳалли шикоятҳо ё нигарониҳое, ки метавонанд аз ҷониби баҳрабардорон ё шахсони сеюм дар ҷараёни амалисозӣ ба миён оянд, МБШ-и махсуси лоиҳа таъсис дода мешавад. МБШ равиши ҳассос ба гендерро ба инобат мегирад, то шикоятҳои марбут ба ИЗОҶ низ ба таври муассир ҳаллу фасл гарданд.

4. Чаҳорчӯбаи институтсионалӣ, сиёсӣ ва меъёрии марбут ба КЭИ дар кишварҳои мизбон

4.1. Шартномаҳо, конвенсияҳо ва созишномаҳои байналмилалӣ

Ҳукуматҳои Ҷумҳурии Қирғизистон, Тоҷикистон ва Ӯзбекистон як қатор шартномаҳо, конвенсияҳо ва созишномаҳои байналмилалиро қабул ва ба тасвиб расонидаанд (ба Замимаи 3 нигаред). Муҳимтарини онҳо дар зер мухтасар баён шудаанд.

Тағйирёбии иқлим: Ҳамаи кишварҳо шартномаҳо, конвенсияҳо ва созишномаҳои байналмилалии зеринро марбут ба тағйирёбии иқлим ба тасвиб расонидаанд:

- Созишномаи Париж (2015);
- Протоколи Киото (1997);
- Конвенсияи қолабии Созмони Милали Муттаҳид оид ба тағйирёбии иқлим (UNFCCC) (1992).

Муҳити физикӣ: Ҳамаи кишварҳо шартномаҳо, конвенсияҳо ва созишномаҳои байналмилалии зеринро вобаста ба муҳити физикӣ ба тасвиб расонидаанд:

- Конвенсияи Стокҳолм оид ба ифлоскунандаҳои органикии устувор (2004);
- Конвенсияи Созмони Милали Муттаҳид оид ба мубориза бо биёбоншавӣ (1994);
- Конвенсияи Базел оид ба назорати интиқоли фаромарзии партовҳои хатарнок ва безараргардонии онҳо (1989);
- Протоколи Монреал оид ба моддаҳое, ки қабати озонро вайрон мекунанд (1987);
- Конвенсияи Вена оид ба ҳифзи қабати озон (1985).

Гуногунии биологӣ: Ҳамаи кишварҳо шартномаҳо, конвенсияҳо ва созишномаҳои байналмилалии зеринро марбут ба гуногунии биологӣ ба тасвиб расонидаанд:

- Конвенсия оид ба гуногунии биологӣ (1992);
- Конвенсия оид ба ҳифзи намудҳои ҳайвоноти ёбоии кӯчӣ (CMS/Bonn) (1979);
- Конвенсия оид ба савдои байналмилалии намудҳои наботот ва ҳайвоноти ёбоии зери хатари нобудшавӣ қарордошта (CITES) (1973);
- Конвенсия оид ба ботлоқзорҳо/Конвенсияи Рамсар (1971).

Меҳнат: Ҳамаи кишварҳо як қатор конвенсияҳо ва протоколҳои Созмони байналмилалии меҳнат (СБМ)-ро, ки меҳнат, меҳнати кӯдакон, шуғл ва баробарии муносибатро ба танзим медароранд, ба тасвиб расонидаанд (СБМ, бе сол):

- Ҷумҳурии Қирғизистон 55 конвенсия ва 1 протоколро ба тасвиб расонидааст;
- Тоҷикистон 50 конвенсия ва 1 протоколро ба тасвиб расонидааст;
- Ӯзбекистон 25 конвенсия ва 1 протоколро ба тасвиб расонидааст.

Ҳуқуқи инсон: Ҳамаи кишварҳо як қатор санадҳои байналмилалиро оид ба ҳуқуқи инсон ба тасвиб расонидаанд (Раёсати Комиссари Олии СММ оид ба ҳуқуқи инсон, бе сол):

- Ҷумҳурии Қирғизистон 12 санадро ба тасвиб расонидааст;
- Тоҷикистон 10 санадро ба тасвиб расонидааст;
- Ӯзбекистон 10 санадро ба тасвиб расонидааст.

4.2. Сиёсатҳо, стратегияҳо/созишномаҳо ва чаҳорчӯбаи ҳуқуқии миллӣ

4.2.1. Ҷумҳурии Қирғизистон

Маълумотнома оид ба муқаррар намудани стандартҳои экологӣ ва иҷтимоӣ барои лоиҳаи сармоягузорӣ

- **Қонуни Ҷумҳурии Қирғизистон «Дар бораи ҳифзи муҳити зист» (соли 1999)** чаҳорчӯбаи миллиро барои ҳифзи муҳити зист ва рушди устувор муқаррар мекунад. Он стандартҳои сифати муҳити зистро муайян намуда, уҳдадориҳои ташаббускорони лоиҳаҳоро муқаррар месозад ва заминаи ҳуқуқиро барои арзёбии таъсир ба муҳити зист, назорати ифлосшавӣ ва мониторинги экологӣ фароҳам меорад.
- **Қонуни Ҷумҳурии Қирғизистон «Дар бораи ҳифзи қабати озон» (соли 2006)** ҳадаф дорад, ки саломатии инсон ва муҳити зистро тавассути пешгирии вайроншавии қабати озон ҳифз намояд. Он идоракунӣ, муомилот ва иҷозатномадиҳии моддаҳои вайронкунандаи қабати озонро мутобиқи созишномаҳои байналмилалӣ ба танзим дароварда, маҳдуд месозад ва назорат мекунад.
- **Қонуни Ҷумҳурии Қирғизистон «Дар бораи ҳифзи ҳавои атмосфера» (соли 1999; дар таҳрири соли 2016)** заминаи ҳуқуқиро барои пешгирӣ ва коҳиш додани ифлосшавии ҳаво дар Қирғизистон муқаррар мекунад. Он партовҳоро аз манбаъҳои статсионарӣ ва сайёр ба танзим дароварда, стандартҳои сифати ҳаво ва партовҳоро муқаррар месозад ва талаботро барои гирифтани иҷозатнома ва мониторинги экологӣ муайян мекунад. Тағйиру иловаҳои соли 2016 назоратро аз болои моддаҳои ифлоскунанда пурзӯр намуда, масъулияти корхонаҳоро дар самти ҳифзи сифати ҳаво дақиқтар гардониданд.
- **Амри Кабинети вазирони Ҷумҳурии Қирғизистон (аз 9 апрели соли 2025, таҳти № 265-р)** ба пешбурди маъракаи миллии «Жашил Мурас» («Мероси сабз»), коҳиш додани таъсири тағйирёбии иқлим, беҳдошти муҳити зист, тавсеаи майдонҳои ҷангалзор ва минтақаҳои сабз, инчунин ба ҳифзи ҷангалҳо барои наслҳои оянда равона шудааст.
- **Регламенти умумии техникӣ оид ба таъмини амнияти экологӣ дар Ҷумҳурии Қирғизистон (соли 2009; навсозии соли 2019)** чаҳорчӯбаи миллиро барои ҳифзи муҳити зист ва амнияти экологӣ дар Қирғизистон муқаррар мекунад. Ҳадафи он таъмин намудани он аст, ки тамоми фаъолиятҳои иқтисодӣ ва фаъолиятҳои дигар тавре сурат гиранд, ки тавассути муқаррар намудани талаботи ҳатмии амнияти экологӣ аз расонидани зарар ба муҳити зист, саломатии инсон ва молу мулк пешгирӣ карда шавад.
- **Барномаи рушди миллии Ҷумҳурии Қирғизистон то соли 2030** дурнамои дарозмуддати Қирғизистонро то соли 2030 муайян намуда, ба рушди динамикӣ ва устувор, ки ба рушди иқтисодӣ, некӯаҳволии иҷтимоӣ ва идоракунии масъулиятнок асос ёфтааст, равона мебошад. Он ба ҳамкории васеи байни давлат, тиҷорат, ҷомеаи шаҳрвандӣ ва шарикони байналмилалӣ барои тақвияти устувории миллӣ, навсозии ниҳодҳо ва фароҳам овардани шароит барои саҳмгузории ҳар як шаҳрванд дар шукуфоии кишвар таъкид мекунад.
- **Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Қирғизистон то соли 2040** ҳадафҳои дарозмуддатро барои рушди миллӣ, истифодаи устувори захираҳо, саломатии аҳолӣ, меҳнат ва рушди кишоварзӣ муайян мекунад. Он ба амнияти озуқаворӣ,

мутобиқшавӣ ба тағйирёбии иқлим, идоракунии замин, таъминоти об ва тақвияти ташкилотҳои кооперативӣ ва тадбирҳои молиявӣ барои кишоварзӣ диққати махсус медиҳад.

Гуногунии биологӣ

- **Қонуни Ҷумҳурии Қирғизистон «Дар бораи экспертизаи экологӣ» (соли 1999)** раванди баррасии давлатии экологиро барои лоиҳаҳо ва фаъолиятҳои пешниҳодшуда ба танзим медарорад. Он таҳияи арзёбии таъсир ба муҳити зист, гузаронидани машваратҳои ҷамъиятӣ ва ифшои иттилооти экологиро пеш аз тасдиқи лоиҳа талаб мекунад.
- **Қонуни Ҷумҳурии Қирғизистон «Дар бораи олами ҳайвонот» (соли 1999)** нигоҳдорӣ, ҳифз, идоракунӣ ва истифодаи устувори фаунаи ёбоиро ба танзим медарорад. Он олами ҳайвонотро ҳамчун моликияти давлатӣ эътироф намуда, масъулияти давлатро барои мониторинг ва ҳифзи намудҳо ва маконҳои зист муайян мекунад ва қоидаҳои истифодаи фауна, аз ҷумла иҷозатномадиҳӣ, маҳдудиятҳои шикор ва ҷавобгарӣ барои қонуншиканиро муқаррар месозад.
- **Қонуни Ҷумҳурии Қирғизистон «Дар бораи ҳудудҳои табиии махсус муҳофизатшаванда» (таҳти № 18, аз 3 майи соли 2011)** заминаи ҳуқуқиро барои муайян кардан, ҳифз, идоракунӣ ва истифодаи ҳудудҳои табиии махсус муҳофизатшаванда дар Қирғизистон муқаррар мекунад. Он мамнӯъгоҳҳои табиии давлатӣ, боғҳои табиӣ, парваришгоҳҳои олами ҳайвонот, ёдгориҳои табиӣ, боғҳои ботаникӣ ва зоологӣ, мамнӯъгоҳҳои биосферӣ ва ҳудудҳои муҳофизатшавандаи фаромарзиро ба танзим медарорад. Қонуни мазкур ба ҳифзи экосистемаҳои беназир, гуногунии биологӣ ва мероси табиӣ нигаронида шуда, принсипҳои танзими давлатӣ, истифодаи илмӣ, мониторинги экологӣ ва иштироки ҷомеаро муайян мекунад.
- **Қонуни Ҷумҳурии Қирғизистон «Дар бораи ҳудудҳои биосферӣ дар Ҷумҳурии Қирғизистон» (соли 1999; дар таҳрири соли 2020)** чаҳорчӯбаи ҳуқуқиро барои таъсис ва идоракунии мамнӯъгоҳҳои биосферӣ бо мақсади ҳифзи гуногунии биологӣ, ҳифзи мероси табиӣ ва фарҳангӣ ва дастгирии рушди устувори минтақавӣ муайян мекунад. Он мақоми онҳо, минтақабандӣ ва талаботи идоракунии онҳоро муайян месозад. Тағйиру иловаҳои соли 2020 меъёрҳоро оид ба истифодаи табиат ва ҳифзи муҳити зист дар дохили ҳудудҳои биосферӣ пурзӯр карданд.
- **Қонуни Ҷумҳурии Қирғизистон «Дар бораи ҳифз ва истифодаи олами наботот» (соли 2001; дар таҳрири соли 2020)** заминаи ҳуқуқиро барои ҳифз, истифодаи оқилона ва барқарорсозии олами набототи Ҷумҳурии Қирғизистон муқаррар мекунад. Он масъулиятҳоро барои танзими давлатӣ, ҷамъоварии устувор, ҳифзи намудҳои растаниҳои ёбоӣ ва пешбурди кадастри давлатии олами наботот муайян месозад. Тағйиру иловаҳо (аз ҷумла онҳое, ки то соли 2020 муттаҳид шудаанд) муқарраротро вобаста ба сиёсати ягонаи давлатӣ, квотаҳо барои истифодаи олами набототи ёбоӣ ва тадбирҳои ҳифзи намудҳои нодир ва зери хатари нобудшавӣ қарордошта тақвият бахшиданд.
- **Қонуни Ҷумҳурии Қирғизистон «Дар бораи химикунонӣ ва ҳифзи наботот» (соли 1999; дар таҳрири соли 2020)** талаботи ҳуқуқӣ, экологӣ ва бехатариро барои истифодаи пеститсидҳо ва агрохимикатҳо дар Қирғизистон бо мақсади ҳифзи саломатии инсон, ҳайвонот ва муҳити зист муқаррар мекунад. Он назорати давлатиро аз болои истифодаи моводи кимиёвӣ дар кишоварзӣ ба танзим дароварда, қоидаҳои муносибати бехатар бо пеститсидҳоро муқаррар месозад ва

масъулиятро барои қонуншиканиҳо муайян мекунад. Тағйиру иловаҳои соли 2020 муқаррароти масъулиятро навсозӣ намуда, иҷрои онро бо Кодекси қонуншиканиҳои миллӣ мутобиқ карданд.

- **Қонуни Ҷумҳурии Қирғизистон «Дар бораи олами ҳайвонот» (соли 1999; дар таҳрири соли 2020)** олами ҳайвонотро ҳамчун захираи табиии муҳофизатшаванда муайян карда, қоидаҳои нигоҳдорӣ, ҳифзи маконҳои зист, шикор ва истифодаи захираҳоро муқаррар менамояд ва масъулияти давлатро ҷиҳати ҳифзи гуногунии биологӣ ва идоракунии саршумори ҳайвоноти ёбоӣ муайян месозад. Тағйиру иловаҳои соли 2020 мафҳумҳоро дақиқтар гардонида, муқаррароти вобаста ба мониторинг, ҳифз ва танзими истифодаи олами ҳайвонотро тақвият мебахшанд.

Тағйирёбии иқлим

- **Саҳми дар сатҳи миллӣ муайяншудаи навсозишудаи Ҷумҳурии Қирғизистон (соли 2021)** ба ҳалли масъалаҳои таъсири тағйирёбии иқлим тавассути тадбирҳои мутобиқшавӣ ва коҳишдиҳӣ, кам кардани партовҳои газҳои гулхонаӣ ва мусоидат ба устуворӣ дар тамоми соҳаҳо тамаркуз мекунад.
- **Фармони Президенти Ҷумҳурии Қирғизистон «Дар бораи тадбирҳои таъмини амнияти экологӣ ва устувории иқлимии Ҷумҳурии Қирғизистон» (соли 2021)** тадбирҳоро барои таъмини амнияти экологӣ ва устувории иқлимӣ дар Ҷумҳурии Қирғизистон муқаррар мекунад. Он беҳтар намудани шароити экологӣ, истифодаи оқилонаи захираҳои табиӣ ва ба ҳадди ақал расонидани таъсири тағйирёбии иқлимро ҳамчун масъулияти калидӣ барои мақомоти давлатӣ, мақомоти маҳаллӣ, ташкилотҳо ва шаҳрвандон муайян месозад.
- **Фармони Президенти Ҷумҳурии Қирғизистон «Дар бораи эълон намудани соли 2022 ҳамчун Соли ҳифзи экосистемаҳои кӯҳӣ ва устувории иқлимӣ» (соли 2022)** тадбирҳоро барои тақвияти амнияти экологӣ, иқтисодӣ ва озуқаворӣ, баланд бардоштани устувории иқлимӣ ва ҳифзи мероси табиии кишвар, инчунин дастгирии Соли байналмилалии рушди устувори кӯҳҳо муқаррар мекунад.

Соҳаи хоҷагии ҷангал ва муҳити зист

- **Кодекси ҷангали Ҷумҳурии Қирғизистон (соли 1999)** истифода, ҳифз ва барқарорсозии захираҳои ҷангалро ба танзим медарорад. Кодекс ба ҳифзи экосистемаҳои ҷангал, пешгирии таназзули замин ва танзими фаъолиятҳое, ки метавонанд ба заминҳои ҷангал ва гуногунии биологӣ таъсир расонанд, равона шудааст.
- **Стратегия ва Нақшаи миллии амал оид ба ҳифзи гуногунии биологӣ (барои солҳои 2014–2024)** чаҳорчӯбаи сиёсиро барои ҳифзи гуногунии биологӣ ва пешбурди истифодаи устувори захираҳои табиӣ фароҳам меорад. Он ҳифз ва барқарорсозии экосистемаҳо, инчунин ҳамгироии масъалаҳои гуногунии биологиро ба банақшагирии рушд дастгирӣ мекунад. Ҳисоботи ҳафтум дар Конфронси Тарафҳои Конвенсия оид ба гуногунии биологӣ дар моҳи октябри соли 2026 пешниҳод карда мешавад.
- **Консепсияи рушди бахши ҷангал дар Ҷумҳурии Қирғизистон то соли 2040 (соли 2018)** чаҳорчӯбаро барои идоракунии устувори ҷангалҳо ва ҳифзи онҳо бо мақсади ҳифзи экосистемаҳо, тақвияти амнияти экологӣ ва коҳиш додани сатҳи камбизоатӣ фароҳам меорад. Он тадбирҳоро барои ҷангалҳои ҷамъиятӣ ва фароғатӣ, системаҳои инвентаризатсия ва рушди дарозмуддати соҳаи ҷангалро дар бар мегирад.

Бахши кишоварзӣ ва чорводорӣ

- **Қонуни Ҷумҳурии Қирғизистон «Дар бораи чарогоҳҳо» (соли 2009)** дастрасӣ ва истифодаи заминҳои чарогоҳро барои таъмини идоракунии устувори чорводорӣ ба танзим медарорад. Он идоракунии чарогоҳҳоро дар асоси ҷамоатҳо тарғиб намуда, ҳадафи пешгирии чаронидани аз ҳад зиёди чорво ва таназзули заминро пайгирӣ мекунад.
- **Фармони Президенти Ҷумҳурии Қирғизистон «Дар бораи тадбирҳои рушди минбаъдаи комплекси агросаноатии Ҷумҳурии Қирғизистон» (соли 2024)** тадбирҳои афзалиятнокро барои навсозии кишоварзӣ, аз ҷумла дастгирии кооперативҳои хоҷагиҳои деҳқонӣ, беҳтар намудани маблағгузорӣ, такмили идоракунии чарогоҳҳо ва тарғиби технологияҳои муосир, ба монанди биотехнологияҳои сабз, абзорҳои мутобиқшавӣ ба иқлим ва рақамикунонӣ муқаррар мекунад. Он инчунин ҳадаф дорад, ки содиротро тавсеа диҳад, воридоти органикиро зиёд кунад ва сармоягузориҳои хориҷиро барои тақвияти амнияти озуқаворӣ ва устувории соҳа ҷалб намояд.
- **Қарори Кабинети вазирони Ҷумҳурии Қирғизистон «Дар бораи масъалаҳои сертификатсияи истеҳсолоти органикӣ» (соли 2024)** тартибот ва қоидаҳои миллиро барои сертификатсияи истеҳсолоти органикӣ, аз ҷумла талаботро барои сертификатсияи ихтиёрӣ, системаҳои назорати дохилӣ ва санҷишҳои мутобиқат тасдиқ мекунад. Он чаҳорчӯбаро барои таъмини мутобиқати маҳсулоти органикӣ ба стандартҳои миллӣ муқаррар карда, шартҳои ба даст овардани сертификати органикиро барои амалиётҳо муайян месозад.
- **Амри Кабинети вазирони Ҷумҳурии Қирғизистон «Лоиҳаи қарздиҳии комплекси агросаноатӣ» (соли 2022)** амнияти озуқаворӣ ва рушди кишоварзиро тавассути пешниҳоди қарзҳои имтиёзнок ва имконоти лизинг ба хоҷагиҳои деҳқонӣ ва корхонаҳои агросаноатӣ дастгирӣ мекунад. Лоиҳа ҳадаф дорад, ки дастрасиро ба маблағгузорӣ дар саросари бахши агросаноатӣ тавсеа диҳад, иқтидори истеҳсолиро тақвият бахшад ва иштирокро дар кластерҳои кишоварзӣ тарғиб намояд.
- **Қонуни Ҷумҳурии Қирғизистон «Дар бораи истеҳсолоти органикӣ» (соли 2024)** заминаи ҳуқуқиро барои истеҳсол ва сертификатсияи молҳои кишоварзии органикӣ муқаррар намуда, истифодаи агрохимикатҳо, пеститсидҳо, ОАГ (ГМО) ва дигар маводи ғайриорганикиро манъ мекунад. Он стандартҳоро барои истеҳсол, коркард ва тамғагузории органикӣ муайян месозад ва ҳадаф дорад, ки истеҳсолкунандагони ватании маҳсулоти органикиро дастгирӣ намуда, бозорҳои органикии мувофиқро тавсеа диҳад.
- **Қарори Кабинети вазирони Ҷумҳурии Қирғизистон «Барномаи рушди истеҳсолоти органикӣ дар Ҷумҳурии Қирғизистон барои солҳои 2025-2029» (соли 2025)** барномаи миллиро барои тавсеа ва дастгирии истеҳсолоти органикӣ тавассути фароҳам овардани шароити мусоиди ҳуқуқӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоӣ барои истеҳсолкунандагони органикӣ тасдиқ мекунад. Барнома нақшаи чорабиниҳо, нишондиҳандаҳои мониторинг ва буҷети махсусро барои роҳнамоии дастгирии давлатӣ, сертификатсия ва рушди соҳа то соли 2029 дар бар мегирад.
- **Қарори Кабинети вазирони Ҷумҳурии Қирғизистон «Дар бораи танзим дар соҳаи идоракунӣ ва истифодаи чарогоҳҳо» (соли 2025)** санадҳои қаблиро дар сатҳи расмиёт пурра мегардонад.
- **Стратегияи рушди кишоварзии Ҷумҳурии Қирғизистон (барои солҳои 2020–**

2025) ба баланд бардоштани маҳсулнокӣ ва рақобатпазирии кишоварзӣ равона шуда, ҳамзамон идоракунии устувори замин, устувории иқлимӣ ва рушди деҳотро тарғиб мекунад. Стратегияи мазкур амнияти озуқаворӣ ва воситаҳои устувори рӯзгузарониро дар деҳот дастгирӣ менамояд.

- **Барномаи рушди кооперативҳои кишоварзӣ дар Ҷумҳурии Қирғизистон (барои солҳои 2023–2027)** ҳадаф дорад, ки рушди кишоварзӣ ва деҳотро тавассути дастгирии кооперативҳо, беҳтар намудани таҷрибаҳои деҳқонӣ ва баланд бардоштани амнияти озуқаворӣ тақвият бахшад. Он масъалаҳои шуғл, коҳиши сатҳи камбизоатӣ, инфрасохтор, савдо ва дастрасӣ ба таҷҳизотро баррасӣ намуда, ҳамзамон ба рушди тиҷорат ва ҳамгирой бо бозори байналмилалӣ мусоидат мекунад.
- **Нақшаи миллии амал оид ба рушди хоҷагидории оилавӣ дар Ҷумҳурии Қирғизистон (барои солҳои 2023–2027)** хоҷагидории оилавиро ҳамчун асоси рушди деҳот ва амнияти озуқаворӣ тарғиб мекунад. Он масъалаҳои марбут ба тағйирёбии иқлимро ҳамгиро сохта, ҷалби ҷавононро дастгирӣ мекунад ва ғизову воситаҳои рӯзгузарониро дар ҷамоатҳои деҳот тақвият мебахшад.

Захираҳои об

- **Кодекси оби Ҷумҳурии Қирғизистон (соли 2005)** заминаи ҳуқуқиро барои идоракунӣ, ҳифз ва истифодаи захираҳои об муқаррар мекунад. Он тақсимоти об, ҳифзи объектҳои обӣ аз ифлосшавӣ ва истифодаи устувори захираҳои обҳои рӯизаминӣ ва зеризаминиро баррасӣ мекунад.

Бахши замин ва банақшагирии минтақавӣ

- **Таксономияи сабзи Ҷумҳурии Қирғизистон (соли 2025)** чаҳорчӯбаи миллиро барои муайян кардан ва пешбурди фаъолиятҳои иқтисодии аз ҷиҳати экологӣ устувор дар бахшҳои калидӣ муқаррар мекунад. Он меъёрҳои мувофиқат, таърифҳо ва стандартҳои ҳисоботдиҳиро барои роҳнамоии мақомоти давлатӣ, ниҳодҳои молиявӣ ва тиҷорат дар арзёбии молҳо, хизматрасониҳо ва технологияҳои сабз муайян месозад. Бо фарогирии соҳаҳои энергетика, нақлиёт, идоракунии партовҳо ва об, инчунин кишоварзии устувор, таксономияи мазкур тадбирҳои танзимкуниро бо ҳавасмандгардониҳои фискалӣ пайваст мекунад, то сармоягузорӣ ба лоиҳаҳои сабз сафарбар гардад. Ҳадафи он сода гардонидани расмиёт, мутобиқ шудан ба стандартҳои байналмилалии молиявии устувор ва дастгирии таҷрибаҳои устувор ба иқлим тавассути фароҳам овардани дастрасӣ ба маблағгузории сабз ва ҳавасмандкунии технологияҳои дорои партовҳои кам ва сарфакунандаи захираҳо мебошад.
- **Кодекси замини Ҷумҳурии Қирғизистон (соли 1999)** заминдорӣ, банақшагирии истифодаи замин, гирифтани замин ва ҳифзи заминро ба танзим медарорад. Он расмиёти ҷудо кардани замин ва кафолатҳоро бар зидди таназзули замин пешбинӣ мекунад.
- **Қонуни Ҷумҳурии Қирғизистон «Дар бораи шаҳрсозӣ ва меъморӣ» (соли 1994)** заминаи ҳуқуқиро барои банақшагирии фазой, минтақабандӣ ва фаъолияти сохтмонӣ муқаррар карда, кафолат медиҳад, ки рушд ба нақшаҳои тасдиқшудаи истифодаи замин ва стандартҳои бехатарӣ мутобиқат мекунад.
- **Қонуни Ҷумҳурии Қирғизистон «Дар бораи танзими муносибатҳои заминӣ ва ҳуқуқӣ» (соли 2022)** заминаи ҳуқуқиро барои идоракунии ҳуқуқ ба замин ва истифодаи замин дар Ҷумҳурии Қирғизистон муқаррар мекунад. Он инчунин

расмиёти эътироф ва бақайдгирии ҳуқуқҳоро ба қитъаҳои замин, бахусус онҳое, ки таҳти механизми авфи замин қарор мегиранд, ба танзим медарорад.

Гендер

- **Стратегияи миллии Ҷумҳурии Қирғизистон оид ба ноил шудан ба баробарии гендерӣ то соли 2030** афзалиятҳои миллиро барои пешбурди баробарии гендерӣ дар иштироки иқтисодӣ, дастрасӣ ба захираҳо ва қабули қарорҳо муайян мекунад. Стратегияи мазкур ба таҷрибаҳои меҳнатӣ, ҷалби ҷонибҳои манфиатдор ва арзёбии таъсироти иҷтимоӣ мувофиқ аст.
- **Қонуни Ҷумҳурии Қирғизистон «Дар бораи кафолатҳои давлатии ҳуқуқ ва имконияҳои баробар барои мардон ва занон» (соли 2008)** чаҳорчӯбаи ҳуқуқиро барои пешгирии табъиз ва таъмини ҳуқуқҳои баробар дар шуғл, маориф ва иштироки ҷамъиятӣ фароҳам меорад.
- **Қарори Кабинети вазирони Ҷумҳурии Қирғизистон «Дар бораи тасдиқи Барномаи дастгирӣ ва рушди соҳибкории занон дар Ҷумҳурии Қирғизистон барои солҳои 2022-2026» (соли 2021)** барномаи миллиро барои тавсеа ва тақвияти соҳибкории занон тавассути беҳтар намудани дастрасӣ ба маблағгузорӣ, пешниҳоди омӯзиш ва рушди малакаҳои тиҷоратӣ, инчунин фароҳам овардани шароити мусоид барои зиёд кардани шумораи корхонаҳои ба занон тааллуқдошта тасдиқ мекунад.

4.2.2. Ҷумҳурии Тоҷикистон

Маълумотнома оид ба муқаррар намудани стандартҳои экологӣ ва иҷтимоӣ барои лоиҳаи сармоягузорӣ

- **Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳифзи муҳити зист» (соли 2011)** заминаи ҳуқуқиро барои ҳифзи муҳити зист дар Тоҷикистон фароҳам оварда, принсипҳои сиёсати экологӣ, талабот ба арзёбии таъсир ба муҳити зист, назорати ифлосшавӣ, мониторинги экологӣ ва ҳуқуқи шаҳрвандонро ба муҳити зисти солим муқаррар мекунад.
- **Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи экспертизаи экологӣ» (соли 2012)** чаҳорчӯбаи ҳуқуқиро барои гузаронидани экспертизаи экологӣ (баррасии давлатии экологӣ) ҷиҳати арзёбии таъсироти экологии фаъолиятҳои пешниҳодшуда пеш аз тасдиқ муқаррар мекунад. Он мафҳумҳои калидиро муайян карда, расмиёти арзёбии таъсир ба муҳити зистро муқаррар месозад ва ҳадаф дорад, ки тавассути таъмин намудани мутобиқати лоиҳаҳои ба нақша гирифташуда ба талаботи миллии ҳифзи муҳити зист аз оқибатҳои зараровари экологӣ, иҷтимоӣ ва иқтисодӣ пешгирӣ намояд.
- **Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маърифати экологии аҳолӣ» (соли 2010)** чаҳорчӯбаи ҳуқуқӣ ва ташкилиро барои пешбурди огоҳии экологӣ муқаррар намуда, гирифтани донишҳои муҳими экологиро аз ҷониби шаҳрвандон кафолат медиҳад ва фарҳанги муносибати масъулиятнокро ба табиат тавассути таълими муттасили экологӣ ташаккул медиҳад.
- **Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мониторинги экологӣ» (соли 2011; дар таҳрири соли 2024)** чаҳорчӯбаи институтсионалӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоиро барои мониторинги экологӣ дар кишвар муқаррар мекунад. Он мақсад, вазифаҳо, тарафҳои масъул ва принсипҳои мониторинги экологиро дар Тоҷикистон муайян

месозад. Қонуни мазкур системаи ягонаи мониторинги экологиро дар кишвар ва чаҳорчӯбаро барои истифодаи захираҳои иттилоотӣ ҷорӣ мекунад. Он мақомоти масъул ва чаҳорчӯбаи иштироки ҷомеаро муайян месозад.

- **Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи иттилооти экологӣ» (соли 2011)** асосҳои ҳуқуқӣ, ташкилӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоиро барои таъмини дастрасӣ ба иттилооти экологӣ дар Тоҷикистон муқаррар мекунад. Он тартиби дастрас намудани иттилооти мукаммал, боэътимод ва саривақтии экологиро аз ҷониби шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ ба танзим медарорад.
- **Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи аудити экологӣ» (соли 2011; дар таҳрири соли 2024)** муқарраротро барои аудити экологии корхонаҳо ва дигар ташкилотҳо дар бар мегирад. Аудити экологӣ ҳамчун таҳлил ва арзёбии мутобиқати корхона ба қонунҳо ва санадҳои меъёрии экологӣ муайян карда мешавад. Қонун мақсад, вазифаҳо, объектҳо ва принсипҳои аудити экологиро муайян мекунад. Аудити экологӣ метавонад аз ҷониби мақомоти дахлдори давлатӣ оғоз карда шавад. Аудите, ки аз ҷониби мақомоти давлатӣ оғоз мегардад, ҳатмӣ мебошад. Дар бораи санадҳои меъёрии иловагии марбут ба ин қонун маълумот мавҷуд нест.
- **Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи арзёбии таъсир ба муҳити зист» (соли 2017; дар таҳрири соли 2022)** асосҳои ҳуқуқӣ ва институтсионалиро барои арзёбии таъсир ба муҳити зист, робитаи он бо экспертизаи давлатии экологӣ, инчунин тартиби баҳисобгирӣ ва гурӯҳбандии объектҳои арзёбии таъсир ба муҳити зистро муқаррар мекунад. Арзёбии таъсир ба муҳити зист дар Тоҷикистон тибқи Қонун дар бораи арзёбии таъсир ба муҳити зист аз 18 июли соли 2017, таҳти № 1448 танзим карда мешавад. Қонун тақозо мекунад, ки фаъолиятҳои иқтисодӣ ва дигар фаъолиятҳои ба нақша гирифташуда вобаста ба сатҳ ва намудҳои таъсири эҳтимолӣ ба муҳити зист ба категорияҳои зерин тасниф карда шаванд: «А», «В», «С» ва «Д», ки ҳар кадоми онҳо сатҳҳои гуногуни арзёбии экологӣ ва чораҳои ҳифзи муҳити зистро талаб мекунанд.
- **Барномаи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2023-2028 (соли 2023; дар таҳрири соли 2025)** афзалиятҳои миллиро барои ҳифзи муҳити зист ва рушди устувор барои солҳои 2023-2028 муайян мекунад. Барнома тадбирҳоро барои беҳтар намудани сифати муҳити зист, таъмини амнияти экологӣ ва пешбурди истифодаи оқилонаву барқароршавандаи захираҳои табиӣ муқаррар менамояд. Ҳадафи он тақвияти идоракунии экологӣ, рафъи хатарҳои марбут ба иқлим, ҳифзи гуногунии биологӣ ва дастгирии гузариш ба рушди сабзтари иқтисодӣ мебошад.
- **Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳти № 41 аз 4 феврали соли 2002 дар бораи таъсиси Комиссияи миллии байниидоравии ҳамоҳангсозӣ дар соҳаи омори экологӣ** Комиссияи миллии байниидоравии ҳамоҳангсозиро ҳамчун мақоми марказии масъул барои ҳамоҳангсозии омори экологӣ таъсис медиҳад. Вазифаҳои он аз татбиқи сиёсати ягонаи давлатӣ, таҳияи системаи миллии мониторинги экологӣ, муқаррар намудани нишондиҳандаҳои экологӣ, инчунин омода кардани пешниҳодҳо ҷиҳати беҳтар намудани иттилооти экологӣ ва ҷалби сармоягузорӣ дар ин соҳа иборат мебошанд.
- **Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи тасдиқи Консепсияи ҳифзи муҳити зист дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» (соли 2008)** Консепсияи ҳифзи муҳити зистро расман тасдиқ мекунад, ки он ҳуҷҷати стратегии миллӣ буда, сиёсати давлатии экологӣ ва идоракунии оқилонаи муҳити зистро роҳнамоӣ мекунад.
- **Низомномаи фаъолияти дидбонгоҳҳои (постгоҳҳои) экологӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон (соли 2004)** қоидаҳоро барои таъсис ва фаъолияти дидбонгоҳҳои

экологӣ дар маконҳои калидӣ, аз қабили даромадгоҳҳои шаҳрҳо, роҳҳои автомобилгарди асосӣ, ҳудудҳои муҳофизатшаванда ва минтақаҳои сарҳадӣ муқаррар мекунад. Дидбонгоҳҳо назорати экологиро анҷом медиҳанд, ки он санҷиши партовҳои воситаҳои нақлиёт ва пешгирии интиқоли ғайриқонунии моддаҳои хатарнок, олами ҳайвонот, намудҳои наботот ва дигар молҳои аз ҷиҳати экологӣ хатарнокро дар бар мегирад.

- **Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон то давраи соли 2030** афзалиятҳоро барои рушди миллӣ ва рушди устувор, аз ҷумла истеҳсолоти кишоварзӣ, таҷрибаҳои экологӣ ва органикӣ, амнияти озуқаворӣ, мутобиқшавӣ ба тағйирёбии иқлим ва сарфаи энергия муайян мекунад. Он инчунин энергияи барқароршаванда, нерӯи барқи обӣ, моҳипарварӣ, ғизо, бехатарии озуқаворӣ ва рушди инфрасохторро бо таваҷҷуҳ ба масъалаҳои гендер, муҳоҷират ва минтақаҳои кӯҳистонӣ фаро мегирад.

Гуногунии биологӣ

- **Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳифзи муҳити зист» (соли 2011, дар таҳрири соли 2024)** принсипҳои ҳифзи муҳити зист, аз ҷумла ҳифзи ошкорои фауна, флора, ҷангалҳо, гуногунии биологӣ ва маконҳои зисти табииро муайян карда, низомҳои махсуси ҳифзро барои мамнӯъгоҳҳо, парваришгоҳҳо ва боғҳои миллӣ муқаррар мекунад.
- **Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳудудҳои табиии махсус муҳофизатшаванда» (соли 2011)** таъсис, ҳифз, минтақабандӣ ва идоракунии мамнӯъгоҳҳои табиӣ, боғҳои миллӣ, парваришгоҳҳо, мамнӯъгоҳҳои биосферӣ ва минтақаҳои буфериро ба танзим дароварда, ҳифзи ҳуқуқии комплексҳои табиӣ ва гуногунии биологиро кафолат медиҳад.
- **Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳифз ва истифодаи олами ҳайвонот»** нигоҳдорӣ, ҳифз, истифодаи оқилона ва афзоиши намудҳои ҳайвоноти ёбоиро ба танзим дароварда, ҳифзи гуногунии биологӣ, маконҳои зист, ҷамоатҳои экологӣ ва истифодаи устувори захираҳои олами ҳайвонотро таъмин месозад.
- **Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳифз ва истифодаи олами наботот» (соли 2004, дар таҳрири соли 2008)** ҳифз, истифодаи усту ва нигоҳдории растаниҳои ёбоӣ, аз ҷумла намудҳои нодир, зери хатари нобудшавӣ қарордошта ва аз ҷиҳати иқтисодӣ пурарзишро ба танзим медарорад. Он қоидаҳоро барои идоракунии захираҳои наботот, ҳифзи набототи табиӣ, пешгирии расонидани зарар ба маконҳои зисти растаниҳо ва таъмини афзоиши флораи таҳти таҳдид қарордошта муқаррар мекунад.
- **Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи захираҳои генетикӣ» (соли 2022)** нигоҳдорӣ, дастрасӣ, истифода ва ҳифзи захираҳои генетикии наботот, ҳайвонот ва микроорганизмҳоро ба танзим медарорад, ки ин ҳифзи in-situ (дар маҳалли зист) ва ex-situ (берун аз маҳалли зист), бонкҳои генҳо, донишҳои анъанавии марбут ба захираҳои генетикӣ ва истифодаи устувори гуногунии биологиро дар бар мегирад. Он қоидаҳоро барои арзёбӣ, нигоҳдорӣ ва идоракунии маводи генетикӣ муқаррар намуда, захираҳои генетикии нодир ва таҳти таҳдид қарордоштаро муҳофизат мекунад.

Тағйирёбии иқлим

- **Саҳми дар сатҳи миллӣ муайяншудаи навсозишудаи Тоҷикистон (соли 2021)** таъсироти тағйирёбии иқлимро тавассути стратегияҳои мутобиқшавӣ ва коҳишдиҳӣ

бо тамаркуз ба кам кардани партовҳои газҳои гулхонаӣ ва баланд бардоштани устуворӣ дар тамоми соҳаҳо баррасӣ мекунад.

- **Стратегияи миллии мутобиқшавӣ ба тағйирёбии иқлими Ҷумҳурии Тоҷикистон то давраи соли 2030** чаҳорчӯбаро барои ҳалли хатарҳои марбут ба иқлим, ба монанди хушксолӣ, обхезӣ ва норасоии об фароҳам меорад. Он амнияти озуқаворӣ, коҳиш додани сатҳи камбизоатӣ, ҳифзи хок ва об, обёрӣ ва мелиоратсияи заминро тарғиб намуда, ҳамзамон донишҳои анъанавӣ, таҳқиқоти илмӣ ва масъалаҳои марбут ба ҳуқуқи инсонро ба инобат мегирад.

Соҳаи хоҷагии ҷангал ва муҳити зист

- **Стратегияи миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба паст кардани хавфи офатҳои табиӣ барои солҳои 2019-2030** идоракунии хатарҳои экологӣ, устуворӣ ба хатарҳои табиӣ ва робитаҳоро бо истифодаи устувори замин ва захираҳои табиӣ, ки ба хоҷагии ҷангал ва ҳифзи экосистемаҳо дахл доранд, баррасӣ мекунад.
- **Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳифзи муҳити зист» (соли 2011)** ҳифзи экосистемаҳо, ҳимояи гуногунии биологӣ, танзими истифодаи захираҳои табиӣ ва талаботро ба мониторинг ва ҳисоботдиҳии экологӣ фаро мегирад.
- **Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҷангал» (соли 2006)** идоракунӣ, ҳифз ва истифодаи устувори ҷангалҳоро, ки барои соҳаи КХҶДИЗ (кишоварзӣ, хоҷагии ҷангал ва дигар самтҳои истифодаи замин) аҳамияти ҳалкунанда дорад, ба танзим медарорад.
- **Барномаи рушди соҳаи хоҷагии ҷангал барои солҳои 2022–2026** ба беҳтар намудани идоракунии ҷангалҳо ва ҳифзи онҳо тавассути қонунгузорӣ, тақвияти институтсионалӣ, ҷангалзоркунӣ, барқарорсозии ҷангалзор ва агроҷангалпарварӣ равона шудааст. Он масъалаҳои истихроҷи чӯб, назорати чаронидани чорво ва чораҳои иҷроиро барои таъмини таҷрибаҳои устувори хоҷагии ҷангал баррасӣ мекунад.
- **Кодекси ҷангали Ҷумҳурии Тоҷикистон (соли 2011)** заминаи ҳуқуқиро барои ҳифз ва идоракунии устувори фонди ягонаи ҷангали Тоҷикистон муқаррар намуда, нигоҳдории ҷангал, пешгирии сӯхтор ва паҳншавии зараррасонҳо, истифодаи устувор ва мониторинги мунтазами захираҳои ҷангалро талаб мекунад.

Бахши кишоварзӣ ва чорводорӣ

- **Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи хоҷагии деҳқонӣ (фермерӣ)» (соли 2016)** таъсис, идоракунӣ ва ҳуқуқҳои хоҷагиҳои деҳқониро (як категорияи асосии воҳидҳои истеҳсоли кишоварзӣ дар Тоҷикистон) ба танзим дароварда, заминаи ҳуқуқиро барои истифодаи замин дар кишоварзӣ фароҳам меорад.
- **Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи кишоварзӣ» (соли 2002, дар таҳрири соли 2013)** заминаи ҳуқуқиро барои рушди кишоварзӣ дар Тоҷикистон фароҳам оварда, муқарраротро оид ба таҷрибаҳои устувори деҳқонӣ дар бар мегирад.
- **Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи чарогоҳҳо» (соли 2019)** идоракунӣ, истифода ва ҳифзи заминҳои чарогоҳро ба танзим дароварда, принсипҳои чаронидани устувор, дастрасии омма, мониторинг ва беҳтар намудани захираҳои чарогоҳҳоро муайян мекунад. Он намудҳои гуногуни чарогоҳҳоро тасниф намуда, қоидаҳоро барои ҷудо кардан ва бақайдгирии ҳуқуқи истифодаи чарогоҳ муқаррар месозад ва мақомоти маҳаллиро вазифадор мекунад, ки банақшагирии чарогоҳҳо ва ҳифзи муҳити зистро назорат кунанд.
- **Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳифзи хок» (соли 2009)** принсипҳои

асосии сиёсати давлатӣ ва заминаи ҳуқуқиро барои мақомоти давлатӣ, шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ муайян карда, ба истифодаи оқилонаи хок, ҳифзи сифат ва ҳосилхезии он, ҳимояи хок аз ҳодисаҳои номатлуб, инчунин танзими дигар масъалаҳои марбута равона шудааст.

- **Барномаи рушди системаи агроозуқаворӣ ва кишоварзии устувор то соли 2030** ба тақвияти рушди кишоварзӣ ва деҳот тавассути таҷрибаҳои устувор, амнияти озуқаворӣ, мутобиқшавӣ ба тағйирёбии иқлим, инноватсия ва ҳифзи муҳити зист тамаркуз мекунад. Он инчунин ҷалби ҷавонон ва беҳтар намудани ғизоро дастгирӣ менамояд.
- **Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Консепсияи рушди инноватсионии комплекси агросаноатӣ аз соли 2014» (соли 2014)** консепсияи миллиро барои навсозии бахши агросаноатӣ тавассути инноватсияи технологӣ, маҳсулнокии баландтар, коркарди беҳтаршуда ва тақвияти амнияти озуқаворӣ тасдиқ мекунад.
- **Барномаи рушди чарогоҳҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2016-2020** барномаи давлатие мебошад, ки ба беҳтар намудани сифати чарогоҳҳо, зиёд кардани захираҳои хӯроки чорво ва тақвияти истеҳсолоти устувори чорводорӣ равона шудааст. Он ба барқарорсозии чарогоҳҳои таназзулёфта, баланд бардоштани маҳсулнокӣ тавассути технологияҳои муосир ва дастгирии воситаҳои рӯзгузаронии деҳот ва амнияти озуқаворӣ тамаркуз мекунад.

Захираҳои об

- **Стратегияи миллии оби Ҷумҳурии Тоҷикистон то давраи соли 2040** нақшаҳои дарозмуддатро барои идоракунии ҳамгирошудаи захираҳои об, мутобиқшавӣ ба иқлим, тақвияти институтсионалӣ ва мутобиқат бо Ҳадафҳои рушди устувор (SDG) муайян мекунад.
- **Кодекси оби Ҷумҳурии Тоҷикистон (соли 2020)** меъёрҳои ҳуқуқиро барои истифода, ҳифз, банақшагирӣ ва тақсимоти захираҳои об ҳамчун асос барои идоракунии устувори об муқаррар мекунад.
- **Барномаи ислоҳоти соҳаи оби Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2016-2025** ҳадаф дорад, ки идоракунии захираҳои обро тавассути идоракунии ҳавзавӣ, беҳтар намудани ҳамоҳангсозӣ байни истифодабарандагони об ва ҷудо кардани вазифаҳои сиёсӣ ва амалиётӣ навсозӣ намояд. Он истифодаи устувори об, барқарорсозии инфрасохтори обӣ ва қабули идоракунии ҳамгирошудаи захираҳои обро (ИҲЗО) дастгирӣ мекунад.

Бахши замин ва банақшагирии минтақавӣ

- **Кодекси замини Ҷумҳурии Тоҷикистон (соли 1996)** заминдорӣ, банақшагирии истифодаи замин ва ҳифзи хокро дар Тоҷикистон ба танзим медарорад.
- **Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи танзими замин» (соли 2008)** чаҳорчӯбаи ҳуқуқиро барои фаъолиятҳои танзими замин, аз ҷумла заминсозӣ, банақшагирӣ, ҷудокунӣ ва ҳифзи замин муқаррар мекунад. Он тартиби ташкил, ҳуҷҷатгузорӣ ва татбиқи тартиботи истифодаи заминро аз ҷониби мақомоти давлатӣ, истифодабарандагони замин ва дигар субъектҳо ба танзим дароварда, истифодаи оқилона ва самараноки захираҳои заминро таъмин месозад.
- **Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи баҳодиҳии замин» (соли 2001)** заминаи ҳуқуқиро барои баҳодиҳии кадастрии замин муқаррар намуда, усулҳои муайян кардани арзиши замин, минтақаҳои кадастрӣ ва нархҳои стандартии

заминро ҷиҳати дастгирии андозбандии замин, муқаррар кардани иҷорапулӣ ва истифодаи оқилонаи замин муайян мекунад.

- **Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ислоҳоти замин» (соли 1992)** тадбирҳои ҳуқуқӣ, иқтисодӣ ва маъмуриро барои гузариш ба муносибатҳои нави истифодаи замин, аз ҷумла таъсиси фондҳои махсуси замин, аз нав тақсим кардани заминҳои истифоданашуда ё ғайрирационалӣ истифодашаванда ва додани ҳуқуқи истифодаи меросии умрбоди замин ба шаҳрвандонро муайян мекунад. Ҳадафи он дастгирии шаклҳои гуногуни истифодаи замин, беҳтар намудани маҳсулнокии кишоварзӣ ва таъмини идоракунии оқилонаи замин мебошад.

Гендер

- **Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон то давраи соли 2030** баробарии гендериро ҳамчун қисми ҷудонашавандаи рушди иҷтимоӣ-иқтисодӣ, аз ҷумла дар мутобиқшавӣ ба иқлим, воситаҳои рӯзгузаронии деҳот, маориф ва дастрасӣ ба захираҳо эътироф мекунад.

4.2.3. Ӯзбекистон

Маълумотнома оид ба муқаррар намудани стандартҳои экологӣ ва иҷтимоӣ барои лоиҳаи сармоягузорӣ

- **Қонуни Ҷумҳурии Ӯзбекистон «Дар бораи ҳифзи табиат» (соли 1992)** заминаи ҳуқуқиро барои ҳифзи муҳити зист ва рушди устувор муқаррар мекунад. Он стандартҳои сифати муҳити зист, уҳдадориҳои ташаббускорони лоиҳаҳо, чораҳои пешгирии ифлосшавӣ ва ҳуқуқи шаҳрвандонро ба муҳити зисти солим муайян мекунад.
- **Қонуни Ҷумҳурии Ӯзбекистон «Дар бораи экспертизаи экологӣ, арзёбии таъсир ба муҳити зист ва арзёбии стратегии экологӣ» (соли 2025)** тартиби гузаронидани экспертизаи экологӣ, арзёбии таъсир ба муҳити зист ва арзёбии стратегии экологиро дар Ӯзбекистон барои пешгирии оқибатҳои зараровар аз фаъолиятҳои ба нақша гирифташуда ё ҷоришаванда ба танзим медарорад. Он мафҳумҳои калидӣ, расмиёт ва масъулиятҳоро барои таъмини ҳифзи муҳити зист ва амнияти экологӣ муайян мекунад.
- **Фармони Президенти Ҷумҳурии Ӯзбекистон «Дар бораи тадбирҳои ташкили самараноки фаъолияти Вазорати экология, ҳифзи муҳити зист ва тағйирёбии иқлим» (соли 2023)** сохтори Вазорати экология, ҳифзи муҳити зист ва тағйирёбии иқлимро бо мақсади баланд бардоштани самаранокии он таҷдид менамояд. Он вазифаҳои афзалиятнокро муайян карда, сохторҳои нави ташкилӣ, аз ҷумла Маркази вазъиятӣ (Ситюационный центр) ва Маркази миллии тағйирёбии иқлимро таъсис медиҳад ва тадбирҳоро барои амалисозии ислоҳоти экологӣ ва навсозии системаҳои мониторинг муайян месозад.
- **Стратегияи рушди Ӯзбекистони Нав (барои солҳои 2022–2026)** афзалиятҳоро барои рушди миллӣ ва рушди устувор, аз ҷумла рушди кишоварзӣ, идоракунии замин, инноватсия ва ғизо муайян мекунад. Он инчунин ҳифзи ҷангалҳо, ҷангалзоркунӣ, таъминоти об, шарикии давлат ва бахши хусусӣ ва истеҳсоли чорворо бо мақсади тақвияти амнияти озуқаворӣ ва воситаҳои рӯзгузаронии деҳот баррасӣ мекунад.
- **Стратегияи гузариши Ҷумҳурии Ӯзбекистон ба иқтисодиёти сабз (барои**

солҳои 2019–2030) хатсайрро барои рушди устувори иқтисодӣ тавассути мутобиқшавӣ ба тағйирёбии иқлим, энергияи барқароршаванда, таҷрибаҳои аз ҷиҳати экологӣ тоза ва ҳифзи хок фароҳам меорад. Он шуғл дар деҳот, сармоягузорӣ ва ҳифзи экосистемаҳоро тарғиб намуда, ҳамзамон партовҳоро коҳиш медиҳад ва риоя ва иҷрои қонунгузориро дастгирӣ мекунад.

- **Консепсияи ҳифзи муҳити зисти Ҷумҳурии Ӯзбекистон то соли 2030** стратегияҳоро барои амнияти экологӣ ва рушди устувор муайян карда, ба ҳифзи хок ва об, назорати ифлосшавӣ, идоракунии партовҳо ва сифати ҳаво тамаркуз мекунад. Он таҷрибаҳои аз ҷиҳати экологӣ тоза, иштироки ҷомеа ва банақшагирии истифодаи заминро барои ҳифзи экосистемаҳо ва саломатии аҳолӣ тарғиб мекунад.

Гуногунии биологӣ

- **Стратегияи ҳифзи гуногунии биологӣ дар Ҷумҳурии Ӯзбекистон (барои солҳои 2019–2028)** ҳадаф дорад, ки экосистемаҳо ва гуногунии биологиро тавассути истифодаи устувори замин, ҳифзи ҷангалҳо, ҷангалзоркунӣ ва мубориза бо биёбоншавӣ муҳофизат намояд. Он ҳифзи намудҳои ёбоӣ, минтақаҳои муҳофизатшаванда ва сайёҳиро баррасӣ намуда, ҳамзамон мониторинг ва ҳифзи намудҳоро тарғиб мекунад.
- **Қонуни Ҷумҳурии Ӯзбекистон «Дар бораи ҳудудҳои табиии муҳофизатшаванда»** асоси таъсис ва идоракунии боғҳои миллӣ, мамнӯъгоҳҳо, парваришгоҳҳо ва дигар минтақаҳои муҳофизатшавандаро муайян месозад.
- **Қонуни Ҷумҳурии Ӯзбекистон «Дар бораи ҳифз ва истифодаи олами ҳайвонот» (соли 1997)** ҳифз, истифодаи усту ва нигоҳдории намудҳои ҳайвоноти ёбоиро, аз ҷумла қоидаҳои шикор, ҳифзи намудҳо ва кафолатҳои маконҳои зистро ба танзим медарорад.
- **Қонуни Ҷумҳурии Ӯзбекистон «Дар бораи ҳифз ва истифодаи олами наботот» (соли 1997)** қоидаҳоро барои ҳифзи гуногунии биологии наботот, назорати ҷамъоварӣ ва истифодаи захираҳои наботот ва пешгирии нобудшавии флораи маҳаллӣ муқаррар мекунад.
- **Қонуни Ҷумҳурии Ӯзбекистон «Дар бораи ҷангал»** ҳифзи экосистемаи ҷангал, идоракунии устувори ҷангалҳо ва ҳифзи намудҳои аз ҷангал вобастаро ба танзим медарорад.
- **Қонуни Ҷумҳурии Ӯзбекистон «Дар бораи пурзӯр намудани ҳифзи олами ҳайвонот ва наботот» (соли 2024)** қонуни навест, ки ҷазоро барои шикори ғайриқонунӣ, моҳидорӣ, нобудсозии дарахтон ва қонуншиканиҳое, ки ба флора ва фауна таъсир мерасонанд, пурзӯр мекунад. Он камбудиҳои ҳуқуқиро бартараф карда, иҷрои тадбирҳои ҳифзи гуногунии биологиро тақвият мебахшад.

Тағйирёбии иқлим

- **Саҳми дар сатҳи миллӣ муайяншудаи навсозишудаи Ӯзбекистон (соли 2025)** ба ҳалли масъалаҳои таъсири тағйирёбии иқлим тавассути тадбирҳои мутобиқшавӣ ва коҳишдиҳӣ, кам кардани партовҳои газҳои гулхонаӣ ва мусоидат ба устуворӣ дар тамоми соҳаҳо тамаркуз мекунад.

Соҳаи хоҷагии ҷангал ва муҳити зист

- **Стратегияи миллии Ҷумҳурии Ӯзбекистон оид ба гуногунии биологӣ (барои солҳои 2019–2028)** чаҳорчӯбаро барои ҳифзи гуногунии биологӣ ва истифодаи

устувори экосистемаҳо фароҳам меорад. Он ҳифзи маконҳои зист, барқарорсозии заминҳои таназзулёфта ва ҳамгироии масъалаҳои гуногунии биологиро ба банақшагирии рушд дастгирӣ мекунад.

- **Қонуни Ҷумҳурии Ӯзбекистон «Дар бораи ҷангал» (соли 2018)** ҳифз, истифода ва барқарорсозии захираҳои ҷангалро идора мекунад. Кодекс ҳадаф дорад, ки пешгирии таназзули замин, мубориза бо биёбоншавӣ ва таъмини идоракунии устувори ҷангалҳоро, бахусус дар минтақаҳои аз ҷиҳати экологӣ ҳассос ва хушк, амалӣ созад.
- **Қонуни Ҷумҳурии Ӯзбекистон «Дар бораи ҳифз ва истифодаи олами набобот» (соли 2016)** ҳифз, истифодаи устувор ва афзоиши набототи ёбоӣ ва ҷамоатҳои растаниҳои дар шароити табиӣ сабзидаро, аз ҷумла ҳифзи генетикӣ, маҳдудиятҳо барои ҷамъоварӣ ва идоракунии захираҳои набототро ба танзим медарорад. Қонун моликияти давлатии флораи ёбоиро муайян карда, ӯҳдадориҳоро барои истифодаи оқилона ва ҳифзи гуногунии биологии наботот дар саросари қаламрави Ӯзбекистон муқаррар мекунад.
- **Консепсияи рушди системаи хоҷагии ҷангали Ҷумҳурии Ӯзбекистон то соли 2030** чаҳорчӯбаро барои идоракунии устувори ҷангал, ҷангалзоркунӣ ва мубориза бо биёбоншавӣ фароҳам меорад. Он тадбирҳоро барои ҳифзи ҷангал, пешгирии сӯхтор, ҳифзи гуногунии биологӣ ва сайёҳӣ дар бар гирифта, ҳамзамон инноватсия ва шарикии давлат ва бахши хусусиро ҳавасманд мекунад.
- **Фармони Президенти Ҷумҳурии Ӯзбекистон «Дар бораи тадбирҳои таъмини устувории экологӣ тавассути баланд бардоштани сатҳи кабудизоркунӣ дар ҷумҳурӣ ва татбиқи пайвастаи лоиҳаи миллии 'Яшил Макон'» (соли 2023)** ҳадаф дорад, ки устувории экологиро дар Ӯзбекистон тавассути тавсеаи кӯшишҳои умумимиллии кабудизоркунӣ ва таъмини татбиқи мунтазами лоиҳаи Яшил Макон (Макони сабз) (ниг. дар поён) тақвият бахшад. Он механизмҳои нав ва равишҳои маблағгузориро барои бунёди боғҳо, камарбандҳои сабз ва дигар ташаббусҳои кабудизоркунӣ дар саросари кишвар ҷорӣ мекунад.
- **Яшил Макон (Макони сабз; соли 2021)** ташаббуси умумимиллии ҷангалзоркунӣ мебошад, ки ҳадафаш шинонидани 1 миллиард дарахту бутта дар саросари Ӯзбекистон тайи панҷ сол буда, фарогирии сабзи миллиро аз 8 то 30 фоиз тавсеа медиҳад. Он ба беҳтар намудани системаҳои идоракунии дарахтон тавассути таҳлили маконҳо бо дарназардошти иқлим, зиёд кардани ниҳолхонаҳо, такмили инфрасохтори обёрӣ, пурзӯр намудани ҳифзи дарахтон, баланд бардоштани назорати ҷамъиятӣ ва таъсиси реестри рақамии дарахтон, ки аз ҷониби корхонаи махсуси давлатии «Фазои сабз» дастгирӣ мешавад, тамаркуз мекунад.

Бахши кишоварзӣ ва чорводорӣ

- **Қонуни Ҷумҳурии Ӯзбекистон «Дар бораи ҳифзи наботот» (соли 2023)** тадбирҳоро барои пешгирӣ, мубориза ва нест кардани ҳашароти зараррасон, бемориҳо ва алафҳои бегона, ки ба зироатҳо таҳдид мекунанд, ба танзим медарорад. Он масъулиятҳои корхонаҳои фермерӣ, ташкилотҳои кишоварзӣ ва мақомотро дар ҳифзи наботот муқаррар карда, таҷрибаҳои бехатар ва устувори ҳифзи набототро тарғиб мекунад ва қоидаҳои истифодаи пеститсидҳо ва дигар агрохимикатҳоро муайян месозад. Қонун барои ҳифзи амнияти озуқаворӣ, саломатии экологӣ ва истеҳсолоти устувори кишоварзӣ муҳим аст.
- **Қонуни Ҷумҳурии Ӯзбекистон «Дар бораи хоҷагии фермерӣ» (соли 2004)** таъсис, фаъолият, таҷдид ва барҳамдиҳии хоҷагиҳои фермериро ба танзим

медарорад. Он заминаи ҳуқуқиро барои субъектҳои хоҷагидорӣ, ки дар заминҳои иҷора фаъолият мекунанд, муқаррар карда, ҳуқуқҳо, ӯҳдадориҳо ва сохтори ташкилии онҳоро муайян мекунад.

- **Қонуни Ҷумҳурии Ӯзбекистон «Дар бораи хоҷагии деҳқонӣ» (соли 2021)** таъсис ва фаъолияти хоҷагиҳои деҳқониро, ки одатан воҳидҳои хурди кишоварзии оилавӣ буда, асосан тавассути меҳнати шахсӣ зироат ва чорво истеҳсол мекунанд, ба танзим медарорад.
- **Стратегияи рушди кишоварзии Ҷумҳурии Ӯзбекистон (барои солҳои 2020–2030)** ба навсозии кишоварзӣ ва беҳтар намудани амнияти озуқаворӣ тавассути истеҳсоли беҳтари зироатҳо, идоракунии хок, обёрӣ ва хизматрасониҳои машваратии кишоварзӣ равона шудааст. Он тадбирҳоро барои ғизо, сармоягузорӣ ва мониторинг, инчунин дастгирии маҳсулоти ширӣ, паррандапарварӣ ва моҳӣ дар бар мегирад.

Захираҳои об

- **Консепсияи рушди соҳаи хоҷагии оби Ҷумҳурии Ӯзбекистон (барои солҳои 2020–2030)** ислоҳотро барои идоракунии ҳамгирошудаи захираҳои об, беҳтар намудани самаранокӣ ва мутобиқшавӣ ба иқлим дар соҳаи об муайян мекунад.
- **Кодекси оби Ҷумҳурии Ӯзбекистон (соли 2025)** заминаи ҳуқуқиро барои истифода, ҳифз ва идоракунии об муқаррар мекунад. Он тақсимоти захираҳои обҳои рӯизаминӣ ва зеризаминӣ, пешгирии ифлосшавии об ва ҳифзи экосистемаҳои обиро фаро мегирад, ки ба лоиҳаҳои обёрӣ ва инфрасохторӣ иртибот доранд.

Бахши замин ва банақшагирии минтақавӣ

- **Кодекси замини Ҷумҳурии Ӯзбекистон (соли 1998)** моликият ба замин, ҳуқуқи истифодаи замин, ҷудо кардани замин ва ҳифзи заминро ба танзим медарорад. Он расмиёти марбут ба гирифтани замин, табдилдиҳии замин ва пешгирии таназзули заминро пешбинӣ мекунад.

Гендер

- **Қонуни Ҷумҳурии Ӯзбекистон «Дар бораи кафолатҳои ҳуқуқ ва имкониятҳои баробар барои занон ва мардон» (соли 2019)** чаҳорчӯбаи ҳуқуқиро барои баробарии гендерӣ ва роҳ надодан ба табъиз фароҳам меорад. Он дастрасии баробарро ба шуғл, маориф, иштироки ҷамъиятӣ ва қабули қарорҳо баррасӣ мекунад.

4.3. Сиёсат ва стратегияҳои минтақавӣ

Сиёсатҳо ва стратегияҳои асосии рушди минтақавӣ вобаста ба мавзуъҳои экологӣ ва иҷтимоӣ инҳоро дар бар мегиранд:

- **Стратегияи минтақавии мутобиқшавӣ ба тағйирёбии иқлим барои Осиёи Марказӣ (барои солҳои 2023–2030)** ба тақвияти ҳамкориҳои минтақавӣ ҷиҳати рафъи таъсири тағйирёбии иқлим ва амалисозии тадбирҳои мутобиқшавӣ равона шудааст. Ҳадафҳои калидӣ беҳтар намудани ҳамоҳангсозӣ, таҳияи механизмҳо барои лоиҳаҳои мутобиқшавӣ ва маблағгузорӣ, тақвияти мубодилаи дониш ва ҳамкории илмӣ, инчунин таъсиси системаҳои мониторинг ва пешгӯии иқлимро дар бар мегиранд. Самтҳои афзалиятнок кишоварзӣ, идоракунии замин ва ҳифзи

гуногунии биологиро фаро мегиранд ва маблағгузорӣ аз буҷетҳои миллӣ, бахши хусусӣ ва сарчашмаҳое ба монанди ХИС пешбинӣ шудааст.

- **Барномаи минтақавии экологӣ барои рушди устувор дар Осиёи Марказӣ (REP4SD-CA) (барои солҳои 2021–2030)** чаҳорчӯбаро барои ҳамкории минтақавӣ бо мақсади ноил шудан ба Ҳадафҳои рушди устувори экологӣ тавассути ҳамоҳангии конвенсияҳо ва шартномаҳо фароҳам меорад. Он стратегияҳои мутобиқшавӣ ба иқлим, таҳияи лоиҳаҳои минтақавӣ ва арзёбии хатарҳоро барои захираҳои об ва экосистемаҳо афзалиятнок мешуморад. Барнома ҳамоҳангсозии ҷонибҳои манфиатдорро тавассути Шӯрои машваратии Комиссияи байнидавлатӣ оид ба рушди устувор тарғиб намуда, аз буҷетҳои миллӣ, ниҳодҳои байналмилалӣ ва донорҳо, аз ҷумла ХИС ва Фонди Глобалии Экологӣ (ФГЭ) маблағгузорӣ меҷӯяд.
- **Стратегияи минтақавии идоракунӣ ва коҳиш додани хатари хушксолӣ дар Осиёи Марказӣ (барои солҳои 2021–2030)** ба тадбирҳои пешгирикунанда барои баланд бардоштани устуворӣ ба хушксолӣ ва норасоии об тамаркуз намуда, рушди дарозмуддати иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва институтсионалиро дастгирӣ мекунад. Самтҳои стратегӣ мониторинг ва арзёбии хатарҳо, банақшагирии коҳиш додани хатари хушксолӣ, баланд бардоштани иқтидор ва ҳамкории минтақавиро дар бар мегиранд. Он ба чаҳорчӯбаҳои Конвенсияи СММ оид ба мубориза бо биёбоншавӣ (UNCCD), Конвенсияи қолабии СММ оид ба тағйирёбии иқлим (UNFCCC) ва Идораи СММ оид ба коҳиши хатари офатҳо (UNDRR) мутобиқ буда, ба амалҳои муштарак барои мубориза бо биёбоншавӣ, таназзули замин ва хушксолӣ дар саросари Осиёи Марказӣ равона шудааст.
- **Стратегияи минтақавии идоракунии тӯфонҳои рег ва чанг дар Осиёи Марказӣ (барои солҳои 2021–2030)** ҳадаф дорад, ки осебпазириро ба тӯфонҳои рег ва чанг тавассути коҳиш додани минтақаҳои манбаъ ва банақшагирии пешгирикунанда дар минтақаҳои зарардида паст намояд. Он омилҳои вобаста ба тағйирёбии иқлим ва инсонро, аз ҷумла фоҷиаи баҳри Арал ва биёбоншавиро баррасӣ мекунад. Стратегия ҳадаф дорад, ки иқтидори институтсионалиро тақвият бахшад, ҳамкориро беҳтар намояд ва осебпазирии иҷтимоӣ ва иқтисодии марбут ба тӯфонҳои рег ва чанг ва таназзули заминро коҳиш диҳад.

5. Тавсифи экологӣ ва иҷтимоии минтақаҳои мақсаднок

5.1. Минтақаҳо ва ноҳияҳои татбиқи барнома

Барномаи пешниҳодшуда ба водии Фарғона, инчунин вилоятҳои Сурхондарё ва Хатлон дар Осиёи Марказӣ нигаронида мешавад (ба Расми 1 нигаред). Ин минтақаҳо бо сабаби он интихоб гардиданд, ки онҳо ба қатори ландшафтҳои фаромарзии аз ҷиҳати иқлим бештар осебпазир, дорои иқтидори пасти мутобиқшавӣ ва зичии баланди аҳолӣ барои соҳаҳои КХҶДИЗ (кишоварзӣ, хоҷагии ҷангал ва дигар самтҳои истифодаи замин) дар Осиёи Марказӣ дохил мешаванд. Ин ҳудудҳо дар яке аз қисматҳои аз лиҳози иқлим бештар осебпазири Осиёи Марказӣ ҷойгиранд, ки дар он ҷумҳуриҳои Қирғизистон, Тоҷикистон ва Ӯзбекистон дар нишондиҳандаҳои ҷаҳонии осебпазирӣ мақоми баландро ишғол намуда, ба хатарҳои омехта дучор меоянд ва иқтидори маҳдуди рафъи онҳоро доранд. Арзёбиҳо, аз ҷумла **ND-GAIN** ва **INFORM**, хатари махсусан баланди иқлимиро дар дохил ва атрофи водии Фарғона, инчунин қад-қади сарҳади ҷанубии байни Ӯзбекистон ва Тоҷикистон муайян мекунанд. Онҳо ба хатарҳои шадид ва афзоянда, аз ҷумла хушксолӣ, обхезӣ, мавҷҳои гармо, таназзули замин ва норасоии об дучор мешаванд, ки аллакай ба воситаҳои рӯзгузаронӣ ва амнияти озуқаворӣи миллионҳо сокинони деҳот таҳдид мекунанд. Он ҳамчун як маркази асосии фаромарзии КХҶДИЗ фаъолият мекунад, аммо ба фишори шадид болои замин, хок ва системаҳои обёрӣ дучор меояд. Сурхондарё ва Хатлон низ ба ҳамин монанд минтақаҳои муҳими истеҳсолӣ ба шумор мераванд, вале аз таназзули густурда, инфрасохтори фарсудаи обӣ ва осебпазирии баланд ба хатарҳои иқлимӣ азият мекашанд. Бо назардошти вобастагии амудии ин ландшафтҳо дар саросари сарҳадҳо (ба Расми 3 нигаред), онҳо барои тақвияти устуворӣ ва ҳалли мушкилоти муштараки иқлимӣ ва экологӣ ба равиши минтақавӣ ниёз доранд. Интихоби онҳо тавассути арзёбиҳои бисёрмеъёра ва машваратҳо бо ҷонибҳои манфиатдор боз ҳам тасдиқ гардид, ки ин раванд осебпазирии баланд, вобастагии мутақобилаи ландшафтҳо ва мутобиқат ба афзалиятҳои миллиро собит намуд. Тавассути барнома тақрибан 939 354 гектар замин таҳти барқарорсозӣ ва идоракунии устувор қарор дода мешавад. Мудохилаҳои ландшафтии барнома таҷрибаҳои УИПК-ро (устувор ба иқлим ва дорои партовҳои кам) ба ҷойи инфрасохтори калон, дар саросари заминҳои кишоварзӣ, ҷангал ва чарогоҳҳо тавсеа хоҳанд дод (барои гирифтани маълумот оид ба категорияҳои асосии истифодаи замин дар доираи ландшафтҳои барнома ба Расми 2 нигаред). Аз ин рӯ, дар ҳеҷ як кишвар гирифтани назарраси замин ё кӯчонидани физикӣ пешбинӣ нагардидааст.

Расми 1: Минтақаҳои барнома: Ноҳияҳои атрофи водии Фарғона (аз боло рост) ва минтақаи сарҳади ҷанубии байни Ӯзбекистон ва Тоҷикистон (аз поён чап); дар маҷмӯъ 38 ноҳияи ишорашуда; рангҳо мувофиқи баланди аз сатҳи баҳр (шабакаи 30м x 30м)

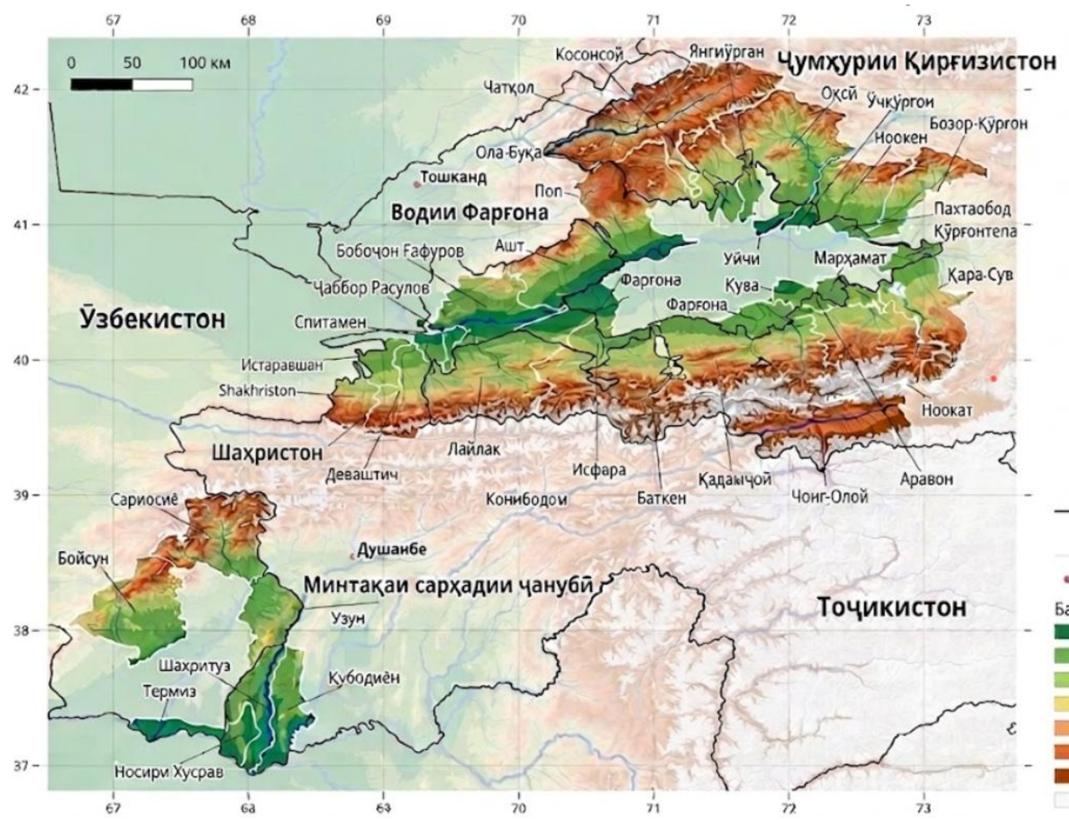

Сарчашма: Тасвири GIZ дар асоси Барномаи Коперник (Copernicus), 2021[17]

Расми 2: Нақшаи амудии ҷуғрофӣ, ки барои минтақи барнома хос аст (ҳамчун намуна барои минтақаи атрофи Наукат, Қирғизистон) (Маълумот дар бораи истифодаи замин бо мақсади муаррифӣ ҳамвор карда шудааст)

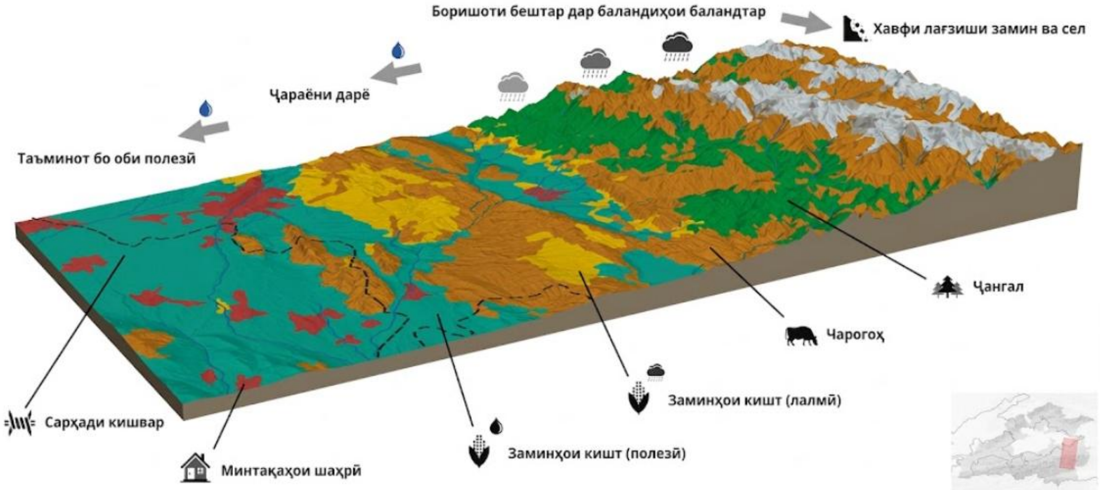

[17] Copernicus Programme. (2021). Copernicus Digital Elevation Model (DEM), GLO-30 Public. https://registry.opendata.aws/copernicus-dem/.

Сарчашма: Тасвири GIZ дар асоси Хадамоти тағйирёбии иқлими Коперник, соли 2021[18]

Расми 3: Тақсимоти истифодаи замин дар минтақаҳои барнома (Аз боло: водии Фарғона; аз поён: Минтақаи сарҳади ҷанубӣ)

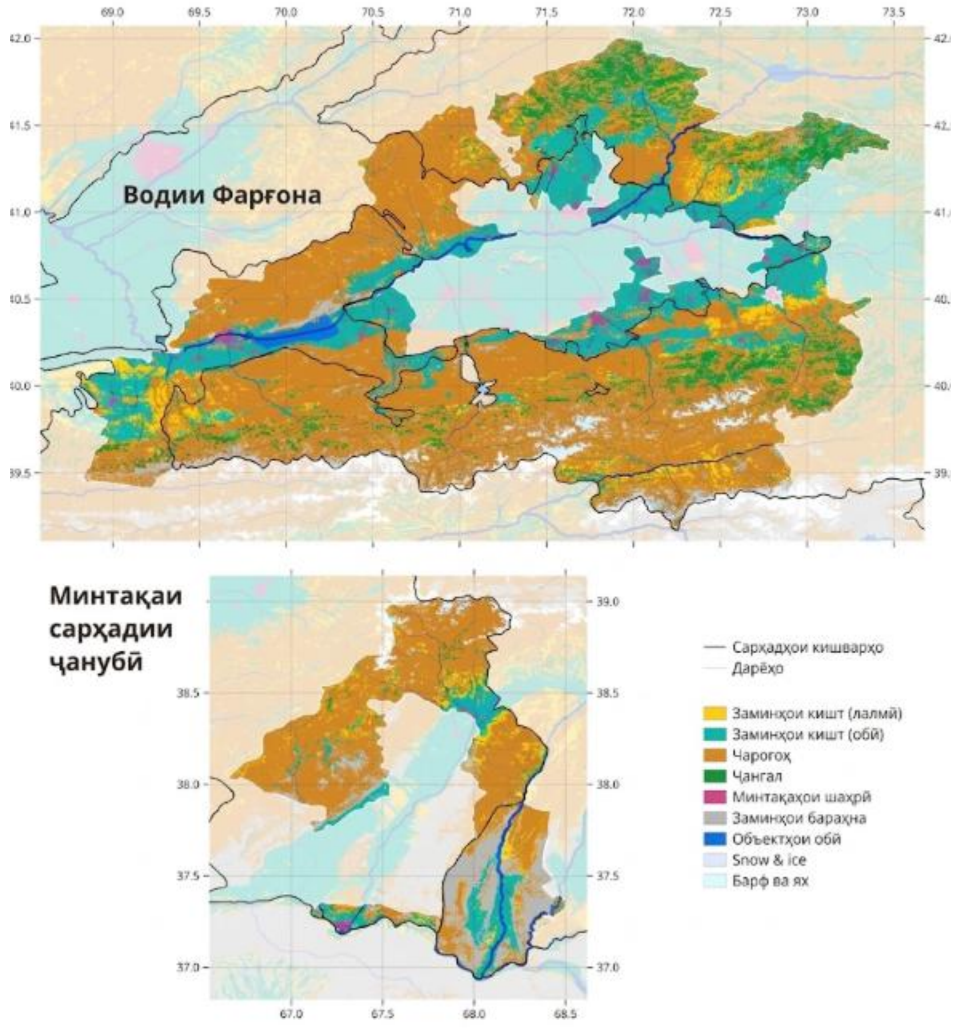

Сарчашма:Тасвири GIZ дар асоси Хадамоти тағйирёбии иқлимии Коперник, соли, 2019[19]
(Қайд кардан зарур аст, ки маҷмӯи маълумот ба мушоҳидаҳои моҳворагӣ асос ёфтааст ва тафовут байни системаҳои обӣ ва лалмӣ барои заминҳои кишоварзӣ танҳо баҳодиҳии таърихӣ мебошад).

[18] Copernicus Climate Change Service, Climate Data Store. (2019). Land cover classification gridded maps from 1992 to present derived from satellite observations. Copernicus Climate Change Service (C3S) Climate Data Store (CDS). https://doi.org/10.24381/cds.006f2c9a.
[19] Copernicus Climate Change Service, Climate Data Store. (2019). Land cover classification gridded maps from 1992 to present derived from satellite observations. Copernicus Climate Change Service (C3S) Climate Data Store (CDS). https://doi.org/10.24381/cds.006f2c9a.

5.2. Тавсифи иҷтимоӣ-иқтисодӣ

5.2.1. Демография

Ҷумҳурии Қирғизистон

То соли 2024, аҳолии Ҷумҳурии Қирғизистон 7,2 миллион нафарро ташкил медиҳад, ки дар доманакӯҳҳо ва марказҳои шаҳрӣ ба монанди Бишкек ва водии Фарғона мутамарказ шудаанд (Кумитаи миллии омори Ҷумҳурии Қирғизистон, 2024c; Бонки Ҷаҳонӣ ва Бонки Осиёии Рушд, 2021a). Ҷавонони то 16-сола 34,2%-и аҳолиро ташкил медиҳанд, ки ин аз сохтори ҷавони демографӣ гувоҳӣ медиҳад (Кумитаи миллии омори Ҷумҳурии Қирғизистон, 2024c; OECD, бе сол; Тилекеев ва дигарон, 2019). Давомнокии умр 71,9 солро ташкил дода, Индекси рушди инсонии (ИРИ) кишвар ба 0,701 баробар аст ва дар сатҳи ҷаҳонӣ ҷойи 117-умро ишғол мекунад (Бонки Ҷаҳонӣ, 2023a; БРСОМ, 2024c). Пешбинӣ мешавад, ки рушди шаҳрҳо дар 15 соли оянда дар атрофи шаҳри Бишкек мутамарказ хоҳад шуд (UNESCAP, 2022).

Минтақаҳои татбиқи барнома дар вилоятҳои ҷанубии Ӯш ва Ҷалолобод ҷойгиранд, ки қисми қирғизии водии Фарғонаро ташкил медиҳанд. Ин вилоятҳо ба қатори минтақаҳои аз ҳама зичаҳолӣ ва дорои кишоварзии пуравҷи кишвар дохил шуда, аз системаҳои кишоварзӣ, хоҷагии ҷангал ва дигар самтҳои истифодаи замин (КХҶДИЗ) вобастагии сахт доранд. Зичии аҳолӣ дар водии Фарғона аз нишондиҳандаи миёнаи миллӣ ба таври назаррас зиёд аст, бахусус дар минтақаҳои пастии обёришаванда, ки истеҳсолоти кишоварзӣ дар онҳо мутамарказ шудааст.

Аз лиҳози демографӣ, ноҳияҳои фарогири барнома бо аҳолии нисбатан ҷавон ва сатҳи баланди сарбории демографӣ (вобастагӣ) хос мебошанд, ки фишорро ба замин ва захираҳои обӣ афзоиш медиҳанд. Муҳоҷирати меҳнатӣ, бахусус муҳоҷирати мардони қобили кор, паҳншавии васеъ дошта, боиси афзоиши шумораи хонаводаҳое гардидааст, ки аз ҷониби занон сарварӣ мешаванд. Ин ҳолат ба таъминоти қувваи корӣ дар соҳаи кишоварзӣ, устувории хонаводаҳо ва осебпазирӣ ба зарбаҳои иқлимӣ таъсири муҳим мерасонад.

Сатҳи камбизоатӣ дар деҳот нисбат ба марказҳои шаҳрӣ баландтар боқӣ монда, иқтидори мутобиқшавӣ бо сабаби дастрасии маҳдуд ба хизматрасониҳои молиявӣ, системаҳои машваратии кишоварзӣ ва иттилооти иқлимӣ маҳдуд мегардад.

Воситаҳои рӯзгузаронӣ дар ин ноҳияҳо бо кишоварзии хоҷагиҳои хурд, чорводорӣ ва фаъолиятҳои вобаста ба ҷангал, бахусус дар минтақаҳои ҳамшафати системаҳои ҷангалзори чормағз зич алоқамананд.

Вилоятҳои ҷанубии Ош ва Ҷалолобод инчунин ҳамчун минтақаҳои доғи осебпазирии иқлимӣ эътироф шудаанд, зеро онҳо ба воситаҳои рӯзгузаронии ба иқлим ҳассос такя намуда, ба хатарҳои гуногун дучор меоянд. Таназзули замин, бахусус харобшавии чарогоҳҳо, фарогирии васеъ дорад, дар ҳоле ки интизор меравад, тағйирёбии афзояндаи боришот ва ҳарорат норасоии обро шадидтар гардонида, маҳсулнокии кишоварзиро коҳиш диҳад. Ин омилҳо дар якҷоягӣ бо дастрасии маҳдуд ба хизматрасониҳои молиявӣ ва технологияҳои ба иқлим устувор, иқтидори мутобиқшавиро дар байни хонаводаҳои деҳот маҳдуд месозанд.

Тоҷикистон

Тоҷикистон кишвари камтар урбанизатсияшуда дар Осиёи Марказӣ ба шумор рафта, 74%-и аҳолии он дар деҳот, асосан дар водиҳо ва минтақаҳои ғарбӣ умр ба сар мебаранд (Бонки Ҷаҳонӣ ва Бонки Осиёии Рушд, 2021b; ФАО, 2023). Индекси рушди инсонии (ИРИ) он дар соли 2022 ба 0,679 баробар шуда, дар сатҳи ҷаҳонӣ ҷойи 126-умро гирифт (БРСОМ, 2024b). Тақсимоти аҳолӣ ва воситаҳои рӯзгузаронӣ бо кишоварзӣ робитаи зич доранд. Кишвар дорои сохтори аҳолии нисбатан ҷавон ва сатҳи баланди таваллуд мебошад, ки ин ба зиёдшавии фишор болои замин ва захираҳои табиӣ мусоидат мекунад.

Ноҳияи Деваштичи вилояти Суғд дар қисми шимолии водии Фарғона ҷойгир аст, ки яке аз минтақаҳои аз ҳама зичаҳолӣ ва аз ҷиҳати иқтисодӣ фаъол дар Тоҷикистон маҳсуб ёфта, бо кишоварзии пуравҷи обёришаванда ва робитаҳои мустаҳками иқтисодии фаромарзӣ фарқ мекунад.

Бар хилофи ин, вилояти Хатлон, бахусус ноҳияи Қубодиён, бо аҳолии аксаран деҳотӣ, сатҳи баландтари камбизоатӣ ва вобастагии бештар ба интиқоли маблағҳои муҳоҷирон тавсиф меёбад. Муҳоҷирати меҳнатӣ паҳншавии васеъ дошта, боиси занонашавии (феминизатсияи) соҳаи кишоварзӣ ва афзоиши вобастагӣ аз занон дар идоракунии хоҷагиҳо ва таъмини амнияти озуқавории хонаводаҳо гардидааст.

Дар ҳарду вилоят, имкониятҳои маҳдуди шуғли ғайрикишоварзӣ ва вобастагии шадид ба захираҳои табиӣ осебпазириро ба тағйирёбии иқлим ва таназзули экологӣ афзоиш медиҳанд. Дастрасии маҳдуд ба инфрасохтор, хизматрасониҳо ва технологияҳои ба иқлим устувор иқтидори мутобиқшавиро дар ин минтақаҳо боз ҳам тангтар намуда, осебпазирии аҳолии деҳотро, ки барнома ба онҳо нигаронида шудааст, зиёд мекунад.

Ӯзбекистон

Ӯзбекистон бо 36,2 миллион нафар аҳолӣ сераҳолитарин кишвари Осиёи Марказӣ мебошад (ФАО, 2019; Бонки Ҷаҳонӣ, 2023b). Қариб нисфи аҳолӣ дар деҳот зиндагӣ мекунанд. ИРИ-и кишвар аз 0,603 дар соли 2000 то 0,727 дар соли 2022 боло рафтааст (БРСОМ, 2024a). Сохторҳои демографӣ бо сабаби равандҳои муҳоҷират дар маҳалҳо фарқ мекунанд, ки ин ба таносуби гендерӣ дар баъзе минтақаҳои деҳот таъсир мерасонад (ФАО, 2019).

Водии Фарғона бо зичии баланди аҳолӣ, тақсимшавии майдаи заминҳо ва системаҳои пуравҷи истеҳсолоти кишоварзӣ хос аст. Аммо Сурхондарё асосан минтақаи деҳотӣ буда, бо аҳолии ҷавон ва вобастагии шадид ба кишоварзии обӣ, чорводорӣ ва равандҳои иқтисодии фаромарзӣ фарқ мекунад. Ин минтақаҳо аз сабаби такя ба системаҳои кишоварзии сермасрафи об ва тағйирёбии иқлим махсусан ҳассос мебошанд.

Равандҳои муҳоҷират ба сохторҳои демографии маҳаллӣ, бахусус дар деҳот таъсир расонида, ба таъминоти қувваи корӣ ва ҳайати хонаводаҳо таъсиргузор мебошанд.

Сарфи назар азислоҳоти давомдори иқтисодӣ, аҳолии деҳоти ин минтақаҳо ҳамоно бо маҳдудиятҳои сохторӣ, аз ҷумла дастрасии маҳдуд ба молия, хизматрасониҳои машваратӣ ва бозорҳо рӯ ба рӯ мешаванд, ки ин иқтидори онҳоро барои мутобиқшавӣ

ба хатарҳои иқлимӣ ва ҷорӣ намудани таҷрибаҳои устувори идоракунии замин коҳиш медиҳад.

5.2.2. Таҳлили маҷмӯии хатарҳои иқлимӣ ва осебпазирии иҷтимоӣ-иқтисодӣ

Минтақаҳои фарогири барнома бо омезиши зичии баланди аҳолӣ, вобастагии шадид ба соҳаи КХҶДИЗ ва дучоршавии афзоянда ба хатарҳои марбут ба иқлим тавсиф меёбанд.

Дар саросари ин минтақаҳо аҳолии деҳот бо сабаби маҳдуд будани гуногуншаклии (диверсификатсияи) даромад, вобастагии зиёд ба захираҳои табиӣ ва гирифторӣ ба таназзули экологӣ сатҳи баланди осебпазирии иҷтимоӣ-иқтисодиро нишон медиҳанд. Кишоварзӣ, чорводорӣ ва фаъолиятҳои марбут ба ҷангал сарчашмаҳои асосии шуғл ва даромад боқӣ мемонанд, бахусус дар байни деҳқонони хоҷагиҳои хурд ва хонаводаҳои деҳот.

Таҳлили маҷмӯии хатарҳои иқлимӣ нишон медиҳад, ки минтақаҳои мақсаднок ба хатарҳои гуногун, аз ҷумла хушксолӣ, норасоии об, гармои шадид ва таназзули замин гирифтор мебошанд. Дар минтақаҳои кӯҳӣ ва доманакӯҳ хатарҳои иловагӣ лағжиши замин ва селҳоро дар бар мегиранд, дар ҳоле ки минтақаҳои пастӣ торафт бештар дучори шӯршавии хок ва пастшавии маҳсулнокӣ мегарданд.

Ин хатарҳо ба таври номутаносиб ба аҳолии деҳот, ки ба системаҳои КХҶДИЗ машғуланд, таъсир мерасонанд, зеро воситаҳои рӯзгузаронии онҳо бевосита ба захираҳои табиии ба иқлим ҳассос вобастаанд. Омезиши гирифтории баланд, ҳассосият ва иқтидори маҳдуди мутобиқшавӣ ин аҳолиро ба қатори осебпазиртарин гурӯҳҳое ворид мекунад, ки барнома ба онҳо нигаронида шудааст.

5.2.3. Сохтори иҷтимоӣ ва идоракунии ҷамоатҳо

Ҷумҳурии Қирғизистон

Ҷумҳурии Қирғизистон дорои сохтори омехтаи иҷтимоии деҳот ва шаҳр мебошад. Аҳолӣ аз ҷиҳати қавмӣ гуногун буда, асосан аз қирғизҳо (73,8%) дар баробари ақаллиятҳои назарраси ӯзбек (14,8%) ва рус (5,1%) иборат аст. Аҳолӣ аксаран пайравони равияи суннии дини ислом (90%) мебошанд (CIA, 2024a). Се вилоят (Ботканд, Ӯш ва Ҷалолобод) қисми қирғизии водии Фарғонаро ташкил дода, 53%-и аҳолии миллиро дар 39%-и ҳудуди кишвар дар бар мегиранд (Кумитаи миллии омори Ҷумҳурии Қирғизистон, 2024c). Ин вилоятҳо бо тарзи зисти асосан деҳотӣ ва воситаҳои рӯзгузаронии ба кишоварзӣ асосёфта фарқ мекунанд, ки сохтори ҷамоатҳои маҳаллӣ ва истифодаи захираҳоро муайян месозанд (Кумитаи миллии омори Ҷумҳурии Қирғизистон, 2024a; 2024b).

Дар ноҳияҳои фарогири барнома – Бозор-Қӯрғон ва Қаросув, сохтори ҷамоатҳо аз ҷониби мақомоти идоракунии маҳаллӣ (айил окмоту), иттиҳодияҳои истифодабарандагони чарогоҳ ва Ассотсиатсияҳои истифодабарандагони об ташаккул меёбанд. Ин ниҳодҳо дар танзими дастрасӣ ба чарогоҳҳо, оби обёрӣ ва захираҳои ҷангал нақши марказӣ мебозанд.

Вобастагӣ ба захираҳои табиии муштарак ҳам имкониятҳоро барои идоракунии дастаҷамъона ва ҳам хатари низоъҳоро, бахусус дар давраҳои норасоии об ё таназзули чарогоҳҳо, ба вуҷуд меорад.

Тоҷикистон

Сохтори иҷтимоии Тоҷикистон асосан деҳотӣ буда, 74%-и аҳолӣ берун аз марказҳои шаҳрӣ зиндагӣ мекунанд ва аксари ҷамоатҳо дар водиҳо ва минтақаҳои ғарбии кишвар ҷойгиранд (Бонки Ҷаҳонӣ ва Бонки Осиёии Рушд, 2021b; ФАО, 2023). Ташкили ҷамоатҳо бо воситаҳои рӯзгузаронии кишоварзӣ робитаи зич дорад ва таносуби баланди хонаводаҳо ба деҳқонӣ машғуланд. Дар вилояти Суғд, ки қисми водии Фарғонаро ташкил медиҳад, ҳам зичии аҳолӣ ва ҳам фаъолияти иқтисодӣ нисбатан баланд буда, тавассути кишоварзӣ, саноат ва савдои фаромарзӣ дастгирӣ меёбад (Агентии омори назди Президенти ҶТ, 2024a, 2024b). Вилояти Хатлон аҳолии асосан деҳотӣ дошта, аз муҳоҷират ва интиқоли маблағҳо вобастагии шадид дорад, ки ин ба сохтори хонаводаҳо ва устувории ҷамоатҳо таъсир мерасонад (Агентии омори назди Президенти ҶТ, 2024a, 2024b; USAID, 2020; Бонки Ҷаҳонӣ, 2023c).

Дар ноҳияҳои Деваштич ва Қубодиён, ташкили ҷамоатҳо бо системаҳои хоҷагидории деҳқонӣ ва сохторҳои идоракунии маҳаллӣ ба монанди ҷамоатҳо зич алоқаманд аст. Дар вилояти Хатлон, вобастагии зиёд ба интиқоли маблағҳо ба сохтори хонаводаҳо таъсир расонида, дастрасии қувваи кории маҳаллиро коҳиш медиҳад ва вобастагиро ба занон ва аҳолии солхӯрда дар истеҳсолоти кишоварзӣ зиёд мекунад.

Ӯзбекситон

Сохтори иҷтимоии Ӯзбекистон тавозуни байни аҳолии шаҳр ва деҳотро ифода мекунад, ки дар он қариб нисфи аҳолӣ дар деҳот зиндагӣ карда, барои рӯзгузаронӣ ба кишоварзӣ такя мекунанд (ФАО, 2019; БРСОМ, 2019). Тарзи ҷойгиршавии аҳолӣ ва сохтори ҷамоатҳо вобаста ба минтақаҳо ба таври назаррас фарқ мекунанд. Вилоятҳои Фарғона, Намангон ва Андиҷон, ки дар водии Фарғона ҷойгиранд, ба қатори минтақаҳои аз ҳама зичаҳолии кишвар дохил мешаванд (Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Ӯзбекистон, 2024). Дар вилояти Сурхондарё 63,9%-и аҳолӣ деҳотиён мебошанд ва ҷамоатҳо бо сохтори синнусолии ҷавон ва вобастагии шадид ба кишоварзӣ ва равандҳои фаромарзӣ фарқ мекунанд (Раёсати омори вилояти Сурхондарё, 2024).

Дар ноҳияҳои Янгиқӯрғон ва Бешариқ, сохтори ҷамоатҳо дар атрофи ниҳодҳои маҳалла ташаккул ёфтааст, ки дар идоракунии маҳаллӣ, дастгирии иҷтимоӣ ва ҳамоҳангсозии фаъолиятҳои кишоварзӣ нақши марказӣ мебозанд.

Ин ниҳодҳо ҷалби аҳолиро дар сатҳи ҷамоат осон месозанд, аммо метавонанд нобаробариҳои мавҷударо дар дастрасӣ ба захираҳо ва равандҳои қабули қарорҳо боз ҳам тақвият бахшанд.

5.2.4. Баробарии гендерӣ ва тавсеаи имкониятҳои занон

Ҷумҳурии Қирғизистон

Занон тақрибан 50,2%-и шумораи умумии аҳолии Ҷумҳурии Қирғизистонро ташкил медиҳанд, ки 60%-и онҳо дар деҳот зиндагӣ мекунанд. Кишвар Конвенсия оид ба барҳам додани тамоми шаклҳои табъиз нисбат ба занон (CEDAW) ва Эъломия ва Платформаи амали Пекинро (BPfA) имзо кардааст, дар иҷрои уҳдадориҳои Ҳадафи 5-уми Рушди Устувор (SDG5) иштирок менамояд ва Қонун дар бораи кафолатҳои давлатии ҳуқуқ ва имкониятҳои баробарро, ки бо Стратегияи миллии баробарии гендерӣ то соли 2030 пуштибонӣ мешавад, риоя мекунад. Сарфи назар аз чаҳорчӯбаҳои қавӣ ваислоҳоти ахир, пайгирии буҷети ҳассос ба гендер, иҷрои талаботи зидди табъиз ва ворид

намудани масъалаҳои гендерӣ ба ҷараёни асосӣ дар бисёр соҳаҳо заиф боқӣ мемонад. Занон дар як рӯз 260 дақиқа ва мардон 55 дақиқа кори бемузд анҷом медиҳанд. Дар соҳаи КХҶДИЗ танҳо 18,5%-и санадҳои ҳуқуқи замин ва 20,2%-и тиҷорати фермерӣ аз ҷониби занон идора карда мешаванд. Иштироки занон дар платформаҳои қабули қарорҳои маҳаллӣ ва миллӣ низ нисбатан паст аст, ки (ба ҳисоби миёна) камтар аз 15%-и аъзои Ассотсиатсияҳои истифодабарандагони об (АИО)-ро ташкил медиҳад. Занон инчунин дар иттиҳодияҳои истифодабарандагони чарогоҳ ва сохторҳои идоракунии маҳаллӣ ба таври кофӣ намояндагӣ намекунанд, ки ин нуфузи онҳоро дар қабули қарорҳои марбут ба идоракунии замин ва захираҳои табиӣ маҳдуд месозад.

Дар вилоятҳои ҷанубии татбиқи барнома, яъне Ош ва Ҷалолобод, занон на танҳо дар парвариши зироатҳо, балки дар нигоҳубини чорво, ҷамъоварии хӯроки чорво, истифодаи чарогоҳҳо, заминҳои наздиҳавлигӣ, идоракунии боғот ва воситаҳои рӯзгузаронии марбут ба ҷангал, аз ҷумла фаъолиятҳои вобаста ба системаҳои ҷангалзори чормағз, саҳм мегузоранд. Ин нақши васеътар дар соҳаи КХҶДИЗ махсусан дар минтақаҳои татбиқи барнома муҳим аст, ки дар он ҷо хоҷагидории омехта, чаронидани чорво ва истифодаи ҷангал бо ҳам зич алоқаманданд.

Муҳоҷирати меҳнатии мардон масъулияти амалии занонро дар кишоварзӣ ва идоракунии хонаводаҳо зиёд кардааст. Бо вуҷуди ин, ин афзоиши масъулият ба тавсеаи мутаносиби ваколатҳо аз болои замин, чорво ё идоракунии захираҳои табиии маҳаллӣ оварда нарасонидааст. Дар натиҷа, дониши занон оид ба ҳолати чарогоҳҳо, истеҳсолоти хонаводагӣ ва истифодаи ҷангал дар банақшагирии маҳаллӣ ва қабули қарорҳо оид ба тақсимоти захираҳо ба таври кофӣ инъикос намеёбад.

Ӯзбекистон

Ӯзбекистон дар марҳилаи таносуби босуръат афзояндаи шаҳру деҳот қарор дорад; 50%-и аҳолӣ занонанд ва нисфи сокинони деҳотро занон ташкил медиҳанд. Кишвар Конвенсия оид ба барҳам додани тамоми шаклҳои табъиз нисбат ба занон (CEDAW) ва Эъломия ва Платформаи амали Пекинро (BPfA) имзо карда, бо Ҳадафи 5-уми Рушди Устувор (SDG5) ҳамоҳанг аст. Ислоҳоти миллӣ Қонун дар бораи кафолатҳои ҳуқуқ ва имкониятҳои баробар барои занон ва мардон, Стратегияи ноил шудан ба баробарии гендерӣ то соли 2030, Кумитаи оила ва занон дар назди Кабинаи вазирон ва маркази "Gender Madad" бо платформаи дастгирии ҳуқуқии онро дар бар мегирад. Соҳаи КХҶДИЗ дар иқтисодиёти деҳот мавқеи марказӣ дорад ва занон қисми зиёди қувваи кории кишоварзиро (тақрибан 59%) ташкил медиҳанд, вале ҳамоно дар хоҷагидории тиҷоратӣ ва механиконидашуда намояндагии кофӣ надоранд. Шартномаҳои истифодаи замин ва бақайдгирӣ аксаран ба манфиати мардони сарвари оила ҳал мешаванд, ки дастрасии занонро ба қарз ва воситаҳои истеҳсолот маҳдуд месозад. Занон бо мақомоти ноҳиявӣ ва хизматрасониҳои машваратӣ камтар робита доранд ва дар омӯзишҳо асосан мардон бартарӣ доранд. Дар занҷирҳои арзиш, занон дар фаъолиятҳои даромадашон паст ё ғайрирасмӣ мутамарказ шудаанд ва бо монеаҳо дар дастрасӣ ба бозорҳо, сертификатсия ва молия рӯ ба рӯ мешаванд. Тақрибан 12%-и заминҳои обӣ аз ҷониби занон идора карда мешаванд ва узвияти занон дар АИО ҳудуди 8%-ро ташкил медиҳад, ки ин аз нуфузи маҳдуди онҳо ба қарорҳои марбут ба обёрӣ ва тақсимоти захираҳо гувоҳӣ медиҳад.

Ислоҳоти институтсионалӣ дар Ӯзбекистон заминаи ҳуқуқиро барои баробарии гендерӣ ва дастрасӣ ба захираҳо беҳтар кардааст. Бо вуҷуди ин, маҳдудиятҳои амалӣ, бахусус дар деҳот боқӣ мондаанд. Ба онҳо инҳо дохил мешаванд:

- Дар амал маҳдуд будани дастрасӣ ба ҳуқуқи истифодаи замин, сарфи назар аз мувофиқати расмӣ;
- Маҳдуд будани дастрасӣ ба қарз ва хизматрасониҳои молиявӣ бо сабаби талаботи гарав;
- Иштироки пасттар дар барномаҳои машваратии кишоварзӣ ва омӯзишҳо;
- Меъёрҳои иҷтимоие, ки ба иштирок дар идоракунии маҳаллӣ ва қабули қарорҳо таъсир мерасонанд.

Дар минтақаҳои барнома, ин маҳдудиятҳо махсусан муҳиманд, зеро саҳми занон дар истеҳсолоти кишоварзӣ баланд аст, вале тавонмандии онҳо барои таъсиррасонӣ ба тақсимоти захираҳо, ҷорӣ намудани технологияҳои ба иқлим устувор ва манфиатгирӣ аз мудохилаҳои барнома маҳдуд боқӣ мемонад.

Аз ин рӯ, муҳим аст, ки занон на танҳо ҳамчун гурӯҳи осебпазир, балки ҳамчун фаъолони калидӣ дар истеҳсолоти кишоварзӣ эътироф шаванд, ки саҳми онҳо тавассути дастрасии маҳдуд ба дороиҳо, хизматрасониҳо ва платформаҳои қабули қарорҳо ба таври сохторӣ маҳдуд карда мешавад.

Tajikistan

Тақрибан 49%-и аҳолиро занон ташкил медиҳанд, ки 76%-и онҳо дар деҳот зиндагӣ мекунанд. Кишвар Конвенсия оид ба барҳам додани тамоми шаклҳои табъиз нисбат ба занон (CEDAW) ва Эъломия ва Платформаи амали Пекинро (BPfA) имзо кардааст ва бо Ҳадафи 5-уми Рушди Устувор (SDG5) ҳамоҳанг аст. Дар сатҳи миллӣ, Қонун дар бораи кафолатҳои давлатии ҳуқуқҳои баробар (2005), Стратегияи миллии рушд то соли 2030 ва Барномаи давлатӣ оид ба пешгирии зӯроварӣ дар оила (2014–2023) сиёсати гендериро, ки аз ҷониби Кумитаи кор бо занон ва оила ҳамоҳанг карда мешавад, ташаккул медиҳанд. Ислоҳот дастрасии занонро ба ҳуқуқҳои меҳнатӣ (кори шабона, рухсатии ҳомиладорӣ) ва ҳимоя аз зӯроварӣ дар оила васеъ намуд. Аммо, иҷрои муқаррароти зидди табъиз ва дастрасӣ ба хизматрасониҳои фарогири ҳифзи саломатии шаҳвонӣ ва репродуктивӣ заиф боқӣ мемонад; маҳдудиятҳо барои занон дар касбҳои хатарнок нигоҳ дошта мешаванд ва буҷети ҳассос ба гендер дар марҳилаҳои озмоишӣ қарор дорад. Дар соҳаи КХҶДИЗ, кишоварзӣ аксарияти коргарони деҳотро бо кор таъмин мекунад ва занон 59%-и қувваи кории кишоварзиро ташкил медиҳанд, вале танҳо 22,4%-и хоҷагиҳои деҳқонӣ ба номи занон сабти ном шудаанд ва қитъаҳои замини занон одатан хурдтар ва аз манбаъҳои обёрӣ дуртаранд. Хоҷагиҳое, ки аз ҷониби занон сарварӣ мешаванд, 13,3%-и заминҳои киштшавандаро ташкил медиҳанд, дар ҳоле ки вақти сарфшуда барои кори нигоҳубини бемузд барои занон нисбат ба мардон тақрибан 10 маротиба зиёдтар боқӣ мемонад. Ин рақамҳо эҳтимолан саҳми занонро кам нишон медиҳанд, зеро қисми зиёди кори онҳо хусусияти ғайрирасмӣ ё бемузд дорад, бахусус дар хоҷагиҳои оилавӣ.

Дар минтақаҳои барнома, бахусус дар Хатлон, муҳоҷирати меҳнатии мардон боиси он гардидааст, ки занон масъулияти асосиро барои идоракунии хоҷагиҳо бар уҳда гиранд. Занон дар кишт, обёрӣ ва ҷамъоварии ҳосил фаъолона иштирок мекунанд, аммо

моликияти расмии замин ва ваколати қабули қарорҳо асосан дар дасти мардон боқӣ мемонад.

Дастрасии занон ба захираҳои молиявӣ, воситаҳои истеҳсолоти кишоварзӣ ва хизматрасониҳои машваратӣ маҳдуд боқӣ монда, иқтидори мутобиқшавӣ ва тавонмандии онҳоро барои ҷорӣ намудани таҷрибаҳои ба иқлим устувор коҳиш медиҳад.

5.2.5. Шуғл

Ҷумҳурии Қирғизистон

Шуғл дар Ҷумҳурии Қирғизистон ба бахшҳои расмӣ ва ғайрирасмӣ тақсим шуда, тақрибан 74%-и қувваи корӣ ба таври ғайрирасмӣ фаъолият мекунанд (Тилекеев ва дигарон, 2019; Песчи ва Ҷамангулов, 2023; Бонки Ҷаҳонӣ ва Бонки Осиёии Рушд, 2021a). Сарфи назар аз коҳиш ёфтани саҳми он дар Маҷмӯи Маҳсулоти Дохилӣ (ММД), кишоварзӣ ҳамчун сарчашмаи асосии шуғл боқӣ мемонад (Тилекеев ва дигарон, 2019; Бонки Ҷаҳонӣ ва Бонки Осиёии Рушд, 2021a). Соҳаи кишоварзӣ (якҷоя бо хоҷагии ҷангал ва моҳидорӣ) 15,7%-и тамоми шуғлро ташкил медиҳад. Дувумин корфармоёни бузург савдои яклухт ва чакана, инчунин таъмири автомобилҳо ва мототсиклҳо мебошанд, ки 15,5%-и тамоми шуғлро дар ҷумҳурӣ фаро мегиранд. Сохтмон аз рӯи аҳамият дар ҷойи сеюм (12,2%), пас аз он истеҳсолот (11,1%), маориф (10,2%) ва нақлиёт ва нигоҳдории бор (9,4%) қарор доранд.

Иқтисодиёт дар соли 2023 ба андозаи 6,2% рушд кард, гарчанде ки сатҳи камбизоатӣ вобаста ба методологияи андозагирӣ аз 9,7% то 33% назаррас боқӣ мемонад (Бонки Ҷаҳонӣ, 2024a; ХБА, 2024). Муҳоҷирати меҳнатӣ ба хориҷа, асосан ба Федератсияи Русия, баланд аст (The Times of Central Asia, 2024). Аз ҳаҷми шуғли миллӣ, 45% дар вилоятҳои водии Фарғона – Ботканд, Ӯш ва Ҷалолобод мутамарказ шудааст, ки аҳамияти кишоварзӣ ва воситаҳои рӯзгузаронии деҳотро дар ин минтақаҳо инъикос мекунад (Кумитаи миллии омори Ҷумҳурии Қирғизистон, 2024a; 2024b).

Дар ноҳияҳои Қаросув ва Бозор-Қӯрғон, шуғл дар соҳаи КХҶДИЗ, бахусус дар кишоварзии хоҷагиҳои хурд, чорводорӣ ва корҳои мавсимии кишоварзӣ сахт мутамарказ шудааст. Шуғл берун аз соҳаи кишоварзӣ маҳдуд буда, бисёр хонаводаҳо ба маҷмӯи истеҳсолоти таъминкунандаи рӯзгор, савдои мавсимӣ ва интиқоли маблағҳо такя мекунанд. Ин раванд махсусан дар ҷануби Қирғизистон муҳим аст, ки дар он ҷо муҳоҷирати меҳнатӣ дастрасии мардони қобили корро барои кишоварзӣ коҳиш дода, вобастагиро ба занон, шахсони солхӯрда ва ҷавонон барои қувваи кории кишоварзӣ ва истеҳсолоти хонаводагӣ зиёд мекунад. Аз ин рӯ, сохтори меҳнати минтақавӣ ҳам осебпазирии иқтисодӣ ва ҳам тақсимоти гендерии меҳнатро тақвият мебахшад.

Тоҷикистон

Қувваи кории Тоҷикистон асосан деҳотӣ буда, қисми зиёди шуғл бо кишоварзӣ алоқаманд аст (Бонки Ҷаҳонӣ ва Бонки Осиёии Рушд, 2021b; ФАО, 2023). Рушди иқтисодӣ дар ду даҳсолаи охир ба коҳиши камбизоатӣ мусоидат кард, гарчанде ки ММД ба ҳар сари аҳолӣ дар соли 2023 дар сатҳи паст, яъне 1 189 доллари ИМА боқӣ монд

(ФАО, 2023; Бонки Ҷаҳонӣ, 2024b). Шуғл ва даромади хонаводаҳо таҳти таъсири шадиди муҳоҷирати меҳнатӣ қарор доранд (Бонки Ҷаҳонӣ, 2024b).

Дар вилояти Суғд тақрибан 440 000 коргар фаъолият доранд, ки аз ин шумора 245 000 нафар дар кишоварзӣ банд мебошанд ва ин иқтисодиёти омехтаи кишоварзӣ ва саноатии вилоятро инъикос мекунад (Агентии омори назди Президенти ҶТ, 2024a, 2024b). Вилояти Хатлон 39%-и қувваи кории миллиро ташкил медиҳад, ки қисми зиёди шуғл дар кишоварзӣ мутамарказ шудааст ва аз муҳоҷират ва воридоти интиқоли маблағҳо вобастагии сахт дорад (Агентии омори назди Президенти ҶТ, 2024a, 2024b; USAID, 2020).

Дар Қубодиён, бозорҳои меҳнати маҳаллӣ махсусан танг буда, шуғли расмӣ берун аз кишоварзӣ маҳдуд аст ва вобастагӣ ба муҳоҷират баланд мебошад. Дар Деваштич, фаъолияти иқтисодӣ то андозае гуногунрангтар аст, аммо шуғли деҳот ҳамоно ба системаҳои КХҶДИЗ ва савдои хурд сахт вобастагӣ дорад. Ин ҳарду минтақаи мақсаднокро ба халалдоршавии марбут ба иқлим дар истеҳсоли зироатҳо ва чорводорӣ, инчунин ба зарбаҳои васеътари иқтисодӣ, ки ба муҳоҷират ва интиқоли маблағҳо таъсир мерасонанд, хеле ҳассос мегардонад.

Ӯзбекистан

Бозори меҳнати Ӯзбекистон дар солҳои охир тағйироти назаррасро аз сар гузаронида, пас аз давраи COVID-19 нишондиҳандаҳои шуғл беҳтар гардидаанд. Дар ҳоле ки маълумотҳои пешина сатҳи бекориро тақрибан 10,5% нишон медоданд, рақамҳои навтар коҳиши назаррасро инъикос мекунанд, ки бекорӣ дар аввали соли 2025 ба тақрибан 5,1% ва дар семоҳаи сеюми соли 2025 ба 4,9% расид, ки ин ислоҳоти давомдори бозори меҳнат ва кӯшишҳои таъсиси ҷойҳои кориро нишон медиҳад.

Қувваи корӣ мутаносибан ба афзоиши аҳолӣ тавсеа ёфт, ки зиёда аз 20 миллион нафар дар синни қобили кор буда, беш аз 14,8 миллион нафар бо кор таъмин мебошанд ва шуғл дар бахшҳои асосӣ, аз ҷумла хизматрасонӣ, кишоварзӣ ва сохтмон афзоиш ёфтааст. Рушди иқтисодӣ бо дастгирии ислоҳоти сохторӣ ва талошҳои гуногуншаклӣ (диверсификатсия) қавӣ боқӣ монд, гарчанде ки нобаробарӣ байни рушди ММД ва даромади хонаводаҳо, бахусус барои гурӯҳҳои камдаромад боқӣ мемонад.

Сарфи назар аз ин беҳбудиҳо, мушкилоти сохторӣ боқӣ мемонанд. Ҳиссаи назарраси шуғл ҳамчунон ғайрирасмӣ буда, тақрибан аз се як ҳиссаи шуғли умумиро ташкил медиҳад, дар ҳоле ки қисми дигари қувваи корӣ дар хориҷа фаъолият мекунанд, ки ин идомаи вобастагӣ ба муҳоҷирати меҳнатиро ҳамчун стратегияи рӯзгузаронӣ инъикос мекунад. Шуғли ғайрирасмӣ бахусус дар кишоварзӣ ва меҳнати мавсимӣ маъмул боқӣ мемонад, ки дар он ҷо чандирӣ ва хароҷоти паст ба шартномаҳои ғайрирасмӣ ҳавасманд месозанд.

Муҳоҷирати меҳнатӣ фарогир боқӣ монда, то ҳол асосан ба мардон тааллуқ дорад, гарчанде ки иштироки занон дар муҳоҷират ва меҳнати мавсимӣ меафзояд. Ин равандҳо ба дастрасии қувваи корӣ дар деҳот таъсир расонида, ба намунаҳои гендерии шуғл, бахусус дар соҳаи КХҶДИЗ мусоидат мекунанд.

Дар маҷмӯъ, гарчанде ки бозори меҳнати Ӯзбекистон барқароршавии равшани пас аз пандемия ва пастшавии бекориро нишон медиҳад, вай то ҳол бо ғайрирасмӣ будан, муҳоҷирати беруна ва дастрасии нобаробар ба шуғли устувор ва сердаромад, бахусус

дар минтақаҳои деҳотӣ ва вобаста ба кишоварзӣ, аз қабили минтақаҳои фарогири барнома, тавсиф меёбад.

5.2.6. Кишоварзӣ

Ҷумҳурии Тоҷикистон

Кишоварзӣ ҷузъи марказии воситаҳои рӯзгузаронии деҳот дар Ҷумҳурии Қирғизистон боқӣ монда, сарфи назар аз паст шудани саҳми он дар ММД, бузургтарин сарчашмаи шуғл ба шумор меравад (Тилекеев ва дигарон, 2019; Бонки Ҷаҳонӣ ва Бонки Осиёии Рушд, 2021a). Фаъолияти кишоварзӣ бахусус дар вилоятҳои водии Фарғона – Ботканд, Ош ва Ҷалолобод мутамарказ шудааст, ки дар он ҷо қисми зиёди аҳолӣ аз фаъолиятҳои деҳқонӣ вобастаанд (Кумитаи миллии омори Ҷумҳурии Қирғизистон, 2024c). Ин вилоятҳо 45%-и шуғли миллиро ташкил медиҳанд, вале танҳо 22%-и ММД-ро таъмин мекунанд, ки ин бартарии фаъолиятҳои кишоварзии каммаҳсулро инъикос мекунад (Кумитаи миллии омори Ҷумҳурии Қирғизистон, 2024a; 2024b). Ин вилоятҳо бо истифодаи пуравҷи заминҳои корам барои истеҳсоли зироатҳо тавсиф меёбанд, ки аҳамияти захираҳои заминро барои даромади хонаводаҳо ва амнияти озуқаворӣ инъикос мекунад (Кумитаи миллии омори Ҷумҳурии Қирғизистон, 2023).

Вилояти Ҷалолобод дар истеҳсоли миллии зироатҳо, асосан ҷуворимакка, гандум, ҷав, картошка ва харбуза пешсаф аст, дар ҳоле ки Ботканд ғалладона, сабзавот, меваҷот ва шолӣ истеҳсол мекунад. Вилояти Ӯш дар байни се вилоят пасттарин ҳаҷми истеҳсолоти кишоварзиро ба қайд мегирад (Кумитаи миллии омори Ҷумҳурии Қирғизистон, 2023).

Дар Қаросув ва Бозор-Қӯрғон, системаҳои омехтае, ки кишти обӣ, қитъаҳои лалмӣ, чорводорӣ, истифодаи чарогоҳҳо ва воситаҳои рӯзгузаронии марбут ба ҷангалро дар бар мегиранд, маъмуланд. Сифати чарогоҳ омили асосии муайянкунандаи устувории хонаводаҳо ба шумор меравад, дар ҳоле ки ландшафтҳои ҳамшафати ҷангалзори чормағз дар Ҷалолобод як ҷанбаи муҳими хоҷагии ҷангалро ба воситаҳои рӯзгузаронии маҳаллӣ илова мекунанд. Ин маънои онро дорад, ки маҳсулнокӣ, осебпазирӣ ва устувории иқлимӣ дар минтақаҳои мақсаднок на танҳо аз зироатҳо, балки аз дастрасӣ ба чарогоҳҳо, захираҳои ҷангал ва хизматрасониҳои экосистемавӣ вобаста аст.

Тоҷикистон

Кишоварзӣ, асосан пахта ва ғалладонагиҳо, воситаи бартаридоштаи рӯзгузаронӣ дар Тоҷикистон буда, ҳамчун нерӯи асосии ҳаракатдиҳандаи иқтисодиёти миллӣ боқӣ мемонад ва тақрибан 22%-и ММД-ро ташкил медиҳад. Аксарияти хонаводаҳо ба деҳқонӣ машғуланд ва истеҳсолоти кишоварзӣ асосан дар водиҳо ва минтақаҳои ғарбии кишвар мутамарказ шудааст. Бо вуҷуди ин, танҳо қисми нисбатан хурди заминҳо барои истифодаи пурмаҳсул коршоям буда, тақрибан 28%-и замини умумӣ ҳосилхез ба ҳисоб меравад. Дар доираи ин, заминҳои корам ҳиссаи маҳдудро ташкил медиҳанд, дар ҳоле ки чарогоҳҳо ва заминҳои чароғгоҳ қисми зиёдро дар бар мегиранд, ки ин аҳамияти чорводорӣ ва системаҳои васеи истифодаи заминро дар доираи бахши васеътари КХҶДИЗ таъкид мекунад.

Вилояти Суғд қувваи кории назарраси кишоварзиро бо кор таъмин мекунад ва тақрибан 245 000 нафар дар баробари фаъолиятҳои саноатӣ ва савдо ба кишоварзӣ машғуланд (Агентии омори назди Президенти ҶТ, 2024a, 2024b). Вилояти Хатлон иқтисодиёти асосан ба кишоварзӣ асосёфта дошта, дар ММД-и миллӣ ва шуғл саҳми назаррас

мегузорад, вале дар баробари ин, ба камбизоатӣ, ноамнии озуқаворӣ ва хатарҳои марбут ба иқлим осебпазир боқӣ мемонад (Агентии омори назди Президенти ҶТ, 2024a, 2024b; ФАО, 2023; Гурӯҳи кории II-и IPCC, 2023). Зироатҳои асосие, ки дар Тоҷикистон парвариш карда мешаванд, пахта, гандум, меваҷот (аз қабили зардолу, ангур ва себ), сабзавот, шолӣ, ҷуворимакка ва ҷавро дар бар мегиранд ва пахта муҳимтарин зироати тиҷоратии кишвар маҳсуб меёбад.

Системаҳои истеҳсолоти кишоварзӣ бо омезиши кишоварзии пастиҳои обёришаванда ва системаҳои баландкӯҳи лалмӣ тавсиф меёбанд, ки дар минтақаҳои пастӣ пахта ва гандуми обӣ бартарӣ доранд ва дар минтақаҳои баландкӯҳ гандум, картошка, боғдорӣ ва системаҳои чаронидани чорво бештар паҳн шудаанд. Пас аз гузариш аз системаи хоҷагидории дастаҷамъонаи шӯравӣ, соҳа ба сӯи хоҷагиҳои хурди хусусӣ, бахусус хоҷагиҳои деҳқонӣ майл кард, ки ҳоло ҳиссаи назарраси заминҳои корамро дар якҷоягӣ бо қитъаҳои наздиҳавлигӣ, ки қисми зиёди моликияти заминро ташкил медиҳанд, кишт мекунанд. Андозаи миёнаи амалиётии хоҷагиҳо хурд (тақрибан 1,1 га) боқӣ монда, ба сатҳи баланди тақсимшавии майдаи заминҳо мусоидат мекунад ва сарфаи миқёсро маҳдуд месозад.

Соҳа инчунин бо сатҳи пасти механизатсия, инфрасохтори фарсудаи обёрӣ ва сармоягузории маҳдуд ба технологияҳои муосир маҳдуд шудааст, ки дар натиҷа маҳсулнокӣ нисбатан паст мебошад. Деҳқонони хоҷагиҳои хурд аксаран дар пайвастан ба занҷирҳои арзиш ба мушкилот дучор мешаванд, аз ҷумла талафоти зиёди пас аз ҷамъоварии ҳосил, иқтидори маҳдуди коркарди маҳсулоти кишоварзӣ ва гуногуншаклии нокифояи системаҳои истеҳсолӣ.

Чорводорӣ ва истифодаи чарогоҳҳо низ ҷузъҳои муҳими воситаҳои рӯзгузаронии деҳот ба шумор мераванд, бахусус дар минтақаҳои фарогири барнома. Бо вуҷуди ин, маҳсулнокии чарогоҳҳо бо сабаби танзими заиф, дастрасии маҳдуд ба хӯроки босифати чорво ва мушкилот дар идоракунии саломатии ҳайвонот, аз ҷумла сатҳи нисбатан баланди беморшавӣ ва фавт, маҳдуд аст. Ин омилҳо самаранокии истифодаи чарогоҳҳоро коҳиш дода, осебпазириро ба тағйирёбии иқлим афзоиш медиҳанд.

Дар маҷмӯъ, соҳаи кишоварзӣ дар Тоҷикистон бояд дар чаҳорчӯбаи ҳамгирошудаи КХҶДИЗ фаҳмида шавад, ки дар он истеҳсоли зироатҳо, системаҳои чорводорӣ, идоракунии чарогоҳҳо ва истифодаи захираҳои табиӣ бо ҳам зич алоқаманд буда, дар якҷоягӣ воситаҳои рӯзгузаронӣ ва устувории деҳотро муайян мекунанд.

Ӯзбекситон

Кишоварзӣ дар иқтисодиёти Ӯзбекистон ва воситаҳои рӯзгузаронии деҳот нақши калидӣ мебозад, зеро қариб нисфи аҳолӣ дар деҳот зиндагӣ карда, ба фаъолиятҳои кишоварзӣ такя мекунанд (ФАО, 2019; БРСОМ, 2019). Сарфи назар аз релефи асосан биёбонии кишвар, минтақаҳои ҳосилхез ба монанди водии Фарғона ва пастии Сурхону Шеробод истеҳсоли назарраси зироат ва чорворо дастгирӣ мекунанд (ФАО, 2019).

Дар вилояти Сурхондарё кишоварзӣ дар иқтисодиёти минтақа бартарӣ дошта, 67,4%-и ММД-и минтақавӣ ва 7,9%-и маҳсулоти кишоварзии миллиро ташкил медиҳад (Раёсати омори вилояти Сурхондарё, 2024). Зироатҳои асосӣ пахта, ғалладонагиҳо, сабзавот, ангур, анҷир ва меваҳои ситрусиро дар бар мегиранд ва беш аз се як ҳиссаи аҳолӣ дар

соҳаи кишоварзӣ машғули коранд (Раёсати омори вилояти Сурхондарё, 2024; БРСОМ, 2019).

Истифодаи системаҳои обёрӣ дар Ӯзбекистон маъмул аст; онҳо системаҳои яксола (масалан, картошка) ва бисёрсоларо (масалан, боғот) дар ҳама маконҳо дастгирӣ мекунанд.

Дар ҳарду минтақа, вобастагии таърихӣ ба маводи кимиёвӣ ва таҷрибаҳои сермасрафи обёрӣ, дар якҷояги бо инфрасохтори фарсуда, дар баъзе минтақаҳо ба таназзули хок, шӯршавӣ ва паст шудани самаранокии об мусоидат кардааст.

Ин равандҳо зарурати равиши ҳамгирошудаи КХҶДИЗ-ро таъкид мекунанд, ки ба ҷойи таваҷҷуҳ танҳо ба маҳсулнокии зироатҳо, саломатии хок, идоракунии об ва устувории экосистемаҳоро баррасӣ намояд.

5.2.7. Дастрасӣ ба замин ва захираҳои табиӣ

Ҷумҳурии Қирғизистон

Пас аз ба даст овардани истиқлолият аз ИҶШС дар соли 1991, Ҷумҳурии Қирғизистон заминро хусусӣ гардонида, хоҷагидории ба бозор асосёфтаро роҳандозӣ намуд ва масъулият ба субъектҳои давлатӣ ва мақомоти идоракунии маҳаллӣ вогузор шуд.

Дар Ҷумҳурии Қирғизистон моликияти хусусии замин вуҷуд надошт, дар ҳоле ки қавми қирғиз фарҳанги чорводории кӯчиро доштанд. Дар ин замина, дар соли 1991 ҳукумати Қирғизистон як қатор қонунҳоро барои танзими муносибатҳои замин қабул кард. Онҳо ҷанбаҳои ҳуқуқӣ, ташкилӣ ва иқтисодии ташаккул ва фаъолияти корхонаҳои кишоварзии шаклҳои гуногуни моликиятро муайян карданд. Ҳарчанд ин ислоҳоти замин моликияти пурраи деҳқононро ба замин таъмин кард, аммо он инчунин заминҳои кишоварзиро қисматҳои майда тақсим намуд ва ба бартарии деҳқонони хоҷагиҳои хурд оварда расонид. Ҳолатҳои гирифтани саҳми замин то 3 садяк (сотих) барои як оила вуҷуд доранд, ки ин хонаводаҳои фермериеро, ки мехоҳанд даромади аз шуғли деҳқонӣ бадастомадаро зиёд кунанд, маҳдуд месозад. Дар ин робита, Ҷумҳурии Қирғизистон бо мушкилоти нав рӯ ба рӯ мешавад:

- Таҳия ва татбиқи барномаҳои давлатӣ ва минтақавӣ оид ба муттаҳидсозии (консолидатсияи) қитъаҳои хурди замин.
- Таҳияи роҳҳои ҳуқуқӣ ва иқтисодӣ барои ҳимоя аз камкунии беасоси заминҳои қиматбаҳои кишоварзӣ ва истифодаи замин бо мақсадҳои ғайрикишоварзӣ.
- Мубориза бар зидди таназзули замин ва биёбоншавӣ.

Ислоҳоти замин идома доранд. Ба наздикӣ, кумитаҳои чарогоҳҳо барҳам дода шуда, идоракунии чарогоҳҳо ба Институти давлатии заминсозӣ дода шуд. Бо вуҷуди ин, ин ислоҳот ба системаи беҳтарини идоракунии чарогоҳҳо мусоидат накарданд, ки ин дар оянда ба таназзули босуръати чарогоҳҳо оварда мерасонад

Тоҷикистон

Дар Тоҷикистон дастрасӣ ба замин ва захираҳои табиӣ омили ҳалкунандаи воситаҳои рӯзгузаронӣ ба шумор меравад, зеро қисми зиёди аҳолӣ дар деҳот зиндагӣ мекунанд ва ба кишоварзӣ, ки қисми зиёди он лалмӣ мебошад, такя мекунанд (Бонки Ҷаҳонӣ ва Бонки Осиёии Рушд, 2021b; ФАО, 2023). Зиёда аз 90%-и қаламрави кишвар кӯҳистон аст, ки

миқдори заминҳои корамро маҳдуд карда, кишоварзиро дар водиҳои танг ва пастиҳои обёришаванда мутамарказ мекунад. Ин ба заминҳои хоҷагиҳои хурд фишори зиёд оварда, боиси тақсимшавии майдаи заминҳо, истифодаи аз ҳад зиёд ва паст шудани ҳосилхезии хок дар баъзе минтақаҳо мегардад.

Давлат моликият ба тамоми заминҳоро нигоҳ медорад, дар ҳоле ки ба деҳқонон ҳуқуқи истифодаи дарозмуддат барои кишт дар минтақаҳои кишоварзӣ дода мешавад. Қитъаҳои хурди наздиҳавлигӣ барои хонаводаҳои деҳот хеле муҳиманд, зеро онҳо ғизо ва даромади иловагиро таъмин мекунанд. Истеҳсолоти кишоварзӣ аз системаҳои обёрӣ, ки аз дарёҳои ба монанди Амударё, Зарафшон, Сирдарё ва Вахш сарчашма мегиранд, сахт вобаста аст. Ҳамзамон, кишвар бо маҳдудиятҳо ба монанди кам будани заминҳои корам бо сабаби релефи кӯҳӣ ва мушкилоти таназзули замин ва идоракунии об рӯ ба рӯ мебошад, ки ба истифодаи устувори захираҳо таъсир мерасонанд.

Дар вилояти Хатлон вобастагӣ ба заминҳои кишоварзӣ махсусан назаррас буда, ба осебпазирӣ вобаста ба камбизоатӣ, ноамнии озуқаворӣ ва гирифторӣ ба хатарҳои табиӣ мусоидат мекунад (Агентии омори назди Президенти ҶТ, 2024a, 2024b; ФАО, 2023; Гурӯҳи кории II-и IPCC, 2023).

Ӯзбекистон

Дар Ӯзбекистон дастрасӣ ба замин ва захираҳои табиӣ асосан аз ҷониби давлат танзим карда мешавад, зеро тамоми заминҳо расман моликияти ҳукумат буда, деҳқонон заминро на тавассути моликияти хусусӣ, балки тариқи шартномаҳои иҷораи дарозмуддат ба даст меоранд. Заминҳои кишоварзӣ асосан ба хоҷагиҳои фермерӣ ва қитъаҳои хурди наздиҳавлигӣ, ки барои воситаҳои рӯзгузаронии деҳот ва истеҳсоли озуқаворӣ муҳиманд, тақсим карда мешаванд. Дастрасӣ ба захираҳои асосии табиӣ, бахусус об барои обёрӣ, аз системаҳои калони дарёӣ, ба монанди Амударё ва Сирдарё сахт вобаста аст, ки ин идоракунии обёриро барои маҳсулнокии кишоварзӣ марказӣ мегардонад. Бо вуҷуди ин, мушкилот аз қабили таназзули замин, шӯршавӣ ва норасоии об ҳамоно ба дастрасии устувор ба ин захираҳо таъсир мерасонанд.

Дар минтақаҳои барнома, бахусус дар водии Фарғона, зичии баланди аҳолӣ ва тақсимшавии майдаи заминҳо дастрасиро ба заминҳои маҳсулнок, махсусан барои деҳқонони хоҷагиҳои хурд ва шахсони навкор, ба таври назаррас маҳдуд месозанд. Тақсимот ва истифодаи замин таҳти таъсири равандҳои маъмурӣ қарор доранд, ки метавонанд ба чандирӣ дар истифодаи замин ва қарорҳои сармоягузорӣ таъсир расонанд.

Дастрасӣ ба оби обёрӣ омили ҳалкунандаест, ки ба маҳсулнокии кишоварзӣ таъсир мерасонад. Тақсимоти об тавассути системаҳои обёрӣ ва ниҳодҳои маҳаллӣ идора карда мешавад, аммо мавҷудияти он ба тағйирёбии мавсимӣ ва талаботи болооб тобеъ мебошад.

Дар амал, дастрасӣ ба замин ва захираҳои об метавонад байни хонаводаҳо вобаста ба макон, иштироки институтсионалӣ ва равандҳои маъмурӣ фарқ кунад. Ин маҳдудиятҳо бахусус дар минтақаҳои барнома муҳиманд, ки дар он ҷо рақобат барои замин ва об баланд аст.

5.2.8. Дастрасӣ ба захираҳо ва хизматрасониҳои молиявӣ

Ҷумҳурии Қирғизистон

Дастрасии хонаводаҳо ба захираҳои молиявӣ дар Ҷумҳурии Қирғизистон таҳти таъсири шадиди муҳоҷирати меҳнатӣ ва воридоти интиқоли маблағҳо қарор дорад. Интиқоли маблағҳо 22,4%-и ММД-ро дар аввали соли 2024 ташкил дод, ки қисми зиёди он аз Федератсияи Русия ворид мешавад (The Times of Central Asia, 2024).

Зерлоиҳаҳо (масалан, обёрии беҳтаршуда, ниҳолшинонии агроҷангалпарварӣ, инфрасохтор дар деҳаҳо) дар Ҷумҳурии Қирғизистон ҳамкории ҷамоатҳо ва таҷҳизотро дар бар мегиранд. Ҳеҷ гуна кӯчонидани миқёси васеъ пешбинӣ нагардидааст ва қонунҳои Қирғизистон оид ба заминдорӣ (Кодекси замин, 1999) бар зидди гирифтани маҷбурии замин ҳимоя мекунанд.

Илова бар хизматрасониҳои молиявии анъанавӣ, дастрасӣ ба молия дар деҳоти Ҷумҳурии Қирғизистон тавассути механизмҳои нави маблағгузории давлатӣ, ки ба тақвияти рушди маҳаллӣ нигаронида шудаанд, дастгирӣ меёбад. Барномаи давлатии субсидияҳо барои ташаббусҳои ҷамоатҳои маҳаллӣ (2024–2027) маблағгузории мақсаднокро аз фондҳои рушди миллӣ ва минтақавӣ барои дастгирии лоиҳаҳои таҳти роҳбарии ҷамоатҳо, ки инфрасохтори маҳаллӣ, воситаҳои рӯзгузаронӣ ва шароити зистро беҳтар мекунанд, пешниҳод менамояд. Ин барнома ба маҳдудиятҳои доимӣ дар сатҳи маҳаллӣ, аз ҷумла буҷетҳои маҳдуди мунисипалӣ, иқтидори заифи ҳукуматҳои маҳаллӣ барои сафарбар кардани сармоягузории ҷамоатҳо ва сатҳи пасти огоҳии мардум аз имкониятҳои маблағгузорӣ вокуниш нишон медиҳад. Ҳарчанд барнома имконият дорад, ки дастрасиро ба маблағгузорӣ барои ташаббусҳои хурди маҳаллӣ дар минтақаҳои барнома, аз қабили Бозор-Қӯрғон ва Қаросув беҳтар намуда, самаранокии он аз иқтидори ниҳодҳои маҳаллӣ, сатҳи огоҳӣ ва тавонмандии ҷамоатҳо – бахусус гурӯҳҳои осебпазир – барои иштирок дар муайянсозӣ ва татбиқи барнома вобаста аст.

Дар сатҳи васеътари системавӣ, дастрасӣ ба молия дар Ҷумҳурии Қирғизистон торафт бештар аз ҷониби гузариши кишвар ба иқтисодиёти сабз ташаккул меёбад, гарчанде ки бахши молиявӣ дар ин самт ҳанӯз дар марҳилаи ибтидоии рушд қарор дорад. Арзёбиҳои кунунӣ нишон медиҳанд, ки маблағгузории сабз ҳамоно суст рушд кардааст, пароканда мебошад ва сарфи назар аз таваҷҷуҳи афзоянда ҳам аз ҷониби ниҳодҳои молиявӣ ва ҳам бозор, чаҳорчӯбаи дақиқи методологӣ ва меъёрӣ надорад. Интизор меравад, ки талабот ба маҳсулоти молиявии сабз дар солҳои оянда ба таври назаррас афзоиш ёбад, бахусус дар бахшҳои марбут ба кишоварзӣ, истифодаи замин ва мутобиқшавӣ ба иқлим; аммо пешниҳод бо сабаби таҷрибаи маҳдуди техникӣ, набудани таърифҳои стандартишуда ва таксономия ва сатҳи пасти огоҳӣ ҳам дар байни ниҳодҳои молиявӣ ва ҳам истифодабарандагони ниҳоӣ маҳдуд боқӣ мемонад. Кӯшишҳои давомдор – аз ҷумла таҳияи таксономияи миллии сабз, чаҳорчӯбаҳои ҳисоботдиҳии ESG ва таъсиси Фонди маблағгузории сабз – ба тақвияти иқтидори бахши молиявӣ барои дастгирии сармоягузориҳои аз ҷиҳати экологӣ устувор равона шудаанд. Дар минтақаҳои фарогири барнома ин маҳдудиятҳои сохторӣ маънои онро доранд, ки деҳқонони хоҷагиҳои хурд ва хонаводаҳои деҳот дар айни замон ба маблағгузории мутобиқ ба таҷрибаҳои идоракунии устувор ва ба иқлим тобовари замин дастрасии маҳдуд доранд, сарфи назар аз аҳамияти афзояндаи чунин сармоягузориҳо барои воситаҳои рӯзгузаронии маҳаллӣ.

Барои хонаводаҳои деҳот дар Қаросув ва Бозор-Қӯрғон дастрасӣ ба молия бо сабаби талаботи гарав, саводи маҳдуди молиявӣ ва гуногуншаклии пасти даромад маҳдуд боқӣ мемонад. Ин маҳдудиятҳо махсусан барои занон ва ҷавонон, ки метавонанд дар истеҳсолоти кишоварзӣ саҳми назаррас гузоранд, вале ҳуҷҷати расмии моликият ба замин ё дороиҳои истеҳсолиро надоранд, муҳиманд. Дар ноҳияҳои барномавии ҷануб, ки дар он ҷо муҳоҷират нақши амалии занонро дар деҳқонӣ баланд бардоштааст, набудани назорати расмӣ аз болои дороиҳо метавонад дастрасиро ба қарз маҳдуд созад, ҳатто вақте ки занон амалан истеҳсолоти хонаводагиро идора мекунанд.

Тоҷикистон

Тоҷикистон ба интиқоли маблағҳо ҳамчун сарчашмаи даромади хонавода ва амнияти молиявӣ сахт вобаста аст. Дар соли 2023 воридоти интиқоли маблағҳо тақрибан 38%-и ММД-ро ташкил дод, ки дар сатҳи ҷаҳонӣ ба қатори ҳиссаҳои аз ҳама баландтарин дохил мешавад (Бонки Ҷаҳонӣ, 2024b). Сарфи назар аз рушди устувори иқтисодӣ ва паст шудани сатҳи камбизоатӣ, ММД ба ҳар сари аҳолӣ паст боқӣ монда, дастрасиро ба молу хизматрасониҳои расмии молиявӣ барои қисми зиёди аҳолӣ маҳдуд месозад (ФАО, 2023; Бонки Ҷаҳонӣ, 2024b).

Дастрасӣ ба захираҳои молиявӣ дар Суғд ва Хатлон бо талаботи гарав, монеаҳои ҳуҷҷатгузорӣ ва дастрасии нобаробар ба дороиҳои истеҳсолӣ маҳдуд шудааст. Ин маҳдудиятҳо ба ҳамаи деҳқонони хоҷагиҳои хурд таъсир мерасонанд, аммо онҳо бахусус барои занон, ки ҳуқуқҳои онҳо ба замин ва моликияти дороиҳояшон дар амал аксаран нисбат ба қонун заифтаранд, шадидтар мебошанд. ФАО қайд мекунад, ки занони деҳқон ба тухмиҳои босифат, нуриҳо, таҷҳизот ва қарз дастрасии маҳдуд доранд, ки ҳамаи ин маҳсулнокиро дар хоҷагиҳои аз ҷониби занон идорашаванда коҳиш дода, вурудро ба занҷирҳои арзиши даромадашон баландтар маҳдуд месозанд.

Ӯзбекистон

Ислоҳоти ахир дар бахши молиявии Ӯзбекистон дастрасӣ ва гуногунрангии хизматрасониҳои молиявӣ, аз ҷумла рушди босуръати бонкдории рақамӣ ва ҳалли финтехро ба таври назаррас тавсеа додаанд. Истифодаи афзояндаи платформаҳои пардохти мобилӣ, амалиётҳои электронӣ ва системаҳои пардохти ғайринақдӣ фарогирии молиявиро, аз ҷумла дар деҳот беҳтар намудааст. То соли 2024 тақрибан 40%-и тамоми пардохтҳо бо дастгирии ҷорӣ намудани васеи платформаҳои рақамӣ ва хизматрасониҳои электронии давлатӣ ғайринақдӣ буданд ва то соли 2026 тавсеаи минбаъда тавассути системаҳои ягонаи пардохти QR ва пардохтҳои электронии ҳатмӣ барои хизматрасониҳои асосӣ пешбинӣ шудааст.

Дар баробари ин, Ҳукумат ва Бонки марказӣ як қатор ислоҳотро барои навсозии бахши молиявӣ, аз ҷумла рушди бонкҳои хурди молиявӣ, экосистемаҳои финтех ва системаҳои бонкдории кушода роҳандозӣ карданд, ки интизор меравад дастрасиро ба қарз ва маҳсулоти молиявӣ барои тиҷорати хурд ва аҳолии деҳот беҳтар созанд. Ин ислоҳот бо ташаббусҳо оид ба дастгирии стартапҳо, маблағгузории венчурӣ ва инноватсия дар хизматрасониҳои молиявӣ, аз ҷумла шарикӣ байни ниҳодҳои молиявӣ ва таъминкунандагони технологияҳо пурра карда мешаванд.

Барномаҳои маблағгузории аз ҷониби давлат дастгиришаванда ва ҷараёни молиявии байналмилалӣ низ васеъ шуда истодаанд. Ӯзбекистон барои дастгирии ислоҳоти

иқтисодӣ, рушди бахши хусусӣ ва устувории иқлимӣ маблағгузории назарраси имтиёзнок гирифтааст (масалан, барномаҳои Бонки Ҷаҳонӣ ба маблағи тақрибан 800 миллион доллари ИМА). Ин барномаҳо ба беҳтар намудани дастрасӣ ба молия барои кишоварзӣ, инфрасохтор ва сармоягузориҳои марбут ба иқлим, аз ҷумла ҷорӣ намудани технологияҳои каммасрафи об ва оқилона ба иқлим нигаронида шудаанд.

Сарфи назар аз ин таҳаввулоти мусбат, дастрасӣ ба захираҳои молиявӣ дар минтақаҳои деҳоти барнома ба монанди Янгиқӯрғон, Бешариқ ва Сурхондарё нобаробар боқӣ мемонад. Деҳқонони хоҷагиҳои хурд ҳамоно бо маҳдудиятҳои марбут ба талаботи гарав, маҳдуд будани маҳсулоти молиявии махсус мутобиқшуда ва камбудиҳо дар саводи молиявӣ дучор меоянд, дар ҳоле ки нобаробариҳои минтақавӣ дар инфрасохтори бонкӣ ва дастрасии рақамӣ боқӣ мемонанд. Занон ва истеҳсолкунандагони хурд махсусан зарар мебинанд, зеро онҳо аксаран назорати расмӣ аз болои дороиҳо надоранд ё дар дастрасӣ ба ниҳодҳои молиявӣ бо монеаҳои иловагӣ рӯ ба рӯ мешаванд.

Дар натиҷа, бисёр хонаводаҳои деҳот ба механизмҳои маблағгузории ғайрирасмӣ ё худмаблағгузорӣ такя мекунанд, ки ин тавонмандии онҳоро барои сармоягузорӣ ба баланд бардоштани маҳсулнокӣ ва таҷрибаҳои кишоварзии ба иқлим устувор маҳдуд месозад.

5.2.9. Меҳнат ва шароити корӣ

Ҷумҳурии Қирғизистон

Ҷумҳурии Қирғизистон дар Индекси ҳуқуқҳои меҳнатӣ 73,5 хол аз 100 холро гирифтааст (Индекси ҳуқуқҳои меҳнатӣ, 2024а), ки аз нишондиҳандаи миёнаи минтақавӣ пасттар буда, камбудиҳоро дар ҳифзи меҳнат, бахусус дар мавриди меҳнати маҷбурӣ ва кӯдакон, нишон медиҳад. Ҳарчанд кафолатҳои мӯътадили ҳуқуқӣ вуҷуд доранд, иҷрои онҳо маҳдуд аст. Қувваи зиёди кории ғайрирасмӣ, фарогирии пасти ҳифзи иҷтимоӣ, зичии пасти иттифоқҳои касаба ва иқтидори ҳадди ақали нозироти меҳнат (тақрибан як нозир ба 59 240 коргар) ҳама мониторинг ва иҷрои муассирро маҳдуд месозанд.

Ҳуқуқҳои меҳнатӣ инчунин тавассути маҳдудиятҳо ба иттифоқҳои касабаи мустақил ва озодии иттиҳодияҳо, инчунин маҳдудиятҳои васеътари ҷомеаи шаҳрвандӣ халалдор мегарданд. Хатарҳои меҳнати маҷбурӣ ва кӯдакон дар бахшҳои осебпазир ва сермеҳнат боқӣ мемонанд ва ҷароҳатҳои истеҳсолӣ ва шароити хатарнок бо сабаби назорати заифи саломатӣ ва бехатарии шуғл ҳамоно маъмул мебошанд.

Баъзе пешрафтҳо ба даст омадаанд, аз ҷумла барқарор намудани фаъолияти нозироти меҳнат ва ҳамкорӣ бо Созмони байналмилалии меҳнат (СБМ) ҷиҳати тақвияти қонунҳои меҳнат, пешбурди меҳнати муносиб ва беҳтар намудани бехатарии ҷои кор ва стандартҳои зидди озордиҳӣ (БРСОМ Қирғизистон, 2024с). Бо вуҷуди ин, заъфҳои васеътари институтсионалӣ ва нигарониҳо оид ба ҳуқуқи инсон ҳамоно беҳбудиро маҳдуд месозанд.

Меҳнат ва шароити корӣ дар минтақаҳои Ош ва Ҷалолобод тавассути хусусиятҳои сохтории бозори меҳнати Қирғизистон, аз ҷумла сатҳи баланди ғайрирасмӣ будан, маҳсулнокии паст ва номутобиқатии малакаҳо ташаккул меёбанд, ки даромад ба даст овардан ва имкониятҳои шуғлро дар деҳот маҳдуд месозанд. Ин мушкилот бахусус дар соҳаи КХҶДИЗ аён мебошанд, ки аксари коргарон ба кишоварзии хоҷагиҳои хурд,

чорводорӣ ва корҳои мавсимӣ, аксаран бе шартномаҳои расмӣ ё ҳифзи иҷтимоӣ машғуланд.

Нобаробариҳои гендерӣ назаррасанд ва занон бештар эҳтимол дорад ба меҳнати ғайрирасмӣ ва бемузди кишоварзӣ, бахусус дар хонаводаҳои таҳти таъсири муҳоҷирати меҳнатӣ қарордошта машғул шаванд. Ҳарчанд занон дар истеҳсолоти кишоварзӣ нақши марказӣ мебозанд, иштироки онҳо дар шуғли расмӣ ва дастрасӣ ба омӯзиш ва имкониятҳои даромад маҳдуд боқӣ мемонад.

Шароити корӣ дар соҳаи КХҶДИЗ бо зичии меҳнати дастӣ ва дучоршавӣ ба хатарҳои касбӣ, аз ҷумла истифодаи агрохимикатҳо ва фишори афзояндаи гармои марбут ба тағйирёбии иқлим тавсиф меёбад. Ҳамзамон, механизмҳои идоракунии меҳнат ва муколамаи иҷтимоӣ дар деҳот камтар самараноканд, ки дар он ҷо масъалаҳои меҳнатӣ аксаран ба таври ғайрирасмӣ ҳаллу фасл мешаванд ва коргарон ба системаҳои расмии шикоят ё намояндагӣ дастрасии маҳдуд доранд.

Дар заминаи гузариш ба истифодаи устувортар ва ба иқлим тобовари замин, ин шароит аҳамияти равиши "гузариши одилона"-ро таъкид мекунад ва кафолат медиҳад, ки беҳбудиҳо дар устувории экологӣ бо беҳтар шудани шароити кор, рушди малакаҳо ва имкониятҳои фарогири иқтисодӣ ҳамроҳ бошанд.

Меҳнати кӯдакон дар Ҷумҳурии Қирғизистон асосан бо фаъолиятҳои кишоварзии оилавӣ алоқаманд аст, бахусус дар деҳот, ки кӯдакон метавонанд дар чаронидани чорво, ҷамъоварии ҳосил ва истеҳсоли озуқавории хонаводагӣ кӯмак расонанд. Гарчанде ки чунин фаъолиятҳо аксаран як қисми системаҳои анъанавии рӯзгузаронӣ ҳисобида мешаванд, хатаре вуҷуд дорад, ки кӯдакон ба иҷрои вазифаҳои хатарнок ё соатҳои кории аз ҳад зиёд ҷалб карда шаванд, махсусан дар давраҳои авҷи корҳои кишоварзӣ. Ин хатарҳо дар хонаводаҳои аз ҷиҳати иқтисодӣ осебпазир ва минтақаҳои дурдаст, ки дастрасии маҳдуд ба маориф ва хизматрасониҳои иҷтимоӣ доранд, бештар ба назар мерасанд.

Меҳнати маҷбурӣ паҳншуда ҳисобида намешавад; аммо хатарҳо метавонанд дар созишномаҳои меҳнати ғайрирасмӣ ва мавсимӣ, бахусус дар кишоварзӣ ва истеҳсолоти хурд ба миён оянд, ки дар он ҷо муносибатҳои меҳнатӣ ба расмият дароварда нашудаанд ва назорат маҳдуд аст. Дар чунин шароит, коргарон метавонанд бо маҳдудиятҳои марбут ба қарз, вобастагӣ аз миёнаравҳо ё тавонмандии маҳдуд барои рад кардани кор рӯ ба рӯ шаванд, гарчанде ки ин ҳолатҳо одатан хусусияти маҳаллӣ дошта, системавӣ нестанд. Баланд бардоштани сатҳи огоҳӣ оид ба ҳуқуқҳои меҳнатӣ ва беҳтар намудани назорат дар бахшҳои ғайрирасмӣ ҳамоно масъалаҳои муҳим дар деҳот боқӣ мемонанд.

Тоҷикистон

Тоҷикистон дорои қонунгузории миллии меҳнат буда, конвенсияҳои асосии СБМ-ро тасдиқ кардааст (СБМ, 2025). Он бо СБМ тавассути Барномаҳои кишварии меҳнати муносиб ва сохторҳои сеҷониба, ки муколамаи иҷтимоӣ, шуғли муносиб ва стандартҳои байналмилалиро пеш мебаранд, ҳамкорӣ мекунад. Сарфи назар аз ин ҳамкорӣ, мушкилоти назаррас боқӣ мемонанд. Ташкилёбии мустақили меҳнатӣ бинобар фишори давлат ба ҷомеаи шаҳрвандӣ ва маҳдудиятҳо ба озодии иттиҳодияҳо ниҳоят душвор

аст. Иттифоқҳои касаба вуҷуд доранд, аммо одатан ба давлат такя мекунанд, ки имконияти гуфтушунидҳои дастаҷамъонаи воқеиро маҳдуд месозад.

Гузориши ҷаҳонии Созмони Дидбони Ҳуқуқи Башар (Human Rights Watch) барои соли 2025 қайд мекунад, ки таъқиботи ҳукумат ба афроди мухолиф, маҳдудиятҳо ба ҷомеаи шаҳрвандӣ ва маҳдуд сохтани журналистикаи мустақил шиддат гирифтаанд, ки ҳамаи ин тавонмандии коргаронро барои ташкил шудан ва ҳимояи ҳуқуқҳои худ коҳиш медиҳад. Гузориши Департаменти давлатии ИМА оид ба ҳуқуқи инсон дар соли 2024 низ ба ҳамин монанд маҳдудиятҳои ҷиддиро ба озодии баён, набудани истиқлолияти судӣ ва ҳолатҳои шиканҷа ва муносибати бераҳмона таъкид мекунад (Департаменти давлатии ИМА, 2025). Ин мушкилоти системавӣ иҷрои ҳифзи меҳнатро заиф сохта, дастрасиро ба барқарорсозии ҳуқуқҳо маҳдуд месозанд.

Департаменти давлатии ИМА инчунин гузоришҳои боэътимодро оид ба савдои одамон, аз ҷумла меҳнати маҷбурӣ, инчунин мавҷудияти баъзе шаклҳои бадтарини меҳнати кӯдакон ҳуҷҷатгузорӣ мекунад (Департаменти давлатии ИМА, 2025). Иҷрои қонунҳо заиф боқӣ монда, камбудиҳои сохториро дар назорат ва ҳифзи иҷтимоӣ инъикос мекунад.

Моҳи октябри соли 2025 ҳукумат, иттифоқи корфармоён ва иттифоқҳои касаба Нақшаи нави амал оид ба меҳнати муносибро барои солҳои 2025–2026 ба имзо расониданд, ки ҳадафи он тақвияти ҳифзи иҷтимоӣ, беҳтар намудани шароити кор, тавсеаи муколамаи иҷтимоӣ ва дастгирии гузариши одилона ба иқтисодиёти сабзтар мебошад. Гарчанде ки ин ҳамкорӣ бо СБМ метавонад беҳбудиҳои тадриҷиро ба бор орад, пешрафти назаррас ба ислоҳоти амиқтар дар идоракунӣ, истиқлолияти судӣ ва озодиҳои шаҳрвандӣ ниёз дорад.

Меҳнати кӯдакон дар Тоҷикистон асосан ба воситаҳои рӯзгузаронии деҳот ва истеҳсолоти кишоварзӣ алоқаманд аст, ки дар он кӯдакон метавонанд дар кишт, ҷамъоварии ҳосил ва фаъолиятҳои вобаста ба чорводорӣ, бахусус дар системаҳои хоҷагидории оилавӣ иштирок кунанд. Дар баъзе минтақаҳо, хусусан дар давраҳои авҷи корҳои кишоварзӣ, аз қабили ғундоштани ҳосили пахта, хавфи ба коре ҷалб шудани кӯдакон вуҷуд дорад, ки метавонад ба таҳсили онҳо халал расонад ё онҳоро дар шароити хатарнок қарор диҳад. Фишорҳои иқтисодӣ, аз ҷумла камбизоатӣ ва муҳоҷирати меҳнатӣ, метавонанд вобастагиро ба меҳнати кӯдакон дар дохили хонаводаҳо афзоиш диҳанд.

Хатарҳои меҳнати маҷбурӣ дар Тоҷикистон асосан ба бозорҳои ғайрирасмии меҳнат ва равандҳои марбут ба муҳоҷират алоқамананд. Гарчанде ки истифодаи меҳнати маҷбурӣ дар соҳаи пахтапарварӣ бо сабаби ислоҳоти ҳукумат ва мониторинг ба таври назаррас коҳиш ёфтааст, осебпазирӣ дар корҳои мавсимии кишоварзӣ ва шуғли ғайрирасмӣ, ки дар он коргарон метавонанд қудрати маҳдуди гуфтушунид ё ҳимояи расмиро надошта бошанд, боқӣ мемонад. Муҳоҷират бо мақсади кор, ҳам дохилӣ ва ҳам беруна, инчунин метавонад коргаронро ба ҳолатҳои вобастагӣ ё истисмор дучор кунад, бахусус дар ҳолатҳое, ки шартномаҳо ва ҳимоя заифанд.

Ӯзбекистон

Ӯзбекистон ҳамоно бо мушкилоти густурдаи ҳуқуқи инсон, ки ба ҳуқуқҳои меҳнатӣ таъсир мерасонанд, рӯ ба рӯ мебошад. Маҳдудиятҳо ба озодии баён, ҳабсҳои худсарона ва манъи иттифоқҳои касабаи мустақил тавонмандии коргаронро барои ташкил шудан ва ҳимояи ҳуқуқҳои худ маҳдуд месозанд (Департаменти давлатии ИМА, 2025; Индекси ҳуқуқҳои меҳнатӣ, 2024b). Иттифоқҳои ба давлат такякунанда бартарӣ дошта, гуногунандешии воқеии иттифоқҳои касабаро пахш мекунанд, дар ҳоле ки ҷомеаи шаҳрвандӣ ва ташкилотҳои мустақили ҳуқуқи инсон ба танзими қатъӣ ва монеаҳо дар сабти ном дучор меоянд.

Сарфи назар аз манъи расмӣ, меҳнати маҷбурӣ дар баъзе қисматҳои ҷамъоварии ҳосили пахта, аз ҷумла ҳолатҳои пароканда дар соли 2025 боқӣ мемонад, ки ҳам ба коргарони бахши давлатӣ ва ҳам ба коргарони кишоварзӣ таъсир мерасонад (Департаменти давлатии ИМА, 2025). Маҷбурсозӣ аксаран ба фишори квотаҳо дар сатҳи маҳаллӣ ва мероси сохторӣ рабт дорад, сарфи назар аз бекор кардани системаи квотаи давлатии пахта дар соли 2020. Мониторинги СБМ коҳиши назарраси меҳнати маҷбуриро нишон медиҳад, гарчанде ки он пурра барҳам дода нашудааст ва тақрибан 6,8%-и коргарон дар соли 2023 ба он ҷалб шудаанд (Ниёзова, 2026).

Масъалаҳои ҳуқуқҳои меҳнатӣ берун аз соҳаи кишоварзӣ ба бахшҳои ба давлат алоқаманд, ба монанди маориф ва тандурустӣ низ паҳн мешаванд, ки гузоришҳо дар бораи онҳо музди меҳнати пардохтнашуда, соатҳои кории аз ҳад зиёд ва меҳнати маҷбуриро дар бар мегиранд. Арзёбиҳои соҳавӣ, аз ҷумла Гузориши солонаи **Better Work Uzbekistan** дар соли 2025 (ACARO, 2025; Better Work, 2025), номувофиқатии доимиро дар бехатарӣ ва саломатии касбӣ ва табъиз таъкид намуда, камбудиҳои доимиро дар иҷрои қонунҳо нишон медиҳанд.

Тибқи иттилои Департаменти давлатии ИМА (2025), Ӯзбекистон ҳамоно фаъолияти иттифоқҳои мустақилро маҳдуд месозад, ки дар он маҳдудиятҳои назаррас ё системавӣ ба тавонмандии коргарон барои ташкил кардан, ҳамроҳ шудан ё озодона фаъолият намудани иттифоқҳои касаба вуҷуд доранд. Ташкилотҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ (ТҶШ) сахт танзим мешаванд, дар ҳоле ки гурӯҳҳои мустақили ҳуқуқи инсон бо раддияҳо дар сабти ном рӯ ба рӯ мешаванд (Созмони Дидбони Ҳуқуқи Башар, 2024). Ин амал тарғиботи меҳнатиро пахш мекунад ва намояндагии коргаронро заиф месозад. Гарчанде ки ислоҳоти расмии ҳуқуқӣ вуҷуд доранд, гуногунандешии амалии иттифоқҳои касаба то ҳол вуҷуд надорад ва иттифоқҳои ба давлат такякунанда бартарӣ доранд.

Ӯзбекистон дар рафъи меҳнати маҷбурӣ ва меҳнати кӯдакон дар соҳаи пахтапарварӣ пешрафти назаррас ба даст овардааст, аз ҷумла тавассути системаҳои тақвиятёфтаи мониторинг ва ислоҳоте, ки дар сатҳи байналмилалӣ васеъ эътироф шудаанд. Бо вуҷуди ин, хатарҳои меҳнати кӯдакон дар фаъолиятҳои кишоварзии оилавӣ боқӣ мемонанд, бахусус дар деҳот, ки кӯдакон метавонанд дар деҳқонии хонаводагӣ, нигоҳубини чорво ва корҳои мавсимии кишоварзӣ кӯмак расонанд. Гарчанде ки аксаран хусусияти ғайрирасмӣ дорад, чунин ҷалбкунӣ метавонад боиси нигаронӣ гардад, вақте ки он ба давомот дар мактаб таъсир мерасонад ё иҷрои вазифаҳои хатарнокро дар бар мегирад.

Хатарҳои меҳнати маҷбурӣ дар системаҳои расмии кишоварзӣ, бахусус дар истеҳсолоти пахта, ки аз ҷониби давлат танзим мешавад, ба таври назаррас коҳиш

ёфтаанд. Бо вуҷуди ин, хатарҳои эҳтимолӣ дар созишномаҳои меҳнатии ғайрирасмӣ, мавсимӣ ва хоҷагиҳои хурд боқӣ мемонанд, ки дар он ҷо муносибатҳои меҳнатӣ камтар танзим мешаванд ва коргарон метавонанд шартномаҳои расмӣ ё дастрасӣ ба механизмҳои баррасии шикоятҳоро надошта бошанд. Дар минтақаҳои деҳоти барнома, аз қабили водии Фарғона ва Сурхондарё, паҳншавии меҳнати ғайрирасмӣ аҳамияти идомаи мониторинг ва огоҳӣ оид ба ҳуқуқҳои меҳнатиро зиёд мекунад, бахусус барои гурӯҳҳои осебпазир, аз ҷумла занон, ҷавонон ва коргарони мавсимӣ.

5.3. Тавсияи экологӣ

5.3.1. Ҷуғрофия ва иқлим

Ҷумҳурии Қирғизистон

Ҷумҳурии Қирғизистон кишвари ба баҳр баромад надошта буда, масоҳати 199 951 км²-ро бо аҳолии 7,2 миллион нафар фаро мегирад (Портали дониши иқлимии Бонки Ҷаҳонӣ, бе сол). Он бо Қазоқистон, Ӯзбекистон, Тоҷикистон ва Чин ҳамсарҳад мебошад (Департаменти корҳои хориҷӣ ва савдо – Ҳукумати Австралия, 2024). Релеф асосан кӯҳистонӣ буда, баландии миёна 2988 метрро ташкил медиҳад ва қуллаҳо то 7439 метр мерасанд. Кишвар дорои иқлими континенталии шадид бо тағйироти калони мавсимӣ ва фазоӣ мебошад. Ҳарорати миёнаи солона аз –10°C дар кӯҳҳои баландкӯҳи Тиёншон то зиёда аз +12°C дар пастиҳои шимолӣ ва ғарбӣ тағйир меёбад. Дар пастиҳо ҳарорати тобистон мунтазам аз 30°C боло меравад, дар ҳоле ки ҳарорати зимистон то зери –5°C мефарояд (Гурӯҳи Бонки Ҷаҳонӣ ва Бонки Осиёии Рушд, 2021a). Боришоти солона ба ҳисоби миёна 378 мм-ро ташкил медиҳад, аммо аз 100 мм дар минтақаҳои хушк то 1000 мм дар минтақаҳои алпӣ тағйир меёбад. Тақрибан 24%-и заминҳо аз 3500 метр боло ҷойгир шуда, зери барфи доимӣ қарор доранд (Ҷумҳурии Қирғизистон, 2016).

Тоҷикистон

Тоҷикистон кишвари камдаромад ва ба баҳр баромад надошта буда, шумораи аҳолиаш 10,51 миллион нафарро ташкил медиҳад (Портали дониши иқлимии Бонки Ҷаҳонӣ, бе сол; Агентии омори назди Президенти ҶТ, 2025). Он дар шимол ва ғарб бо Ҷумҳурии Қирғизистон ва Ӯзбекистон, дар шарқ бо Чин ва дар ҷануб бо Афғонистон ҳамсарҳад аст (UNECE, 2024). Дар кишвар кӯҳҳо бартарӣ доранд, ки тақрибан 93%-и қаламрави онро фаро мегиранд ва баландии онҳо аз 300 метр то беш аз 7000 метр тағйир меёбад. Қариб нисфи қаламрав аз 3000 метр баландтар ҷойгир буда, тафовутҳои шадиди иқлимӣ ва экологиро ба вуҷуд меорад. Дар Тоҷикистон тақрибан 1300 кӯл мавҷуд аст ва ду дарёи калонтарини Осиёи Марказӣ – Амударё ва Сирдарё аз он мегузаранд (Бонки Ҷаҳонӣ ва Бонки Осиёии Рушд, 2021b). Ин ду дарё ба таъминоти об ва истифодаи захираҳо дар саросари Тоҷикистон таъсири сахт мерасонанд. Помири шарқӣ зимистонҳои ниҳоят сард, қабати ғафси барф ва тобистонҳои кӯтоҳ дорад, дар ҳоле ки пастиҳо ва доманакӯҳҳои ғарбӣ мулоимтар ва сераҳолитаранд. Гуногунрангии шадиди агроиқлимӣ маънои онро дорад, ки дар тамоми кишвар тафовутҳои бузург дар намунаҳои истифодаи замин ва таҷрибаҳои деҳқонӣ вуҷуд доранд. Шимоли Тоҷикистон, ки дар атрофи водии ҳосилхези Фарғона (вилояти Суғд) мутамарказ шудааст, нисбатан ҳамвортар буда, саноат ва кишоварзии бештар рушдёфта дорад (пахта/ғалладона) ва нисбат ба дигар минтақаҳои кишвар сераҳолитар мебошад.

Ӯзбекистон

Ӯзбекистон кишварест, ки дар ду самт ба баҳр баромад надорад ва дар Ҳавзаи баҳри Арал ҷойгир аст ва тақрибан 80%-и қаламрави онро биёбонҳои муътадил ва ландшафтҳои хушк фаро мегиранд (ФАО, 2024). Иқлим континенталӣ ва хушк буда, бо тафовутҳои шадиди мавсимӣ, тобистони гарм ва зимистони хунук тавсиф меёбад. Маҳалҳои аҳолинишин ба таври нобаробар тақсим шудаанд; водии ҳосилхези Фарғона дар шарқ аҳолии зичро дастгирӣ мекунад, дар ҳоле ки минтақаҳои биёбонии марказӣ ва ғарбӣ камаҳолӣ боқӣ мемонанд (ФАО, 2024). Кишвар дорои майдони нисбатан ками ҷангал буда, ба 3,68 миллион гектар ё 8,6%-и майдони умумии замин баробар аст (Бонки Ҷаҳонӣ, 2022a). Дар даҳсолаҳои охир таназзули ҷангал бинобар чаронидани беназорати чорво, талабот ба ҳезум ва тавсеаи кишоварзӣ шиддат гирифтааст. Ҳавзаи баҳри Арал, ки Ӯзбекистон дар он ҷойгир аст, замоне як такягоҳи асосии экологӣ буд, ки аз ҷониби баҳри Арал – собиқ яке аз калонтарин обанборҳои оби ширин дар ҷаҳон дастгирӣ мешуд. Гардондани маҷрои дарёҳо ба миқёси васеъ дар давраи шӯравӣ боиси ба таври назаррас хушк шудани баҳр гардид, ки ин раванд ҳамчун Буҳрони баҳри Арал маълум аст ва аз он вақт инҷониб боиси шӯршавии густурда ва биёбоншавӣ дар саросари минтақа гардидааст (CIA, 2024b).

5.3.2. Хок ва геология

Ҷумҳурии Қирғизистон

Дар Ҷумҳурии Қирғизистон системаҳои баландкӯҳ бартарӣ доранд ва хокҳои он релефи ноҳамворро инъикос мекунанд. Намудҳои аз ҳама паҳншудаи хок Лептосолҳо ва Камбисолҳо мебошанд, ки дар саросари баландкӯҳҳои нишеб вомехӯранд ва одатан камчуқур, санглох ва дорои моддаҳои органикии кам мебошанд (JRC ва ФАО, 2023). Хокҳои ҳосилхезтар, аз ҷумла Флувисолҳо (хокҳои аллювиалӣ) ва минтақаҳои маҳдуди хокҳои сиёҳтоб (Черноземҳо), дар водиҳои поёнӣ ва ҳамвориҳои аллювиалӣ, ки дар он ҷо кишоварзӣ мутамарказ шудааст, вомехӯранд. Ин минтақаҳо аз қабатҳои амиқтар ва мавҷудияти бештари моддаҳои ғизоӣ баҳра мебаранд.

Бо вуҷуди ин, кишвар аз эрозияи назарраси хок бархурдор аст, бахусус дар нишебиҳои рост, ки Лептосолҳо (хокҳои камиқтидори санглох) бартарӣ доранд. Эрозия аз ҳисоби чаронидани аз ҳад зиёди чорво, буридани ҷангалҳо ва истифодаи ноустувори замин метезонад, ки ба тамоюли ченшавандаи талафоти қабати болоии хок ва паст шудани ҳосилхезии хок дар саросари ландшафтҳои баландкӯҳ оварда мерасонад. Минтақаҳои кӯҳӣ ҳамчун нуқтаҳои доғи таназзули вобаста ба эрозия дар саросари Осиёи Марказӣ эътироф шудаанд (JRC ва ФАО, 2023).

Тоҷикистон

Хокҳои Тоҷикистон таҳти таъсири сахти релефи кӯҳистонии он бо баландиҳо ва водиҳои танг, бо баландии миёнаи зиёда аз 3000 метр ташаккул ёфтаанд (JRC ва ФАО, 2023). Баландкӯҳҳо маънои онро доранд, ки нишебиҳои болоии онҳо ҳамеша бо ях ва барф пӯшида шудаанд ва дар баландтарин нуқтаҳо яхбандии доимии маҳаллӣ вуҷуд дорад (JRC ва ФАО, 2023). Намудҳои бартаридоштаи хок Лептосолҳо ва Камбисолҳо дар нишебиҳо мебошанд, ки чуқурии кам, санглохӣ ва миқдори ками моддаҳои органикӣ

ҳосилхезии онҳоро маҳдуд мекунанд. Бар хилофи ин, нишебиҳои поёнӣ бо алаф ва буттаҳо пӯшида шудаанд, ки ба хок моддаҳои органикӣ ворид мекунанд. Бо вуҷуди ин, боришоти маҳдуд ва ҳарорати паст дар тӯли қисми зиёди сол маънои онро дорад, ки равандҳои пайдоиши хок суст мебошанд (JRC ва ФАО, 2023). Водиҳои дарёҳо ва ҳамвориҳои аллювиалӣ дорои Флувисолҳо ва Глейсолҳо мебошанд, ки ҳосилхезтарин ва пурмаҳсултарин заминҳои кишоварзии кишварро ташкил медиҳанд, бахусус дар ҷойҳое, ки обёрӣ дастрас аст. Ин системаҳои водӣ қисми зиёди кишоварзии корами Тоҷикистонро дастгирӣ мекунанд ва барои истеҳсоли озуқаворӣ муҳиманд (ФАО, 2015; JRC ва ФАО, 2023).

Суръати баланди эрозияи хок боиси нигаронӣ аст, ки аз ҳисоби нишебиҳои рост, набототи кам ва истифодаи пуравҷи замин меафзояд. Талафоти хок ба паст шудани ҳосилхезӣ дар минтақаҳои киштшаванда ва зиёд шудани сарбории таҳшинҳо дар дарёҳо мусоидат мекунад. Мисли дигар минтақаҳои кӯҳии Осиёи Марказӣ, эрозия барои маҳсулнокии дарозмуддати кишоварзӣ таҳдиди доимиро ба бор меорад (JRC ва ФАО, 2023).

Ӯзбекистон

Хокҳои Ӯзбекистон иқлими хушк ва нимхушки онро бо ҳамвориҳои васеи камбориш инъикос мекунанд. Қисматҳои ҷанубии Ӯзбекистон бо иқлими гарми нимхушк, бо тобистонҳои гарм ва зимистонҳои гарм ё серун ва сатҳи баландтари боришот ҳаммарз мебошанд. Намудҳои бартаридоштаи хок Калсисолҳо, Гипсисолҳо, Солончакҳо (хокҳои шӯр) ва Ареносолҳоро дар бар мегиранд, бахусус дар минтақаҳои марказӣ ва ғарбӣ, ки бухоршавии шадид, шусташавии маҳдуд ва ҷамъшавии намакҳо ва карбонатҳоро дар профили хок инъикос мекунанд (JRC ва ФАО, 2023; ФАО, 2015).

Ҳосилхезии табиӣ одатан берун аз минтақаҳои обёришаванда паст аст, аммо дар водиҳои дарёҳои асосӣ (ба монанди Амударё ва Сирдарё) Флувисолҳо ва баъзе Чернозёмҳо вомехӯранд, ки пурмаҳсултарин заминҳои кишоварзии кишварро ташкил медиҳанд (JRC ва ФАО, 2023).

Вилояти Сурхондарё дорои хокҳое мебошад, ки бо гумус суст таъмин буда, дорои фосфори зудҳаракати хеле баланд мебошанд ва бо калийи мубодилавӣ суст таъминанд (Мирҳайдарова ва Рӯзметов, 2023). Тадқиқоти Мирҳайдарова ва Рӯзметов (2023) нишон медиҳад, ки баъзе хокҳо дар минтақа нишонаҳои ифлосшавӣ бо металлҳои гуногуни вазнинро доранд, ки фаъолияти афзояндаи саноатиро дар минтақа инъикос мекунанд ва аҳамияти мудохилаҳоро оид ба идоракунии замин дар ин минтақа таъкид месозанд.

5.3.3. Захираҳои об

Ҷумҳурии Қирғизистон

Ландшафти кӯҳистонии Ҷумҳурии Қирғизистон дарёҳо ва пиряххои сершуморро дастгирӣ мекунад, ки барои кишоварзӣ ва рушди нерӯи барқи обӣ ҳаётан муҳиманд. Аммо дастрасӣ ба об нобаробар буда, дар пастиҳо шароити хушк ва дар минтақаҳои алпӣ боришоти баланд бартарӣ дорад. Тағйироти мавсимӣ ва обшавии пиряхҳо ба таъминоти об сахт таъсир мерасонанд ва онро ба таъсироти тағйирёбии иқлим ба монанди хушксолӣ ва камшавии қабати барф осебпазир мегардонанд (Гурӯҳи Бонки

Ҷаҳонӣ ва Бонки Осиёии Рушд, 2021a). Обёрӣ дар истифодаи миллии об бартарӣ дорад (ФАО, 2021) ва ҳавзаи Қародарё-Сирдарё-Амударё ба норасоии шадиди об дучор меояд (WRI, 2021). Интизор меравад, ки тағйирёбии иқлим зуҳуроти шадиди гидрологиро шиддат бахшад ва саҳми пиряхҳоро коҳиш диҳад, ки ин фишорро ба системаҳои аллакай заифи об, замин ва энергетика афзоиш хоҳад дод.

Нерӯи барқи обӣ тақрибан 90%-и барқи кишварро таъмин мекунад, ки боиси омехтаи нерӯи барқи дорои партовҳои ками карбон мегардад, аммо вобастагӣ ба об системаро беэътимод месозад (Агентии байналмилалии энергетика, 2020). Дар давраҳои камбизоатии об, истифодаи сӯзишвории истихроҷшаванда меафзояд, ки ин маънои онро дорад, ки бахши энергетика беш аз нисфи партовҳои миллии газҳои гулхонаиро тавлид мекунад (Ҳукумати Ҷумҳурии Қирғизистон, 2016; 2021).

Инфрасохтори об ва санитария фарсуда буда, аз ҷиҳати энергетикӣ ғайрисамаранок аст ва барои фишорҳои иқлимӣ пешбинӣ нашудааст. Коркарди обҳои партов маҳдуд аст; танҳо тақрибан 30%-и обҳои партови мунисипалии ҷамъоваришуда коркард мешаванд ва фарогирии системаи канализатсия берун аз марказҳои бузурги шаҳрӣ паст аст (Бонки Ҷаҳонӣ, 2022b). Илова бар ин, ифлосшавии захираҳои об аз манбаъҳои нуқтавӣ ба монанди саноат, истихроҷи маъдан ва партовгоҳҳо боиси мушкилоти сифати об мегардад. Ифлосшавӣ аз саноат, истихроҷи маъдан ва партовгоҳҳо сифати обро боз ҳам бадтар намуда, хатарҳои саломатии ҷамъиятиро ба вуҷуд меорад. Санитарияи заиф инчунин иқтидори сайёҳиро дар деҳот коҳиш медиҳад.

Тоҷикистон

Пиряхҳои сершумори кишвар, ки бахусус дар баландкӯҳҳои шарқӣ мутамарказ шудаанд, барои нигоҳдории об, танзими маҷро ва муътадилгардонии иқлим ҳаётан муҳиманд (Бонки Ҷаҳонӣ ва Бонки Осиёии Рушд, 2021b). Обшавии барф, яхбандии доимӣ ва обшавии пиряхҳо дар якҷоягӣ системаҳои бузурги дарёиро ғизо дода, воруди муҳимро ба Ҳавзаи баҳри Арал таъмин мекунанд. Захираҳои об обёрӣ, истифодаи маишӣ ва саноатро дастгирӣ намуда, тақрибан 95%-и нерӯи барқи Тоҷикистонро тавлид мекунанд (Бонки Ҷаҳонӣ ва Бонки Осиёии Рушд, 2021b). Сарфи назар аз ин фаровонӣ, тағйироти мавсимӣ ва вобастагӣ ба обшавии пиряхҳо кишварро ба таъсироти дарозмуддати тағйирёбии иқлим ба мавҷудияти об осебпазир мегардонанд.

Ӯзбекистон

Захираҳои об дар Ӯзбекистон бинобар иқлими хушки кишвар ва талаботи зиёди кишоварзӣ таҳти фишори шадид қарор доранд. Танҳо кишоварзии обӣ тақрибан 90%-и истифодаи миллии обро ташкил медиҳад, ки дар муҳити аллакай кам-об ба дарёҳо ва обҳои зеризаминӣ фишори назаррас меорад (Бонки Ҷаҳонӣ, 2023b). Системаҳои ғайрисамарабахши обёрӣ, суръати баланди бухоршавӣ ва хокҳои таназзулёфта норасоии обро боз ҳам шадидтар мегардонанд. Интизор меравад, ки тағйирёбии иқлим ин фишорҳоро тавассути баланд шудани ҳарорат, коҳиш ёфтани маҷрои дарёҳо ва тағйирёбии бештар шиддат бахшад.

5.3.4. Партовҳо

Ҷумҳурии Қирғизистон

Ҷумҳурии Қирғизистон дар самти ҷамъоварӣ ва коркарди партовҳои сахти маишӣ ва саноатӣ мушкилоти дарозмуддат дорад. Гарчанде ки баъзе кӯшишҳо барои тақвияти системаи идоракунии партовҳо амалӣ шудаанд, пайдоиши партовҳо бинобар афзоиши аҳолӣ ва зиёд шудани истеъмол меафзояд ва ҳаҷмҳои калон ҳамоно дар партовгоҳҳо ва муҳити зист ҷамъ мешаванд (БРСОМ Қирғизистон, 2021). Маҳдудиятҳо аз қабили партофтани ғайриқонунии партовҳо ва сатҳи пасти коркарди такрорӣ маънои онро доранд, ки аксари партовҳо на ҷудо карда мешаванд ва на дуруст идора карда мешаванд. Ин ба саломатии инсон, муҳити зист ва иқтисодиёт таъсири назаррас мерасонад. Коршиносон тахмин мезананд, ки тақрибан 16 миллион тонна партовҳо дар партовгоҳҳои наздикии шаҳрҳо ва деҳаҳои ҷумҳурӣ мавҷуданд (БРСОМ Қирғизистон, 2021).

Тоҷикистон

Системаҳои идоракунии партовҳо суст рушд кардаанд ва партовҳои хатарнок бинобар мавҷуд набудани назорати пурра муқарраршуда ва механизмҳои иҷроиш ҳамоно хатар эҷод мекунанд. Шарикӣ бо мақомоти байналмилалӣ ба монанди ЮНЕП (UNEP) ба тақвияти иқтидори идоракунии маводи кимиёвӣ ва партовҳо равона шудааст (UNEP, 2025).

Ӯзбекистон

Коркарди такрории партовҳои сахти мунисипалӣ дар Ӯзбекистон дар сатҳи камтар аз 10% қарор дорад, дар муқоиса бо тақрибан 50% дар ИА (Бонки Ҷаҳонӣ, 2024c). Дар вилояти Хоразм дар ғарби Ӯзбекистон, 10%-и сокинон аз хизматрасониҳои идоракунии партовҳо баҳравар мебошанд (БАТР, 2022). Стратегияҳои миллӣ ба ислоҳот ва навсозии системаҳои идоракунии партовҳо нигаронида шудаанд ва ҳамкориҳои байналмилалиро (Бонки Ҷаҳонӣ, БАТР ва ғайра; БАТР, 2022) ҷалб намудаанд, аммо қисми зиёди кишвар то ҳол системаҳои фарсуда дорад. Ҳоло як Агентии махсуси идоракунии партовҳо ва рушди иқтисодиёти даврӣ дар назди Кумитаи миллӣ оид ба экология ва тағйирёбии иқлим таъсис ёфтааст ва он маблағгузории назарраси донорҳоро ҷалб мекунад, ки ин нишон медиҳад, ки пешрафт дар идоракунии партовҳо ва рушди иқтисодиёти даврӣ дар солҳои оянда метавонад суръат гирад.

5.3.5. Гуногунии биологӣ ва ҷангалҳо

Ҷумҳурии Қирғизистон

Қабати замин асосан аз марғзорҳо (56%), пас аз он заминҳои беҳосил (13,1%), заминҳои корам (8,1%), релефи барфпӯш (9,9%) ва ҷангалҳо (4,6%) иборат аст (Парк ва дигарон, 2021). Марғзорҳо хизматрасониҳои муҳими экосистемавӣ, аз ҷумла хӯроки чорво, нигоҳдории карбон ва макони зисти гардолудкунандагонро таъмин карда, воситаҳои рӯзгузаронии деҳотро дастгирӣ мекунанд. Зиёда аз 60%-и аҳолӣ аз ин захираҳо вобастаанд (Хазиева ва дигарон, 2022). Аммо чаронидани аз ҳад зиёди чорво дар чарогоҳҳои дастрас, истифодаи нокифояи чарогоҳҳои дурдаст ва таназзули васеътари замин маҳсулнокиро коҳиш дода, фаъолияти экосистемаҳоро заиф кардааст ва

фишорро ба гуногунии биологӣ ва воситаҳои рӯзгузаронии деҳот афзоиш додааст (Хазиева ва дигарон, 2022).

Чаҳорчӯбаҳои сиёсат ва банақшагирии миллӣ аҳамияти гуногунии биологӣ ва сармояи табииро барои иқтисодиёт ва самти рушди дарозмуддати Қирғизистон таъкид мекунанд. Ҷангалҳо, чарогоҳҳо, захираҳои об ва экосистемаҳо барои воситаҳои рӯзгузаронии деҳот, устувории экологӣ ва танзими иқлим заминаи асосӣ мебошанд, аммо торафт бештар дучори таназзул, тақсимшавӣ ва истифодаи ноустувор мегарданд. Сарфи назар аз эътирофи қавии сиёсӣ, мушкилот дар татбиқ боқӣ мемонанд, аз ҷумла иқтидори маҳдуди институтсионалӣ, ҳамоҳангсозии заифи байнисоҳавӣ, маблағгузории нокифоя ва ворид намудани нопурраи масъалаҳои сармояи табиӣ ба қабули қарорҳо. Минтақаҳои муҳофизатшаванда дар айни замон қисми нисбатан маҳдуди қаламрави миллиро фаро мегиранд ва ҳанӯз шабакаи экологии пурра пайвастаро ташкил намедиҳанд, ки ин осебпазирии намудҳо ва экосистемаҳоро ба фишорҳои давомдор афзоиш медиҳад. Аз ин рӯ, таваҷҷуҳи барнома ба системаҳои КХҶДИЗ-и ба иқлим тобовар, барқарорсозии заминҳои таназзулёфта ва беҳтар намудани идоракунии ландшафтҳо бевосита ба афзалиятҳои миллии гуногунии биологӣ ва иқтисодиёти сабз мувофиқат мекунад.

Дар доираи минтақаҳои мақсадноки барномаи Қирғизистон (Ош, Ҷалолобод ва Ботканд), минтақаҳои ҳассоси гуногунии биологӣ минтақаҳои муҳофизатшаванда ва ландшафтҳои ҳифзшавандаи марбут ба системаи Тиёншони ғарбиро дар бар мегиранд. Ба онҳо Мамнӯъгоҳи давлатии табиии Беш-Арал (Ia), Мамнӯъгоҳи давлатии табиии Сари-Челек (Ia) ва мақоми марбутаи мамнӯъгоҳи биосферӣ, инчунин ландшафтҳои муҳофизатшаванда ва парваришгоҳҳои олами ҳайвонот ба монанди Боғи табиии Қаро-Шоро (II), Боғи миллии Қирғиз-Ота (II) ва як қатор парваришгоҳҳои олами ҳайвоноти Категорияи IV дохил мешаванд. Ин минтақаҳо як қисми шабакаи васеътари экологии фаромарзиро ташкил медиҳанд, ки Қирғизистон, Ӯзбекистон ва Қазоқистонро дар бар мегирад ва дар сатҳи байналмилалӣ тавассути Сайти Мероси Ҷаҳонии ЮНЕСКО-и Тиёншони Ғарбӣ эътироф шудааст.

Тоҷикистон

Релефи гуногуни Тоҷикистон як қатор экосистемаҳоро, аз биёбонҳои алпӣ дар шарқ то набототи водиҳои дарёҳо ва қитъаҳои ҷангал дар ғарб дастгирӣ мекунад. Минтақаҳои кишоварзӣ ва аксари маҳалҳои аҳолинишин дар водиҳо ва минтақаҳои пастӣ мутамарказ шудаанд, ки дар он ҷо шароити хок, об ва иқлим барои истеҳсоли зироат ва чорво мусоид аст (Бонки Ҷаҳонӣ ва Бонки Осиёии Рушд, 2021b). Зироатҳои калидӣ ба монанди пахта ва ғалладонагиҳо асоси воситаҳои рӯзгузаронии деҳотро ташкил медиҳанд, аммо ба замин ва захираҳои об фишор меоранд ва ба эрозияи хок, кам шудани қабати наботот ва аз байн рафтани маконҳои зисти маҳаллӣ мусоидат кардаанд. Экосистемаҳои осебпазири кӯҳӣ, майдони маҳдуди ҷангал ва истифодаи пуравҷи замин гуногунии биологӣ ва захираҳои ҷангалро ба таназзули замин ва фишорҳои иқлимӣ хеле ҳассос мегардонанд.

Дар доираи минтақаҳои мақсадноки барнома дар Тоҷикистон, бахусус Хатлон ва ландшафти Суғд/Водии Фарғона, якчанд минтақаҳои муҳофизатшавандаи дорои аҳамияти миллӣ ва мавзеъҳои ҳифзшаванда мавҷуданд. Дар Хатлон ба онҳо Мамнӯъгоҳи табиии Бешаи палангон (бо экосистемаҳои ҷангали туғайи соҳилӣ машҳур аст), Мамнӯъгоҳи табиии Даштиҷум (экосистемаҳои кӯҳӣ ва Минтақаи муҳими

паррандаҳо), Мамнӯъгоҳи табиии Чилдухтарон, Мамнӯъгоҳи табиии Қаратоғ ва Мамнӯъгоҳи табиии Норак, инчунин Боғи миллии Сари-Хосор дохил мешаванд. Дар ландшафти Суғд ва қисми ғарбии водии Фарғона, минтақаҳои марбут ба ҳифзи табиат мамнӯъгоҳҳо ва Минтақаҳои калидии гуногунии биологии марбут ба экосистемаҳои кӯҳӣ ва ботлоқзорҳоро дар бар мегиранд, аз ҷумла Обанбори Қайроққум, ки популятсияҳои муҳими паррандаҳои обиро дастгирӣ мекунад. Ин ландшафтҳо истифодаи пуравҷи кишоварзиро бо маконҳои табиии боқимонда ва долонҳои экологӣ муттаҳид намуда, ҳассосиятро ба фишорҳои истифодаи замин зиёд мекунанд.

Ӯзбекистон

Экосистемаҳои Ӯзбекистон асосан аз шароити биёбонӣ ва нимбиёбонӣ ташаккул ёфтаанд, ки дар он чарогоҳҳо 82%-и заминҳои кишоварзиро фаро мегиранд, 16,2% ҳамчун замини корам тасниф шудааст ва 1,2% ба зироатҳои бисёрсола ҷудо карда шудааст (ФАО, 2024). Таназзули давомдор ба гуногунии биологӣ, устувории хок ва воситаҳои рӯзгузаронии деҳот хатар эҷод мекунад. Тавсеаи заминҳои кишоварзӣ ва чарогоҳҳо дар якҷоягӣ бо чаронидани ноустувори чорво ва идоракунии заиф, таназзули замин ва биёбоншавиро тезонидааст. Чарогоҳҳо барои системаҳои истеҳсолоти миллӣ муҳим боқӣ монда, тақрибан 30%-и гӯшт ва 60%-и пашмро таъмин мекунанд, аммо маҳсулнокии дарозмуддати онҳо торафт бештар зери таҳдиди таназзули доимӣ қарор дорад (ФАО, 2024).

Дар доираи минтақаҳои мақсадноки барнома дар Ӯзбекистон, минтақаҳои ҳассоси гуногунии биологӣ экосистемаҳои муҳофизатшавандаи кӯҳӣ ва доманакӯҳи Сурхондарё ва мавзеъҳои хурдтар, вале аз ҷиҳати экологӣ муҳими дохили водии Фарғонаро дар бар мегиранд. Минтақаҳои асосии муҳофизатшаванда Мамнӯъгоҳи давлатии биосферии Чатқал (Ia), Боғи миллии табиии давлатии Угам-Чатқал (II) ва ландшафти марбути мамнӯъгоҳи биосферӣ, инчунин як қатор ёдгориҳои табиӣ ва Минтақаҳои калидии гуногунии биологӣ, ки бо экосистемаҳои кӯҳӣ, водиҳои дарёӣ ва туғайҳо алоқамананд, фаро мегиранд.

5.3.6. Санҷиши гуногунии биологӣ (IBAT)

Санҷиши гуногунии биологӣ бо истифода аз Воситаи ҳамгирошудаи арзёбии гуногунии биологӣ (IBAT) барои муайян кардани намудҳои дорои аҳамияти ҷаҳонии ҳифзшаванда дар доираи ҷуғрофияи васеътари барнома дар саросари Ҷумҳурии Қирғизистон, Тоҷикистон ва Ӯзбекистон гузаронида шуд. Санҷиш якчанд намудҳоеро муайян кард, ки ҳамчун Намудҳои дар зери хатари шадиди нобудшавӣ қарордошта (CR) ва Намудҳои дар зери хатари нобудшавӣ қарордошта (EN) дар Рӯйхати Сурхи Иттифоқи байналмилалии ҳифзи табиат (IUCN) сабт шудаанд.

Намудҳои ҳифзшаванд

Намудҳои зерин, ки ба категорияи CR дохил мешаванд, дар ҳудуди кишварҳои барнома муайян карда шуданд:

- Тосмоҳии белбинии Сирдарё (*Pseudoscaphirhynchus fedtschenkoi*), намуди моҳии оби ширин, ки дар саросари ҳар се кишвар вомехӯрад;
- Бибисангкашак (*Vanellus gregarius*), паррандаи кӯчӣ, ки ҳангоми убур дар саросари ҳар се кишвар вомехӯрад;

- Геккони ҷуфт-ангушти Фарғона (*Alsophylax ferganensis*), ки танҳо дар Ӯзбекистон вомехӯрад.

Ин намудҳо тамоюли пастшавии популятсияро аз сар мегузаронанд. Тосмоҳӣ ва бибисангкашак намудҳои фаромарзӣ буда, аз системаҳои дарёӣ ва маконҳои зисти даштӣ/ботлоқзорӣ, ки дар саросари Осиёи Марказӣ тӯл мекашанд, мутаносибан вобастаанд.

Намудҳои зерини дар зери хатари нобудшавӣ қарордошта (EN) тавассути санҷиши IBAT муайян карда шуданд:

- Моҳиҳои оби ширин:
  - *Шераки лабдароз (Aspiolucius esocinus);*
  - *Шермоҳии Арал (Luciobarbus brachycephalus);*
- Паррандаҳои обӣ ва даштӣ:
  - *Мурғобии сафедсар (Oxyura leucocephala);*
  - *Дуғдоғ (Otis tarda);*
  - *Кулбаки калон (Calidris tenuirostris);*
- Паррандаҳои шикорӣ:
  - *Уқоби моҳигири Паллас (Haliaeetus leucoryphus);*
  - *Далҷа (Neophron percnopterus);*
  - *Уқоби даштӣ (Aquila nipalensis);*
  - *Ителгӣ (Falco cherrug);*
- Хазандаҳо:
  - *Геккони Рустамов (Teratoscincus rustamowi);*
- Олами наботот:
  - *Кӯзинияи Кнорринг (Cousinia knorringiae);*
  - *Лолаи Неуструева (Tulipa neustruevae);*
  - *Лолаи Шарипов (Tulipa scharipovii);*
  - *Лолаи Токтогул (Tulipa toktogulica).*

Қайд кардан зарур аст, ки санҷиши IBAT мавҷудияти Кулбаки калон ва Уқоби моҳигири Палласро дар ҳудуди се кишвар дар асоси маҷмӯи маълумоти глобалии тақсимоти Рӯйхати Сурхи IUCN муайян кард. Ин метавонад сабтҳои пайдоиши тасодуфии ин намудҳоро дар бар гирад, на популятсияҳои мунтазам ё доимиро. Маълумоти ахир нишон медиҳад, ки Кулбаки калон дигар дар минтақа мавҷуд нест. Уқоби моҳигири Паллас низ танҳо ҳамчун паррандаи нодири тасодуфӣ ҳангоми убур ё зимистонгузаронӣ вомехӯрад ва ҳеҷ гуна далели мавҷудияти популятсияҳои мунтазам ё доимӣ вуҷуд надорад.

Бархилофи аксари намудҳои зикршуда, ки дар саросари минтақа паҳн гардидаанд, Геккони ҷуфтангушти Фарғона (*Alsophylax ferganensis*; Расми 4) як истиснои муҳим ба шумор меравад. Ин хазанда соли 2023 кашф шуда, намуди эндемикии (хоси) Ӯзбекистон аст. Ин намуд танҳо дар масоҳати тақрибан 300 гектар, дар атрофи деҳаи Шорсуи қисмати ҷанубии водии Фарғона ба қайд гирифта шудааст. Ҳам доираи паҳншавӣ ва ҳам масоҳати зисти он ҳамагӣ 12 км²-ро ташкил медиҳад. Он танҳо дар як макон – дар дараҳои гилии доманакӯҳҳои Кампирқақ зиндагӣ мекунад ва эҳтимол меравад, ки эндемики воқеии маҳз ҳамин макони маҳдуд бошад.

Расми 4: Геккони ҷуфтангушти Фарғона (Alsophylax ferganensis)

© NAZAROV, ABDURAUPOV, SHEPELYA, GRITSINA, MELNIKOV, BUEHLER, LAPIN, POYARKOV & GRISMER, 2023. Source: https://www.mdpi.com/2076-2615/13/15/2516

Ин ҷонвар фақат шабона гардиш мекунад ва дар дараҳои гилии рангоранге, ки баромадҳои регсангӣ доранд, маскан гирифтааст. Рӯзона дар тарқишҳои хок ва зери сангҳо паноҳ бурда, танҳо пас аз ғуруби офтоб берун меояд. Тибқи гузоришҳо, аз соли 2021 инҷониб бар асари тавсеаи корҳои конканӣ ва истихроҷи маъдан беш аз 10%-и макони зисти он аз байн рафтааст. Бо дарназардошти доираи бениҳоят маҳдуди паҳншавӣ ва таназзули давомдори макони зисташ, он ҳамчун Намуди дар зери хатари шадиди нобудшавӣ қарордошта (CR) арзёбӣ мегардад.

Бо вуҷуди анҷом додани таҳқиқоти мақсаднок дар Ӯзбекистон, Тоҷикистон (вилояти Суғд) ва Ҷумҳурии Қирғизистон (вилояти Ботканд), мавҷудияти ин намуд танҳо дар наздикии деҳаи Шорсу тасдиқ гардид. Тахмин меравад, ки ин ҷонвар дар Ҷумҳурии Қирғизистон умуман вуҷуд надорад.

Минтақаҳои муҳофизатшаванда

Дар натиҷаи санҷиши минтақаҳои муҳофизатшаванда тавассути абзори IBAT як қатор мавзеъҳои дорои аҳамияти муҳими биологӣ, ки дар дохили ландшафтҳои мақсадноки барнома ҷойгиранд ё аз ҷиҳати экологӣ бо онҳо пайвастанд, дар ҳудуди Ҷумҳурии Қирғизистон, Тоҷикистон ва Ӯзбекистон муайян гардиданд. Ба ин рӯйхат Мамнӯъгоҳҳои

давлатии табиӣ (Категорияи Ia), Боғҳои миллӣ ва табиӣ (Категорияи II), Ёдгориҳои табиӣ (Категорияи III), Парваришгоҳҳои олами ҳайвонот (Категорияи IV), Мамнӯъгоҳҳои биосферии ЮНЕСКО, Минтақаҳои калидии гуногунии биологӣ (КВА) ва мавзеъҳои фаромарзӣ, аз қабили Мавзеи Мероси Ҷаҳонии Тиёншони Ғарбӣ, шомил мебошанд.

Дар ин арзёбӣ, ба ҷои пешниҳоди маълумоти умумӣ дар саросари кишвар, таваҷҷуҳи асосӣ ба минтақаҳои муҳофизатшавандае равона мегардад, ки дар дохил ё наздикии минтақаҳои мақсадноки барнома ҷойгиранд. Ин мавзеъҳо асосан дар экосистемаҳои кӯҳӣ, доманакӯҳ, ботлоқзор, соҳили дарёҳо ва даштҳо ҷойгиранд, ки ҳамчун минтақаҳои аз ҷиҳати гуногунии биологӣ ғанӣ ва аз лиҳози экологӣ ҳассос эътироф шудаанд.

Хулосаи маълумот оид ба минтақаҳои муҳофизатшаванда, ки тавассути санҷиш муайян гардиданд, дар Ҷадвали 3 оварда шудааст.

Ҷадвали 3: Минтақаҳои муҳофизатшаванда ва мавзеъҳои ҳифзаванда дар ландшафтҳои мақсадноки барнома

Кишвар	Номи мавзеъ	Мақом	Категорияи IUCN	Эзоҳ
Ҷумҳурии Қирғизистон	Сари-Челек	Мамнӯъгоҳи давлатии табиӣ / Мамнӯъгоҳи биосферӣ	Ia	Ландшафти Тиёншони Ғарбӣ
Ҷумҳурии Қирғизистон	Беш-Арал	Мамнӯъгоҳи давлатии табиӣ	Ia	Тиёншони Ғарбӣ
Ҷумҳурии Қирғизистон	Қаро-Шоро	Боғи табиӣ	II	Ландшафти муҳофизатшавандаи минтақавӣ
Ҷумҳурии Қирғизистон	Қирғиз-Ота	Боғи миллӣ	II	Экосистемаи кӯҳӣ
Ҷумҳурии Қирғизистон	Якчанд мавзеъҳо (Ақбура, Чандалаш ва ғ.)	Парваришгоҳҳои олами ҳайвонот	IV	Минтақаҳои ҳифзшавандаи маҳаллӣ
Тоҷикистон	Бешаи палангон	Мамнӯъгоҳи табиӣ	Ia	Экосистемаҳои тугай
Тоҷикистон	Даштиҷум	Мамнӯъгоҳи табиӣ	Ia	Кӯҳ ва Минтақаи муҳими паррандаҳо (IBA)
Тоҷикистон	Сари-Хосор	Боғи миллӣ	II	Ландшафти аз ҷиҳати гуногунии биологӣ ғанӣ
Тоҷикистон	Обанбори Қайроққум	Минтақаи калидии гуногунии биологӣ (КВА)	Татбиқ намегардад	Макони зисти муҳим барои паррандаҳои обӣ
Ӯзбекистон	Мамнӯъгоҳи биосфери Чатқал	Мамнӯъгоҳи давлатӣ	Ia	Тиёншони Ғарбӣ
Ӯзбекистон	Угам-Чатқал	Боғи миллии табиӣ	II	Ландшафти асосии муҳофизатшаванда
Ӯзбекистон	Боғи миллии табиии Поп	Боғи миллӣ	II	Водии Фарғона
Ӯзбекистон	Якчанд ёдгориҳои табиӣ	Ёдгориҳои табиӣ	III	Мавзеъҳои маҳаллии гуногунии биологӣ
Ӯзбекистон	Якчанд КВА-ҳо: Қисмати Бошқизилсойи Мамнӯъгоҳи биосфери кӯҳҳои Чатқал; Платои (паҳнкӯҳи) Ангрен; Қисмати маркази қаторкӯҳи Қурама; Қисмати Тереклисойи Мамнӯъгоҳи биосфери кӯҳҳои Чатқал; Дараи	Минтақаи калидии гуногунии биологӣ (КВА)	Татбиқ намегардад	Маконҳои зисти кӯҳӣ, дарёӣ ва тугай

Кишвар	Номи мавзеъ	Мақом	Категорияи IUCN	Эзоҳ
	Пӯлодхон; Водии дарёи Ойгаинг; Туғайи Мирзаарал			
Фаромарзӣ	Тиёншони Ғарбӣ	Мавзеи Мероси Ҷаҳонӣ	Татбиқ намегардад	Системаи экологии фаромарзӣ

Намудҳои инвазивии бегона

Таҳлили пойгоҳи додаҳои Муассисаи глобалии иттилоот оид ба гуногунии биологӣ нишон медиҳад, ки дар саросари Ҷумҳурии Қирғизистон, Тоҷикистон ва Ӯзбекистон ҳадди ақал 89 намуди растаниву ҳайвоноти инвазивӣ (бегона ва зараровар) ба қайд гирифта шудааст (нигаред ба Ҷадвали). Ин намудҳо асосан дар экосистемаҳои хушкӣ паҳн гардида, якчандтои онҳо маъмулан дар заминҳои вайроншуда, минтақаҳои кушод, бешаҳои дуюмдараҷа ва қад-қади роҳу инфрасохторҳо сабз мешаванд.

Ҷадвали 4: Намудҳои инвазивии бегона дар се

мавҷуд буданро ифода мекунад; мавҷуд набуданро ифода мекунад

Номи илмӣ (лотинӣ)	Habitat	Мавҷудият		
		Ҷумҳурии Қирғизистон	Тоҷикистон	Ӯзбекистон
Моҳиҳои шуоъбол (Actinopterygii)				
Гамбузияи Холбрук (*Gambusia holbrooki* (Girard, 1859))	Оби ширин/шӯр			
Amphibia				
Қурбоқаи барзагов (*Lithobates catesbeianus* (Shaw, 1802))	Хушкӣ/Оби ширин			
Ширхӯрон (Mammalia)				
Нутрия (*Myocastor coypus* (Molina, 1782))	Хушкӣ/Оби ширин			
Растаниҳои якпаллагӣ (Liliopsida)				
Ҷави ёбоӣ (*Avena fatua* L.)	Хушкӣ			
Ҷави безурёт (*Avena sterilis* L.)	Хушкӣ			
Мурғпой (*Cynodon dactylon* (L.) Pers.)	Хушкӣ			
Ғумойи гуногуншакл (*Cyperus difformis* L.)	Хушкӣ			
Ғумойи осиёӣ (*Cyperus iria* L.)	Хушкӣ			
Ғумойи гирд (*Cyperus rotundus* L.)	Хушкӣ/Оби ширин			
Ғумойи борикхӯша (*Cyperus tenuispica* Steud.)	Хушкӣ			
Курмаки оддӣ (*Echinochloa crus-galli* (L.) P.Beauv.)	Хушкӣ			
Курмаки шолӣ (*Echinochloa oryzoides* (Ard.) Fritsch)	Хушкӣ			
Растаниҳои дупаллагӣ (Magnoliopsida)				
Одонис (*Adonis aestivalis* L.)	Хушкӣ			
Айлант ё Дарахти осмонӣ (*Ailanthus altissima* Swingle)	Хушкӣ			
Арӯсак дар парда (*Alkekengi officinarum* Moench)	Хушкӣ			

Номи илмӣ (лотинӣ)	Habitat	Мавҷудият		
		Ҷумҳурии Қирғизистон	Тоҷикистон	Ӯзбекистон
Тоҷирӯси сафед (*Amaranthus albus* L.)	Хушкӣ			
Тоҷирӯси кач (*Amaranthus blitoides* S.Watson)	Хушкӣ			
Тоҷирӯси нилиранг (*Amaranthus blitum* L.)	Хушкӣ			
Тоҷирӯси юнонӣ (*Amaranthus graecizans* L.)	Хушкӣ			
Тоҷирӯси сурбӣ (*Amaranthus lividus*)	Хушкӣ			
Тоҷирӯси хӯшадор (*Amaranthus paniculatus* L.)	Хушкӣ			
Тоҷирӯси баргаштак (*Amaranthus retroflexus* L.)	Хушкӣ			
Тоҷирӯси сабз (*Amaranthus viridis* L.)	Хушкӣ			
Чорбоғи яксола (*Artemisia annua* L.)	Хушкӣ			
Тархун (*Artemisia dracunculus* L.)	Хушкӣ			
Чорбоғи ҷорӯбӣ (*Artemisia scoparia* Waldst. & Kit.)	Хушкӣ			
Аксириси тоҷирӯсмонанд (*Axyris amaranthoides* L.)	Хушкӣ			
Сарсараки баргдор (*Bidens frondosa* L.)	Хушкӣ			
Шалғами саҳроӣ (*Brassica campestris* L.)	Хушкӣ			
Хамёзаки чӯпон (*Capsella bursa-pastoris* Medik.)	Хушкӣ			
Гулкаврак (*Centaurea benedicta* (L.) L.)	Хушкӣ			
Талхаи фурӯрафта (*Centaurea depressa* M.Bieb.)	Хушкӣ			
Талхаи паҳншуда (*Centaurea diffusa* Lam.)	Хушкӣ			
Талхаи иберӣ (*Centaurea iberica* Trevir. ex Spreng.)	Хушкӣ			
Талхаи марғзорӣ (*Centaurea jacea* L.)	Хушкӣ			
Роғчаи бешагӣ (*Cerastium nemorale* M.Bieb.)	Хушкӣ			
Печаки саҳроӣ (*Convolvulus arvensis* L.)	Хушкӣ			
Харбуза (*Cucumis melo* L.)	Хушкӣ			
Зарпечаки наздикшуда (*Cuscuta approximata* Bab.)	Хушкӣ (растании паразитӣ)			
Зарпечаки бухороӣ (*Cuscuta bucharica* Palib. ex Fedschenko)	Хушкӣ (растании паразитӣ)			
Зарпечаки саҳроӣ (*Cuscuta campestris* Yunck.)	Хушкӣ (растании паразитӣ)			
Зарпечаки хитоӣ (*Cuscuta chinensis* Lam.)	Хушкӣ (растании паразитӣ)			
Зарпечаки зағирӣ (*Cuscuta epilinum* Weihe)	Хушкӣ (растании паразитӣ)			
Зарпечаки Леман (*Cuscuta lehmanniana* Bunge)	Хушкӣ (растании паразитӣ)			

Номи илмӣ (лотинӣ)	Habitat	Мавҷудият		
		Ҷумҳурии Қирғизистон	Тоҷикистон	Ӯзбекистон
Зарпечаки яктухма (*Cuscuta monogyna* Vahl)	Хушкӣ (растании паразитӣ)			
Зарпечаки панҷгӯша (*Cuscuta pentagona* Engelm.)	Хушкӣ (растании паразитӣ)			
Сиклахенаи дуруштбарг (*Cyclachaena xanthiifolia* Fresen.)	Хушкӣ			
Бангидевона (*Datura stramonium* L.)	Хушкӣ			
Мингбошии яксола (*Erigeron annuus* Pers.)	Хушкӣ			
Мингбошии канадагӣ (*Erigeron canadensis* L.)	Хушкӣ			
Индав (*Eruca sativa* Mill.)	Хушкӣ			
Эвклидиуми сурӣ (*Euclidium syriacum* (L.) W.T.Aiton)	Хушкӣ			
Марҷумак (*Fagopyrum tataricum* Gaertn.)	Хушкӣ			
Галинсогаи майдагул (*Galinsoga parviflora* Cav.)	Хушкӣ			
Галинсогаи мӯйлабдор (*Galinsoga quadriradiata* Ruiz & Pav.)	Хушкӣ			
Гулхайрии себарга (*Hibiscus trionum* L.)	Хушкӣ			
Киксияи найзабарг (*Kickxia elatine* (L.) Dumort.)	Хушкӣ			
Ликопсиси шарқӣ (*Lycopsis orientalis* Steph.)	Хушкӣ			
Примулаи саҳроӣ (*Lysimachia arvensis* (L.) U.Manns & Anderb.)	Хушкӣ			
Примулаи кабуд (*Lysimachia foemina* (Mill.) U.Manns & Anderb.)	Хушкӣ			
Шумгияи мисрӣ (*Orobanche aegyptiaca* Pers.)	Хушкӣ (растании паразитӣ)			
Шумгияи офтобпараст (*Orobanche cumana* Wallr.)	Хушкӣ (растании паразитӣ)			
Гули маҳтобии бухороӣ (*Phlomis bucharica* Regel)	Хушкӣ			
Арӯсак дар парда (*Physalis alkekengi*)	Хушкӣ			
Пилоселаи норанҷӣ (*Pilosella aurantiaca* (L.) F.W.Schultz & Sch.Bip.)	Хушкӣ			
Косагулаки саҳроӣ (*Ranunculus arvensis* L.)	Хушкӣ			
Тамашки муқаддас (*Rubus sanctus* Schreb.)	Хушкӣ			
Турушаки чингилабарг (*Rumex crispus* L.)	Хушкӣ			
Турушаки Паулсен (*Rumex paulsenianus* Rech.f.)	Хушкӣ			
Сигесбекияи шарқӣ (*Sigesbeckia orientalis* L.)	Хушкӣ			
Хардали саҳроӣ (*Sinapis arvensis* L.)	Хушкӣ			
Спергулаи саҳроӣ (*Spergula arvensis* L.)	Хушкӣ			

Номи илмӣ (лотинӣ)	Habitat	Мавҷудият		
		Ҷумҳурии Қирғизистон	Тоҷикистон	Ӯзбекистон
Исмалоқи туркистонӣ (*Spinacia turkestanica* Iljin)	Хушкӣ			
Саргулаки бальзамӣ (*Stizolophus balsamita* (Lam.) Cass.)	Хушкӣ			
Стригоселлаи африқоӣ (*Strigosella africana* (L.) Botsch.)	Хушкӣ			
Астраи баргиғиловӣ (*Symphyotrichum graminifolium* (Spreng.) G.L.Nesom)	Хушкӣ			
Кокулигул (*Taraxacum officinale* F.H.Wigg.)	Хушкӣ			
Термопсиси дарозмева (*Thermopsis dolichocarpa* V.Nikitin)	Хушкӣ			
Хори хасак (*Tribulus terrestris* L.)	Хушкӣ			
Тургенияи паҳнбарг (*Turgenia latifolia* (L.) Hoffm.)	Хушкӣ			
Ваккарияи испанӣ (*Vaccaria hispanica* (Miller) Rauschert)	Хушкӣ			
Вероникаи форсӣ (*Veronica persica* Poir.)	Хушкӣ			
Вероникаи ҳамвор (*Veronica polita* Fries)	Хушкӣ			
Ошалтишаки шарқӣ (*Xanthium orientale* L.)	Хушкӣ			
Ошалтишаки хордор (*Xanthium spinosum* L.)	Хушкӣ			
Ошалтишаки оддӣ (*Xanthium strumarium* Lour.)	Хушкӣ			
Хушкигул (*Xeranthemum annuum* L.)	Хушкӣ			
Парахсҳо (Polypodiopsida)				
Азоллаи риштамонанд (*Azolla filiculoides* Lam.)	Оби ширин			

5.4. Осебпазирии иқлимӣ ва хатарҳо

Баландкӯҳҳои Осиёи Марказӣ ба хатарҳои табиӣ ва тағйирёбии иқлим бениҳоят осебпазир мебошанд. Дар саросари ҷумҳуриҳои Қирғизистон, Тоҷикистон ва Ӯзбекистон хатарҳои иқлимӣ бар асари омезиши баландшавии ҳарорат, афзоиши басомади хушксолӣ, боришотҳои шадид, обхезиҳои пайдарпай, лағжиши замин ва селҳо, инчунин коҳиш ёфтани захираҳои обии баландкӯҳҳо дар натиҷаи обшавии пиряххо ба миён меоянд. Ин хатарҳо дар минтақаҳои ҳаммарзи ҳар се кишвар (водии Фарғона ва минтақаи сарҳадии ҷанубӣ байни Ӯзбекистон ва Тоҷикистон) шадидтар ба назар мерасанд. Ин ҳудудҳо инчунин сатҳи баландтарини омехтаи хатарҳо, дучоршавӣ ба онҳо ва иқтидори маҳдуди муқовиматро доро мебошанд. Минтақаҳои пастӣ аз норасоии оби тобистона, норасоии рутубати хок ва фишор ба системаҳои обёрӣ азият мекашанд. Минтақаҳои баландкӯҳ дар моҳҳои сербориш ба обхезиҳо, лағжиши замин ва эрозия дучор меоянд. Ин фишорҳо ба некӯаҳволии ҷомеа таъсири манфӣ мерасонанд; масалан, маҳдуд будани инфрасохтори об ва санитария дар деҳот хавфҳои марбут ба саломатӣ, аз ҷумла бемориҳои тавассути об паҳншавандаро афзоиш медиҳад.

5.4.1. Ҷумҳурии Қирғизистон

Ҷумҳурии Қирғизистон бо хатарҳои афзояндаи иқлимӣ, аз ҷумла ҳароратҳои шадид, хушксолӣ ва ақибнишинии (камшавии) пиряххо рӯ ба рӯ мебошад. Он ба қатори кишварҳои бештар ба иқлим осебпазири Осиёи Марказӣ дохил шуда, ба хатарҳое чун боришотҳои шадид, обхезиҳо, лағжиши замин ва селҳо сахт гирифтор аст, ки ин хатарҳо бахусус ба ҳавзаҳои обгири кӯҳии минтақаи барнома таъсири ҷиддӣ мерасонанд. Ин хатарҳо ба захираҳои об, кишоварзӣ ва экосистемаҳо таҳдид намуда, боиси таназзули замин ва истифодаи аз ҳад зиёди чарогоҳҳо мегарданд. Ҷамоатҳои деҳот, ки ба захираҳои табиӣ такя мекунанд, махсусан осебпазиранд, зеро тағйирёбии иқлим фишорро ба чарогоҳҳову ҷангалҳо афзоиш дода, устуворӣ ва амнияти озуқавориро коҳиш медиҳад (Гурӯҳи Бонки Ҷаҳонӣ ва Бонки Осиёии Рушд, 2021a). Сатҳи омехтаи хатарҳо, гирифторӣ ва осебпазирӣ дар минтақаҳое, ки Ҷумҳурии Қирғизистон бо Тоҷикистон ва Ӯзбекистон ҳаммарз аст, аз ҷумла водии Фарғона ва баландкӯҳҳои атрофи он, дар сатҳи баландтарин қарор дорад.

5.4.2. Тоҷикистон

Тоҷикистон низ яке аз кишварҳои бештар ба хатарҳо гирифтори Осиёи Марказӣ ба шумор рафта, зуд-зуд ба заминларзаҳо, обхезиҳо, хушксолӣ, тарма, лағжиши замин ва селҳо дучор меояд (Бонки Ҷаҳонӣ, 2021). Арзёбии хатарҳои иқлимӣ нишон медиҳад, ки Тоҷикистон дорои баландтарин сатҳҳои омехтаи хатарҳо, гирифторӣ ва иқтидори маҳдуди муқовимат дар минтақа буда, ин ҳолат бахусус дар манотиқи ҷанубии ҳамсарҳад бо Ӯзбекистон ва минтақаҳои кӯҳистонии пайваста бо водии Фарғона ба назар мерасад. Ҳавзаҳои дарёии вобаста ба пиряххо ва релефи нишеби кӯҳистон дучоршавиро ба офатҳои марбут ба иқлим афзоиш медиҳанд, дар ҳоле ки ҷангалҳои ҷудогона ва экосистемаҳои нозук ба таназзул хеле ҳассос мебошанд. Ҷамоатҳои деҳот дар ин минтақаҳои фаромарзӣ махсусан осеб мебинанд, зеро кишоварзии ҳассос ба иқлим, истифодаи чарогоҳҳо ва захираҳои ҷангал барои воситаҳои рӯзгузаронии онҳо муҳим мебошанд. Масоҳати маҳдуди ҷангалзор, ноустувории васеи нишебиҳо ва ақибнишинии босуръати пиряххо осебпазирии экологиро, махсусан дар минтақаҳои баландкӯҳ, ки экосистемаҳо аллакай таҳти фишор қарор доранд, бештар мегардонанд. Иқтидори маҳдуди омодагӣ ба офатҳои табиӣ ин мушкилотро боз ҳам мураккабтар сохта, тавонмандии кишварро барои вокуниши муассир ба бухронҳои экологӣ коҳиш медиҳад (Бонки Ҷаҳонӣ, 2021). Азбаски Тоҷикистон экосистемаҳои нозук дорад ва ба захираҳои таҳти таъсири тағйирёбии иқлим қарордошта такя мекунад, тавонмандии он барои муқовимат бо фишорҳои экологӣ маҳдуд аст. Ин осебпазириҳо дар ҷойҳое, ки ландшафтҳои Тоҷикистон бо Ҷумҳурии Қирғизистон ва Ӯзбекистон пайвастанд, бештар ба назар расида, аҳамияти тадбирҳои ҳамоҳангшудаи устувориро таъкид мекунанд.

5.4.3. Ӯзбекистон

Ӯзбекистон бо хатарҳои назарраси вобаста ба иқлим, аз ҷумла гармои шадид, норасоии об, шиддат гирифтани тӯфонҳои чангу ғубор ва тавсеаи биёбоншавӣ рӯ ба рӯ мебошад (CIA, 2024b). Модели иқтисодии кишвар, ки ба истифодаи зиёди энергия ва захираҳо асос ёфтааст, осебпазириро боз ҳам тақвият мебахшад, зеро рушд дар соҳаи кишоварзӣ, саноат ва афзоиши аҳолӣ фишорро ба захираҳои табиии аллакай камёб зиёд мекунад (Бонки Ҷаҳонӣ, 2023b). Кишоварзӣ, сарфи назар аз шароити сахти иқлимӣ, муҳим боқӣ монда, 25,5%-и Даромади миллии умумиро таъмин мекунад ва 27,2%-и аҳолиро бо шуғл фаро мегирад (ФАО, 2024). Бо вуҷуди ин, вобастагии ин соҳа ба об ва

гирифтории он ба таназзули замин, онро ба таъсироти иқлим ниҳоят ҳассос мегардонад. Ин осебпазириҳо инчунин дар даромади нисбатан паст ба ҳар сари аҳолӣ ва вобастагии ҷамоатҳои деҳот ба чарогоҳҳои таназзулёфта барои рӯзгузаронӣ инъикос меёбанд. Сатҳи омехтаи хатарҳо ва гирифторӣ бахусус дар минтақаи сарҳадии ҷанубӣ бо Тоҷикистон баланд аст, ки дар он ҷо хушксолӣ, фишори гармӣ ва норасоии об бо хокҳои таназзулёфта ва системаҳои фарсудаи обёрӣ таъсири мутақобила доранд. Ин минтақаҳои фаромарзӣ бо водии Фарғона дар шарқ фишорҳои муштараки иқлимиро аз сар мегузаронанд.

5.5. Мероси фарҳангӣ

5.5.1. Ҷумҳурии Қирғизистон

Дар Ҷумҳурии Қирғизистон мероси фарҳангӣ таҳти қонунгузории миллӣ, аз ҷумла Қонуни Ҷумҳурии Қирғизистон "Дар бораи ҳифз ва истифодаи мероси таърихӣ-фарҳангӣ" ҳифз карда мешавад. Ҷумҳурии Қирғизистон инчунин Конвенсияи ЮНЕСКО оид ба ҳифзи мероси умумиҷаҳониро ба имзо расонидааст.

Вилоятҳои Ош ва Ҷалолобод дар қисмати қирғизии водии Фарғона ва системаҳои доманакӯҳу кӯҳии шафати он ҷойгиранд. Ин минтақаҳо аз ҷиҳати таърихӣ ҳамчун минтақаҳои ҳамкории ҷамоатҳои муқимии кишоварзӣ ва ҷомеаҳои кӯчиву нимкӯчии чорводор хидмат кардаанд. Дар натиҷа, мероси фарҳангӣ дар ин минтақаҳо бо омезиши хусусиятҳои моддии мерос ва анъанаҳои ғании фарҳанги ғайримоддии марбут ба ҳаракатнокӣ, истифодаи замин ва ҳувияти ҷамоатҳо тавсиф меёбад.

Мероси фарҳангии моддӣ дар минтақаҳои барнома иншооти динӣ ба монанди масҷидҳо, зиёратгоҳҳои маҳаллӣ ва қабристонҳоро дар бар мегирад, ки бисёре аз онҳо бо ландшафтҳои деҳавӣ ва заминҳои кишоварзӣ пайвастаанд. Ин мавзеъҳо аксаран дар сатҳи ҷамоатҳо нигоҳдорӣ мешаванд ва шояд ба таври расмӣ ба қайд гирифта нашуда бошанд, аммо дорои аҳамияти баланди маҳаллӣ мебошанд. Илова бар ин, вилоятҳои Ош ва Ҷалолобод аз ҷиҳати таърихӣ бо хатсайрҳои тиҷоратии марбут ба Роҳи Абрешим алоқамонданд ва гарчанде ки мавзеъҳои асосии бостоншиносӣ одатан берун аз минтақаҳои бевоситаи барнома ҷойгиранд, ландшафти васеътар, бахусус дар минтақаҳои қадимаи аҳолинишин ва водиҳои дарёҳо, ҳассосияти бостоншиносӣ дорад.

Мероси фарҳангии ғайримоддӣ махсусан назаррас буда, таҷрибаҳои анъанавии чорводорӣ, шаклҳои муҳоҷирати мавсимӣ, анъанаҳои шифоҳӣ ва системаҳои анъанавии идоракунии марбут ба истифодаи чарогоҳу ҷангалро дар бар мегирад. Дар минтақаҳои кӯҳӣ ва доманакӯҳҳо, таҷрибаҳои кӯчбандии чорво (трансгумансия), ҳарчанд дар ҳоли рушду таҳаввуланд, ҳамчун як қисми ҳувияти фарҳангӣ боқӣ мемонанд, ки дар он ҷойивазкунии мавсимии чорво бо донишҳои анъанавии экологӣ пайваст аст.

Ҷангалҳои чормағз ва мевадиҳандаи вилояти Ҷалолобод ландшафти беназири биологию фарҳангиро муаррифӣ мекунанд, ки дар он системаҳои экологӣ ва таҷрибаҳои фарҳангӣ бо ҳам зич алоқамонданд. Ҷамоатҳои маҳаллӣ донишҳои анъанавиро вобаста ба истифодаи ҷангал, аз ҷумла ҷамъоварии маҳсулоти ғайричӯбии ҷангал, тартиботи анъанавии дастрасӣ ва интиқоли донишҳо байни наслҳо нигоҳ медоранд. Ин таҷрибаҳо ҳам ба идомаи анъанаҳои фарҳангӣ ва ҳам ба идоракунии экосистемаҳо саҳм мегузоранд.

Аз ин рӯ, мероси фарҳангӣ танҳо бо мавзеъҳои алоҳида маҳдуд нашуда, балки дар дохили системаҳои сатҳи ландшафтӣ, ки арзишҳои экологӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангиро муттаҳид месозанд, ҷойгир аст ва ин онро ба тағйирот дар истифодаи замин, дастрасӣ ва идоракунии захираҳо махсусан ҳассос мегардонад.

5.5.2. Тоҷикистон

Тоҷикистон дорои мероси ғании фарҳангӣ, аз ҷумла мавзеъҳои бостоншиносӣ, ёдгориҳои таърихӣ, зиёратгоҳҳо ва ландшафтҳои муқаддас мебошад, ки бахусус дар манотиқи кӯҳистонӣ ва деҳот фаровонанд. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон "Дар бораи ҳифз ва истифодаи объектҳои мероси таърихӣ-фарҳангӣ" чунин мавзеъҳоро ба танзим медарорад.

Вилоятҳои Суғд ва Хатлон дар ландшафтҳои муҳими фарҳангию таърихие ҷойгиранд, ки дар тӯли асрҳо тавассути рушди кишоварзӣ, маскангирӣ ва табодули минтақавӣ ташаккул ёфтаанд. Ин минтақаҳо як қисми минтақаҳои васеътари таърихии марбут ба Роҳи Абрешим ва тамаддунҳои куҳани ба обёрӣ асосёфтаро ташкил медиҳанд, ки дар онҳо идоракунии об, кишоварзӣ ва шаклҳои ҷойгиршавии аҳолӣ решаҳои амиқи фарҳангӣ доранд.

Дар ноҳияи Деваштич (вилояти Суғд) мероси фарҳангӣ бо системаҳои таърихии кишоварзии обӣ, аз ҷумла боғдорӣ ва таҷрибаҳои деҳқонии хоҷагиҳои хурд, ки инъикоскунандаи мутобиқшавии дарозмуддат ба шароити маҳаллии экологӣ мебошанд, зич алоқаманд аст. Донишҳои анъанавӣ вобаста ба идоракунии обёрӣ, интихоби зироатҳо ва нигоҳубини замин ҷузъи муҳими мероси фарҳангии ғайримоддиро ташкил медиҳанд. Минтақа инчунин дорои мавзеъҳои динӣ ва таърихӣ, аз ҷумла масҷидҳо, қабристонҳо ва ёдгориҳои маҳаллӣ мебошанд, ки қисми ҷудонашавандаи ҳувияти ҷомеаро ташкил медиҳанд. Дар баъзе минтақаҳо, бахусус дар ҷойҳое, ки таърихи тӯлонии сукунат доранд, боқимондаҳои бостоншиносӣ ва маҳаллаҳои дорои аҳамияти таърихӣ вуҷуд дошта метавонанд.

Дар ноҳияи Қубодиён (вилояти Хатлон) низ мероси фарҳангӣ дар ландшафтҳои деҳот ҷойгир аст, аммо бо таъсироти иловагӣ аз равандҳои таърихии муҳоҷират ва дигаргуниҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ. Таҷрибаҳои фарҳангӣ бо сохторҳои ҷамоатҳо, системаҳои оилавӣ ва воситаҳои рӯзгузаронии кишоварзӣ робитаи зич доранд. Мавзеъҳои динӣ, қабристонҳо ва иншооти муҳими ҷамоатӣ дар саросари деҳот ба таври васеъ паҳн шудаанд ва аксаран тавассути анъанаҳои маҳаллӣ, на системаҳои расмии муҳофизатӣ, нигоҳдорӣ мешаванд.

Мероси фарҳангии ғайримоддӣ дар ҳарду вилоят анъанаҳои шифоҳӣ, расму оинҳои ҷамоатӣ ва таҷрибаҳои анъанавии марбут ба истифодаи замин ва обро, инчунин меъёрҳои иҷтимоии ба танзимдарорандаи мубодилаи захираҳо ва амалҳои муштаракро дар бар мегирад. Ин системаҳои фарҳангӣ дар ҳифзи ҳамбастагии иҷтимоӣ ва роҳнамоии равандҳои қабули қарорҳои маҳаллӣ нақши калидӣ мебозанд.

Дар маҷмӯъ, мероси фарҳангӣ дар минтақаҳои барнома бо ҳамгироии қавии истифодаи таърихии замин, системаҳои донишҳои анъанавӣ ва ҳувияти ҷамоатӣ тавсиф меёбад, ки бисёре аз унсурҳои он ба таври расмӣ ҳуҷҷатгузорӣ нашудаанд, вале дар сатҳи маҳаллӣ ба таври васеъ эътироф гардидаанд.

5.5.3. Ӯзбекистон

Водии Фарғона ва вилояти Сурхондарёи Ӯзбекистон ландшафтҳои ғании таърихиву фарҳангӣ буда, бо таърихи кишоварзӣ, тиҷорат ва сукунати Осиёи Марказӣ робитаҳои амиқ доранд. Ин минтақаҳо дар тӯли асрҳо пайваста маскани одамон буда, як қисми минтақаҳои васеътари фарҳангии марбут ба Роҳи Абрешимро ташкил медиҳанд, ки дар натиҷа мероси фарҳангии бисёрқабата, ки ҳам ёдгориҳои моддӣ ва ҳам анъанаҳои зиндаи фарҳангиро фаро мегирад, ба вуҷуд омадааст.

Дар водии Фарғона, аз ҷумла дар ноҳияҳои Янгиқӯрғон ва Бешариқ, мероси фарҳангӣ бо системаҳои анъанавии кишоварзии обӣ, ки дар тӯли наслҳо рушд ва такмил ёфтаанд, зич алоқаманд аст. Ин системаҳо дониши мукаммали идоракунии об ва истифодаи заминро инъикос мекунанд ва аз ҷониби ниҳодҳои иҷтимоӣ, ба монанди маҳалла, ки дар ташкили ҷомеа, ҳалли баҳсҳо ва нигоҳдории меъёрҳои иҷтимоӣ нақши марказӣ мебозанд, дастгирӣ меёбанд.

Мероси фарҳангии моддӣ дар ин минтақаҳо масҷидҳо, мақбараҳо, қабристонҳо ва мавзеъҳои таърихии маҳаллиро фаро мегирад, ки бисёре аз онҳо ба ҳаёти ҳаррӯзаи ҷомеа ворид шудаанд. Дар ҳоле ки ёдгориҳои асосии мерос маъмулан дар марказҳои шаҳрӣ ҷойгиранд, деҳот низ дорои хусусиятҳои муҳими фарҳангӣ мебошад, ки шояд ба таври расмӣ сабт нашуда бошанд, аммо дар сатҳи маҳаллӣ муҳиманд.

Вилояти Сурхондарё дорои контексти фарҳангии хосест, ки таҳти таъсири мавқеи ҷуғрофии он дар наздикии хатсайрҳои таърихии савдо ва сарҳадҳо қарор гирифтааст. Минтақа бо боигарии бостоншиносии худ, ки шаҳодати шаҳракҳои қадимӣ ва табодули фарҳангӣ мебошад, машҳур аст. Ҳарчанд фаъолиятҳои барнома эҳтимол ба мавзеъҳои асосии бостоншиносӣ таъсири мустақим намерасонанд, ландшафти васеътар аз нигоҳи мероси эҳтимолии зеризаминӣ ҳассос ҳисобида мешавад.

Мероси фарҳангии ғайримоддӣ дар саросари ҳарду вилоят донишҳои анъанавии кишоварзӣ, ҳунармандӣ, анъанаҳои шифоҳӣ ва таҷрибаҳои ҷамоатӣ, инчунин меъёрҳои фарҳангии марбут ба нигоҳубини замин ва истифодаи захираҳоро фаро мегирад. Ин таҷрибаҳо тавассути сохторҳои оилавӣ ва ҷамоатӣ нигоҳ дошта мешаванд ва бо воситаҳои рӯзгузаронии деҳот робитаи зич доранд.

Мисли дигар кишварҳои барнома, мероси фарҳангӣ дар ландшафтҳои зинда сахт ҷойгир шудааст, ки дар он мавзеъҳои физикӣ, таҷрибаҳои анъанавӣ ва ҳувияти ҷамоат бо ҳам пайвастанд. Ин татбиқи равиши маҷмӯиро оид ба идоракунии мероси фарҳангӣ, ки ҳам унсурҳои моддӣ ва ҳам ғайримоддиро ба инобат мегирад, тақозо мекунад.

6. Иқтидори талкилотҳои иҷрокунандаи барнома марбут ба КЭИ

6.1. Нақши GIZ ҳамчун ташкилоти аккредитатсияшуда

Дар доираи салоҳияти худ ҳамчун Ташкилоти аккредитатсияшуда (ТА), GIZ масъулияти назорати барномаро мутобиқи Созишномаи асосии аккредитатсия байни ХИС ва GIZ бар уҳда мегирад. GIZ маблағҳои барномаро аз номи ХИС идора намуда, тавассути воҳидҳои дахлдори Дастгоҳи марказии худ роҳнамоӣ, назорат ва кафолати сифати Ташкилотҳои иҷрокунандаи (ТИ) ҷалбшудаa таъмин месозад, инчунин мониторинги ҳамроҳшаванда ва ҳисоботдиҳии мунтазамро ба роҳ мемонад.

Барои амалисозии барнома, GIZ санадҳои ҳуқуқии зеринро ба имзо мерасонад (ба Расми 5 нигаред):

- Супориши Вазорати федералии ҳамкориҳои иқтисодӣ ва рушди Олмон (BMZ) ҷиҳати татбиқи барномаи ХИС.
- Созишнома оид ба фаъолияти маблағгузоришаванда (FAA) байни ХИС ва GIZ ҳамчун асос барои интиқоли маблағҳои ХИС ба GIZ.
- Чор созишномаи грантӣ (яъне, созишномаҳои фаръӣ) бо Ташкилотҳои иҷрокунандаи дахлдор дар асоси расмиёти стандартии амалиётии GIZ барои созишномаҳои грантӣ; инчунин барои ба таври шартномавӣ кафолат додани саҳмҳои маблағгузории муштараки ҳукуматҳо.
- Созишномаҳои ҳамкорӣ бо Вазоратҳои молияи Тоҷикистон, Ҷумҳурии Қирғизистон ва Ӯзбекистон, ки ҳамчун ТИ амал мекунанд, барои ба таври шартномавӣ таъмин намудани татбиқи маблағгузории муштараки Бонки сармоягузории Аврупо (БСА).
- Созишномаи ҳамкорӣ бо БСА барои ба таври шартномавӣ кафолат додани саҳми маблағгузории муштараки пешбинишуда.
- Илова бар ин, барои татбиқи барнома супориши дохилӣ аз ТА GIZ ба ТИ GIZ дода мешавад.

Ҳамчун ТА, GIZ системаи КЭИ-и худро татбиқ мекунад, ки бо талаботи ХИС мувофиқ буда, расмиёти санҷиши экологӣ ва иҷтимоӣ, гурӯҳбандии хатарҳо, мониторинг ва ҳисоботдиҳиро фаро мегирад. GIZ дар татбиқи лоиҳаҳо дар соҳаи КХҶДИЗ дар саросари Осиёи Марказӣ ва дастгирии ниҳодҳои шарик дар тақвияти иқтидори кафолатҳои онҳо таҷрибаи ғанӣ дорад.

Расми 5: Тартиби ҳуқуқӣ ва гардиши маблағҳо

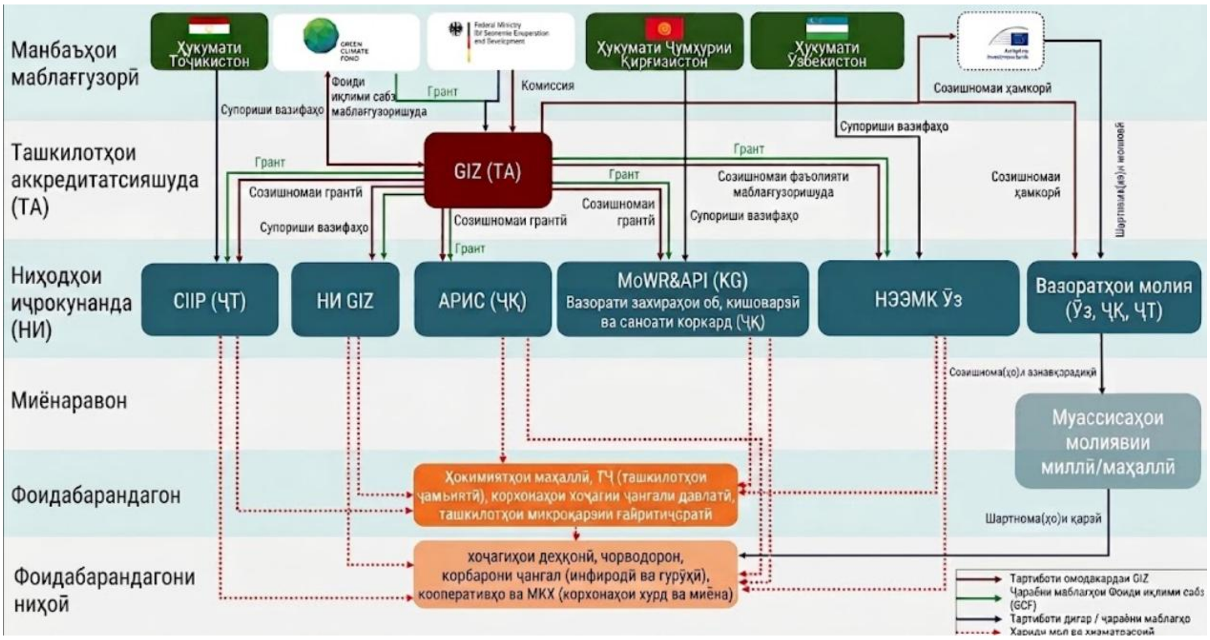

Сарчашма: Таҳияи хусусӣ, соли 2026

6.2. Нақши GIZ ҳамчун ташкилоти иҷрокунанда (ТИ)

GIZ аз ҷиҳати ҳуқуқӣ ба қонунгузорӣ ва меъёрҳои Олмон дар соҳаи ҳифзи экологӣ ва иҷтимоӣ пойбанд аст. Илова бар ин, сиёсатҳои мушаххаси давлатӣ барои фаъолияти GIZ татбиқ мегарданд. Лутфан ба зербоби 3.2, ки сиёсатҳо ва стандартҳои

татбиқшавандаи экологӣ ва иҷтимоии марбут ба GIZ-ро баррасӣ мекунад, муроҷиат намоед.

GIZ дар Осиёи Марказӣ аз аввали солҳои 1990-ум дар асоси Созишномаҳои чаҳорчӯбавӣ оид ба ҳамкориҳои рушд фаъолият дорад ва дар айни замон тақрибан 400 корманд дорад, ки тахминан 350 нафари онҳо кормандони миллӣ мебошанд. Кумаки техникии GIZ дар бахши сабз идоракунии экосистема ва замин, кишоварзии устувор, идоракунии фаромарзии хатарҳои иқлимӣ, инчунин дастгирии иқтисодиёти сабз ва рушди бахши хусусиро дар бар мегирад.

Дар доираи салоҳияти худ ҳамчун ТИ, GIZ ба кумаки техникӣ барои Барнома дар сатҳҳои миллӣ ва зермиллӣ роҳбарӣ намуда, идоракунии умумии онро таъмин мекунад. Он масъулияти зеринро бар уҳда дорад:

- Идоракунии буҷети барномае, ки ба GIZ ҳамчун ТИ ҷудо шудааст.
- Мониторинг ва арзёбии амалисозӣ.
- Ҳамкорӣ бо Дафтарҳои кишварии GIZ дар Ӯзбекистон, Ҷумҳурии Қирғизистон ва Тоҷикистон вобаста ба буҷет ва молия, мониторинг ва ҳисоботдиҳӣ, кормандон ва шартномаҳо, инчунин харид.
- Ҳисоботдиҳӣ ба Сафорати Олмон ва Вазорати федералии ҳамкориҳои иқтисодӣ ва рушди Олмон (BMZ) вобаста ба саҳмҳои молиявии Олмон дар барнома, инчунин пешрафти умумии татбиқи барнома.
- Ҳамоҳангсозии татбиқи барнома бо дигар ТИ-ҳо, шарикони маблағгузорикунандаи муштарак, ҳамтоён ва дигар донорҳо ва лоиҳаҳои дахлдоре, ки дар ҳамон минтақаи техникӣ ва/ё ҷуғрофӣ фаъолият мекунанд (дар ҳолатҳои зарурӣ).
- Ҳамоҳангсозӣ ва ҳисоботдиҳӣ ба вазоратҳои соҳавии ба барнома ҷалбшуда, инчунин ба Мақомоти миллии ваколатдор (ММВ).
- Ҳамкорӣ ва ҳисоботдиҳӣ ба Кумитаи роҳбарикунандаи барнома.
- Дастгирии таъсис ва идоракунии Марказҳои идораи лоиҳа (МИЛ).
- Бастани шартномаҳои грантии иловагӣ ҳангоми зарурат (масалан, бо Институти глобалии рушди сабз (GGGI), Донишгоҳи Рединг).

6.3. Ташкилотҳои иҷрокунандаи миллӣ

Илова бар GIZ, ТИ-ҳое, ки барои татбиқи барнома муайян шудаанд, дар зербахшҳои 6.3.1. -6.3.3. дар поён оварда шудаанд.

Вазоратҳои молия дар ҳар се кишвар маблағгузории қарзҳои имтиёзнокро аз Бонки сармоягузории Аврупо ба ниҳодҳои давлатӣ ва хусусии дохилӣ интиқол медиҳанд.

6.3.1. Ҷумҳурии Қирғизистон

Агентии рушди ҷамоатҳо ва сармоягузории Ҷумҳурии Қирғизистон (ARIS) ва Вазорати захираҳои об, кишоварзӣ ва саноати коркард (ВЗОКСК) Ташкилотҳои иҷрокунанда дар Ҷумҳурии Қирғизистон мебошанд. ARIS бо фармони президент бо мақсади ҷалби сармоягузорӣ барои паст кардани сатҳи камбизоатӣ, рушди маҳаллӣ ва дастгирии ҷамоатҳо ва мақомоти худидоракунии маҳаллӣ таъсис дода шудааст. ARIS бо аҳолии деҳот кор карда, лоиҳаҳоеро дастгирӣ мекунад, ки ба беҳтар намудани инфрасохтор ва хизматрасониҳои иҷтимоӣ ба аҳолӣ, дастгирии тиҷорати деҳот ва шаҳр ва беҳтар

намудани ҳамкории байни ҷамоатҳои маҳаллӣ ва мақомоти давлатӣ равона шудаанд. Он аз моҳи марти соли 2024 ҳамчун Ташкилоти дастрасии мустақим дар назди ХИС аккредитатсия шудааст ва дар айни замон ҳамчун ТИ барои лоиҳаи "Тарсиби карбон тавассути сармоягузории иқлимӣ дар ҷангалҳо ва чарогоҳҳо дар Ҷумҳурии Қирғизистон (CS-FOR)" (FP116) фаъолият мекунад. Дар назди ВЗОКСК воҳиди махсуси татбиқи лоиҳаҳои кишоварзӣ фаъолият мекунад, ки барои идоракунии сармоягузориҳо аз бонкҳои бисёрҷониба дар соҳаи кишоварзӣ ва дар маҷмӯъ соҳаи истифодаи замин масъул аст. Ин воҳид дар идоракунии сармоягузориҳои Бонки Ҷаҳонӣ (БҶ) ва Хазинаи байналмилалии рушди кишоварзӣ (ХБРК - IFAD), дар қатори дигарон, таҷрибаи васеъ дорад.

Вобаста ба Кафолатҳои экологӣ ва иҷтимоӣ (КЭИ), ҳам ARIS ва ҳам ВЗОКСК таҷрибаи пешинаи татбиқи лоиҳаҳои маблағгузоришаванда аз ҷониби ниҳодҳои молиявии байналмилалиро доранд, ки талаботи экологӣ ва иҷтимоиро дар бар мегиранд. ARIS дорои системаи бештар институтсионализатсияшуда мебошад. Он дар доираи Сиёсати расман тасдиқшудаи иҷтимоӣ ва экологӣ фаъолият мекунад, арзёбии хатарҳои экологӣ ва иҷтимоиро дар сатҳи барнома талаб мекунад, НИЭИ-ро мутаносиб ба хатарҳо истифода мебарад, талаботи кафолатҳоро дар харид ва бастани шартномаҳо ҷойгир мекунад ва расмиёти муқарраршудаи баррасии шикоятҳо ва масъалаҳои гендериро татбиқ менамояд. ВЗОКСК тартиботи СИЭИ дар асоси барномаро дар барномаҳои калон татбиқ кардааст ва дар ҳамгироии талаботи кафолатҳои донорҳо ба санҷиши грантҳо, арзёбии зерлоиҳаҳо ва татбиқи онҳо таҷриба дорад.

Машваратҳо бо ҷонибҳои манфиатдор ва санҷиши ҳамаҷониба нишон медиҳанд, ки ҳарду муассиса дорои таҷрибаи муайяни кафолатӣ ва ошноӣ бо расмиёти арзёбии экологӣ мебошанд. Бо вуҷуди ин, иқтидори ин ду муассиса фарқ мекунад ва ҳангоми арзёбӣ нисбат ба талаботи пурраи КЭИ-и ХИС муътадил боқӣ мемонад, бахусус вобаста ба масъалаҳои зерин:

- Ҳамгироии хатарҳои иҷтимоӣ, аз ҷумла гендер, гурӯҳҳои осебпазир ва таъсирот дар сатҳи ҷамоатҳо, ба банақшагирӣ ва татбиқи мунтазами барнома.
- Мониторинг ва ҳисоботдиҳии мунтазами хатарҳо ва натиҷаҳои экологӣ ва иҷтимоӣ.
- Татбиқи равишҳо дар сатҳи ландшафт, ки гуногунии биологӣ, истифодаи замин, хатарҳои иқлимӣ ва таъсир ба ҷамоатҳоро дар байни фаъолони сершумори маҳаллӣ муттаҳид мекунанд.

Дар сатҳи маҳаллӣ, сохторҳои татбиқкунанда, масалан, корхонаҳои истифодабарандагони чарогоҳ, бо талаботи расмии кафолатҳо таҷрибаи маҳдуд доранд ва аз ТИ ба дастгирии мақсадноки иқтидор ниёз хоҳанд дошт.

6.3.2. Тоҷикистон

Ҳукумати Тоҷикистон, ки аз ҷониби Маркази татбиқи лоиҳаҳои сармоягузорӣ (МТЛС) дар назди Кумитаи ҳифзи муҳити зист намояндагӣ мекунад, ҳамчун ТИ дар Тоҷикистон амал хоҳад кард. МТЛС лоиҳаҳоеро, ки аз ҷониби Бонки Ҷаҳонӣ, ФГГ (Фонди глобалии экологӣ), ХБРК (IFAD), Хазинаи Мутобиқшавӣ ва дигар шарикон маблағгузорӣ мешаванд, татбиқ менамояд. МТЛС аз июли соли 2024 ҳамчун Ташкилоти дастрасии мустақим (DAE) аккредитатсия шудааст.

МТЛС таҷрибаи исботшуда дар татбиқи лоиҳаҳои аз ҷониби ташкилотҳои байналмилалӣ маблағгузоришаванда, ки риояи кафолатҳои экологӣ ва иҷтимоиро талаб мекунанд, нишон додааст. Он дорои СИЭИ расмӣ ва Сиёсати гендерии мутобиқ ба стандартҳои байналмилалӣ буда, санҷиши ҳатмии экологӣ ва иҷтимоӣ, гурӯҳбандии хатарҳо ва таҳияи НИЭИ ва Нақшаҳои чорабиниҳои гендериро дар ҷойҳои зарурӣ татбиқ мекунад.

Ин таҷриба заминаи устувори институтсионалиро барои идоракунии хатарҳои экологӣ ва иҷтимоӣ, аз ҷумла санҷиш дар марҳилаи арзёбӣ, ҳуҷҷатгузории кафолатҳо, ҳалли шикоятҳо ва ҳисоботдиҳӣ ба донорҳо фароҳам меорад. Бо вуҷуди ин, машваратҳо бо ҷонибҳои манфиатдор фарқиятро байни сиёсат ва амалия нишон медиҳанд, яъне иқтидор барои ҳалли ҷанбаҳои иҷтимоии КЭИ, аз қабили ҷалби устувори ҷонибҳои манфиатдор, фарогирии гендерӣ, пайгирии шикоятҳо ва идоракунии таъсирот дар сатҳи ҷамоатҳо, дар сатҳи зермиллӣ заифтар аст.

Илова бар ин, иқтидори амалисозӣ дар минтақаҳое ба мисли Хатлон бинобар маҳдуд будани захираҳои техникӣ, системаҳои аксаран дастӣ (ғайриавтоматӣ)-и мониторинг, сатҳи нобаробари огоҳии ҷамоатҳо аз каналҳои шикоят ва дастрасии маҳдуди кормандони мутахассис ба минтақаҳои саҳроӣ маҳдуд аст. Ин омилҳо метавонанд ба мониторинг ва идоракунии саривақтии хатарҳои экологӣ ва иҷтимоӣ бе дастгирии иловагӣ таъсир расонанд.

6.3.3. Ӯзбекистон

Кумитаи миллии экология ва тағйирёбии иқлим (КМЭТИ) ҳамчун ТИ дар Ӯзбекистон амал хоҳад кард. КМЭТИ як муассисаи давлатист, ки барои ҳифзи муҳити зист, мутобиқшавӣ ба тағйирёбии иқлим ва коҳиш додани он, инчунин идоракунии устувори захираҳои табиӣ масъул аст. Он татбиқи лоиҳаҳоро дар бахши экологӣ, ки аз ҷониби донорҳои гуногун ва бонкҳои бисёрҷониба, аз ҷумла ХИС, Бонки Ҷаҳонӣ, ФАО ва БОР маблағгузорӣ мешаванд, назорат мекунад. Дар сатҳи миллӣ, иқтидори институтсионалӣ барои идоракунии экологӣ нисбатан қавӣ буда, бо ваколати танзимкунандаи Кумита, таҷрибаи техникӣ, вазифаҳои арзёбии экологӣ ва иқтидори баррасии илмӣ дастгирӣ мешавад. Бо вуҷуди ин, машваратҳо бо ҷонибҳои манфиатдор нишон медиҳанд, ки дар таъмини татбиқи муассири кафолатҳои экологӣ ва иҷтимоӣ дар сатҳи зермиллӣ, бахусус вобаста ба масъалаҳои зерин, мушкилот боқӣ мондаанд:

- Равандҳои фарогири ҷалби ҷонибҳои манфиатдор ва механизмҳои баррасӣ ва ҳалли шикоятҳо дар сатҳи барнома.
- Ҳамгироии масъалаҳои марбут ба хавфи иҷтимоӣ, аз ҷумла гендер, гурӯҳҳои осебпазир ва кафолатҳои марбут ба ИЗОҶ.
- Мониторинг, ҳисоботдиҳӣ ва иҷрои кафолатҳо дар минтақаҳои парокандаи деҳоти фарогири барнома, аз ҷумла тавассути сохторҳои татбиқкунандаи зермиллӣ.

Тартиботи кафолатҳои лоиҳа асосан ба таври муваққатӣ (ad hoc) таҳти роҳбарии донорҳо дар шароити набудани СИЭИ-и расмӣ, ки бо стандартҳои байналмилалӣ мувофиқ бошад, таҳия шудаанд. Ниҳодҳои сатҳи маҳаллӣ, аз ҷумла сохторҳои маҳалла ва хадамоти дастгирии кишоварзӣ, платформаи муҳимро барои ҳамкорӣ фароҳам меоранд, аммо ба тақвияти иқтидор аз ҷониби ТИ ниёз хоҳанд дошт.

6.4. Иқтидори экологӣ ва иҷтимоии ТИ-ҳо

Иқтидори экологӣ ва иҷтимоии ТИ-ҳои барнома дар асоси санҷиши ҳамаҷониба, машваратҳо бо ҷонибҳои манфиатдор, ки дар рафти омодасозии барнома ва АТМЗИ бо мақомоти давлатӣ, мутахассисони техникӣ ва шарикони амалисозии маҳаллӣ гузаронида шудаанд, инчунин баррасии ваколатҳои институтсионалӣ ва таҷрибаи пешинаи лоиҳаҳо арзёбӣ шудааст.

Дар маҷмӯъ, ТИ-ҳо дорои таҷрибаи дахлдори соҳавӣ ва таҷриба дар татбиқи лоиҳаҳои рушд мебошанд, иқтидори онҳо барои идоракунии хатарҳои экологӣ ва иҷтимоӣ мутобиқи стандартҳои байналмилалӣ, ба монанди КЭИ-и ХИС, дар саросари кишварҳо ва сатҳҳои институтсионалӣ фарқ мекунад.

Дар ҳар се кишвар, ТИ-ҳо нишон медиҳанд:

- Таҷриба дар татбиқи лоиҳаҳои аз ҷониби созмонҳои байналмилалӣ (масалан, Бонки Ҷаҳонӣ, ФГГ, Хазинаи Мутобиқшавӣ, ХИС) маблағгузоришаванда.
- Ваколатҳои муқарраршудаи институтсионалӣ дар соҳаи кишоварзӣ, идоракунии об ва ҳифзи муҳити зист.
- Таҷрибаи техникии дахлдор дар идоракунии захираҳои табиӣ, мутобиқшавӣ ба иқлим ва татбиқи лоиҳаҳои бахши давлатӣ.

Бо вуҷуди ин, машваратҳо ва баррасии ҳуҷҷатҳо нишон медиҳанд, ки:

- Татбиқи кафолатҳои экологӣ ва иҷтимоӣ то ҳол нобаробар аст ва дар баъзе мавридҳо, он бештар ба риояи қоидаҳо асос ёфта, ба санадҳои меъёрии миллӣ наздиктар аст, назар ба таҷрибаи беҳтарини байналмилалии пурра ниҳодинашуда.
- Системаҳои махсуси идоракунии хатарҳои экологӣ ва иҷтимоӣ ба таври доимӣ институтсионалӣ карда нашудаанд, бахусус дар сатҳи зермиллӣ.
- Иқтидор барои санҷиши мунтазам, мониторинг, идоракунии шикоятҳо ва ҳисоботдиҳӣ оид ба хатарҳои экологӣ ва иҷтимоӣ, махсусан дар дохили сохторҳои маҳаллии татбиқкунанда, маҳдуд боқӣ мемонад.

Дар маҷмӯъ, ARIS ва ВЗОКСК дар Қирғизистон таҷрибаи амалиётии нисбатан қавитарро дар татбиқи талаботи кафолатҳои донорҳо нишон медиҳанд; МТЛС чаҳорчӯбаи пурқувваттари сиёсати расмиро нишон медиҳад, аммо ҳанӯз ҳам бо камбудиҳои амалисозӣ ва мониторинг дучор мешавад; ва КМЭТИ таҷрибаи қавии танзими экологиро нишон медиҳад, аммо баъзе камбудиҳои институтсионалӣ дар системаҳои расмии байналмилалии КЭИ вуҷуд доранд. Ин бозёфтҳо бо натиҷаҳои санҷиши ибтидоии КЭИ мувофиқат мекунанд ва зарурати баланд бардоштани иқтидори мақсаднок ва дастгирии амалисозӣ, аз ҷумла кормандони махсусро тасдиқ менамоянд.

6.5. Гардиши маблағҳо

Маблағҳои ХИС ва маблағгузории муштарак аз BMZ ба баҳрабардорони ниҳоии барнома тавассути роҳҳои гуногун, ҳам дар шакли ҷараёнҳои молиявӣ ва ҳам кумаки техникӣ интиқол дода мешаванд (ба Расми 5 дар боло нигаред). Маблағҳои ХИС ба GIZ ҳамчун Ташкилоти аккредитатсияшуда ва сипас ба Ташкилотҳои иҷрокунанда интиқол мeёбанд. ТИ-ҳо (ARIS, ВЗОКСК, МТЛС ва КМЭТИ) механизмҳои молиявиро идора намуда, молу хизматрасониҳоро барои баҳрабардорони ниҳоӣ (масалан, корхонаҳои хурду миёна (MSME), кооперативҳо, чорводорон, деҳқонони хоҷагиҳои хурд) бо мақсади дастгирии татбиқи кишоварзии УИПК, идоракунии устувори ҷангалҳо ва барқарорсозии

чарогоҳҳо ва марғзорҳо харидорӣ мекунанд. Илова бар ин, GIZ (ТИ) маблағҳои ХИС-ро ба шарикони интихобшудаи амалисозӣ, аз қабили Институти глобалии рушди сабз (GGGI) интиқол дода, ниҳодҳои гуногуни шарикро бо чораҳои кумаки техникӣ дастгирӣ менамояд.

6.6. Роҳбарӣ ва идоракунӣ

Тавре ки дар Расми 6 нишон дода шудааст, роҳбарии барнома тавассути се мақоми мукаммалкунанда: Кумитаҳои роҳбарикунандаи минтақавӣ ва миллии барнома (КРБ), инчунин Марказҳои идораи лоиҳа (МИЛ) дар ҳар як кишвар амалӣ карда мешавад.

Кумитаи роҳбарикунандаи минтақавӣ ҳамчун мақоми олии идоракунандаи барнома хидмат намуда, аз намояндагони ҳамон ниҳодҳои асосие иборат аст, ки дар Кумитаҳои миллии роҳбарикунандаи ҳар як кишвари иштирокчӣ шомиланд. Кумитаи роҳбарикунандаи минтақавӣ роҳнамоии стратегӣ ва назорати умумии барномаро таъмин карда, оид ба афзалиятҳои минтақавӣ қарорҳои муштарак қабул мекунад ва дар роҳнамоии татбиқи тамоми тадбирҳои марбут ба минтақа, бахусус дар доираи Компоненти 3 (Ҳамкории минтақавӣ), аз ҷумла фаъолиятҳои фаромарзӣ ва тақсимоти захираҳои вобаста ба онҳо, нақши марказӣ мебозад. Ҳар як кишвари иштирокчӣ Кумитаи миллии роҳбарикунанда таъсис медиҳад, то роҳнамоии стратегӣ ва назоратро барои татбиқи бастаҳои барномавии мушаххаси кишвар таъмин намояд. Кумитаи миллии роҳбарикунанда банақшагирии миллӣ, амалисозӣ ва тақсимоти захираҳоро дар сатҳи кишвар назорат карда, ҳамоҳангиро бо афзалиятҳои миллӣ ва ҳамоҳангсозии муассир байни ҷонибҳои манфиатдори миллӣ ва зермиллӣ таъмин менамояд.

Аъзои он Кумитаи миллии экология ва тағйирёбии иқлими Ӯзбекистон, Вазорати захираҳои табиӣ, экология ва назорати техникии Ҷумҳурии Қирғизистон, Кумитаи ҳифзи муҳити зисти Тоҷикистон, се вазорат/муассисаи асосии миллии назораткунандаи барнома, инчунин BMZ ва GIZ дар доираи салоҳияти он ҳамчун ТА мебошанд.

Расми 6: Роҳбарӣ ва идоракунии барнома

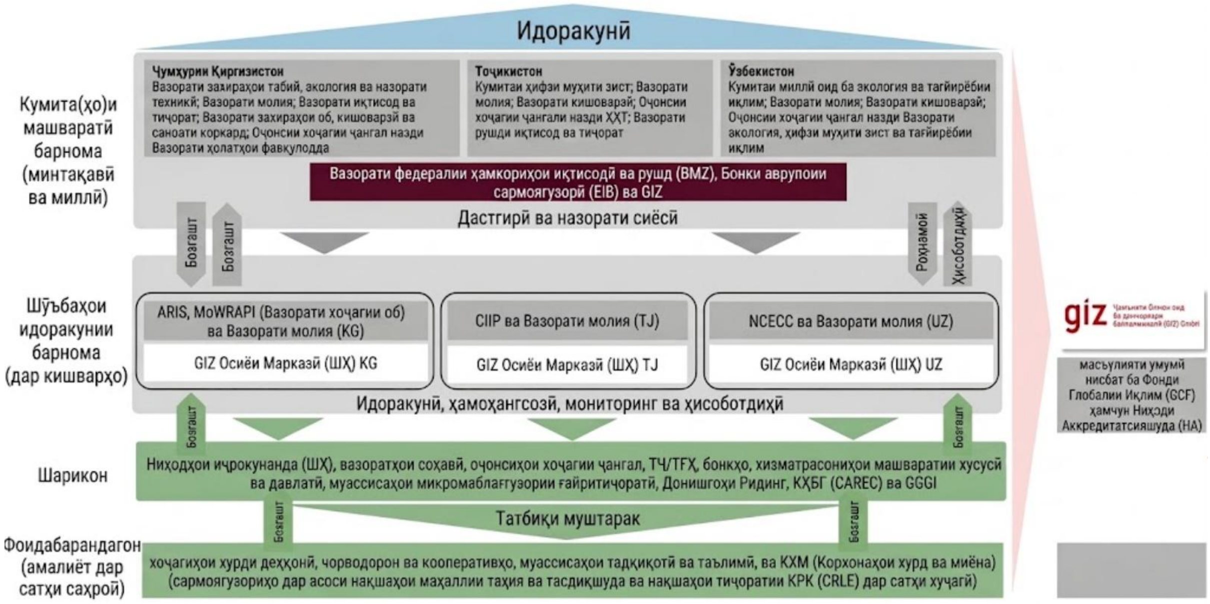

Сарчашма: Таҳияи хусусӣ, соли 2026

Масъулиятҳои асосии КРБ инҳо хоҳанд буд:

- Пешниҳоди роҳнамоии умумӣ барои татбиқи барнома.
- Пешниҳоди фикру мулоҳизаҳо ва тасдиқи нақшаҳои кории солона бо назардошти ҳисоботҳои солона ва арзёбии барнома.
- Таъмини пешрафти барнома ва мувофиқати он бо контексти сиёсати байналмилалӣ ва миллӣ (ки дар ҳоли таҳаввул аст).
- Мунтазам огоҳ будан аз риояи барнома ба НИЭИ, НЧМГ ва НҶҶМ.
- Дастгирии ҳамоҳангсозии фаъолиятҳои барнома байни вазоратҳои соҳавии гуногун ва байни бахшҳои хусусию давлатӣ ва ҷомеаи шаҳрвандӣ.

Дар асоси роҳнамоӣ ва қарорҳои КРБ, МИЛ-ҳо дар ҳар як кишвар ба ҳамоҳангсозии барнома, банақшагирии амалиётӣ ва идоракунии мутобиқшаванда ва молиявӣ таваҷҷуҳ хоҳанд кард. МИЛ-ҳо ТИ(ҳо)-и миллӣ ва гурӯҳи дахлдори кишварии GIZ дар Осиёи Марказиро дар бар мегиранд. Дар ниҳоят, татбиқи барнома аз ҷониби гурӯҳҳои техникии ТИ-ҳои дахлдор якҷоя бо шарикони амалисозии онҳо анҷом дода мешавад.

Илова бар ин, МИЛ-ҳо масъулиятҳои зеринро бар уҳда хоҳанд дошт:

- Татбиқи қарорҳо ва тавсияҳои КРБ.
- Ҳамоҳангсозӣ ва таъмини иҷрои саривақтии фаъолиятҳо аз ҷониби ҳар як Ташкилоти иҷрокунанда, тавре ки дар Нақшаи солонаи амалиётӣ пешбинӣ шудааст, мунтазам огоҳ кардани КРБ ва мусоидат ба фаҳмиши муштарак байни Ташкилотҳои иҷрокунанда вобаста ба назарияи тағйирот ва ҳамгироии он дар тамоми фаъолиятҳои барнома.
- Назорати пешрафти техникӣ ва буҷетии барнома ва ҳамоҳангсозӣ бо нақшаҳо, буҷетҳо ва нишондиҳандаҳои тасдиқшуда.
- Сафарбаркунии фаврии таҷрибаи техникӣ аз Ташкилотҳои иҷрокунанда ва дигар ҷонибҳои манфиатдор ҳангоми муайян кардани мушкилоти татбиқи барнома.
- Мусоидат ба ҳамкории мутаносиб бо ҷонибҳои манфиатдор барои ҳар як компоненти барнома ва муайян кардани вазифаҳо ва талаботи иловагӣ, ки бояд вобаста ба барнома ҳаллу фасл шаванд.
- Мусоидат ба гардиши иттилоот аз баҳрабардорони барнома ба КРБ.
- Татбиқ ва мониторинги НИЭИ, НЧМГ ва НҶҶМ.
- Назорати пешрафти нишондиҳандаҳое, ки аз ҷониби ҳар як Ташкилоти иҷрокунанда дар системаи мониторинг идора карда мешаванд.
- Арзёбӣ ва муттаҳидсозии фаҳмишҳо ва таҷрибаҳо аз барнома.

Муассисаҳои аъзои МИЛ инҳоро дар бар мегиранд:

- ТИ-ҳо: GIZ, МТЛС, ARIS, ВЗОКСК, КМЭТИ, Вазоратҳои молия.

Дар ҳолати зарурӣ ё матлуб, инчунин ҷаласаҳои васеи МИЛ бо ҷалби аъзои МИЛ ва даъватшудагони иловагӣ – аз бахшҳои давлатӣ ва хусусӣ ва ҷомеаи шаҳрвандӣ – барои баррасии масъалаҳои мушаххаси техникӣ, ҷуғрофӣ ё соҳавӣ ташкил карда мешаванд. МИЛ аз як гурӯҳи махсуси мутахассисон аз ҳар як ТИ, аз ҷумла менеҷерони молиявӣ, мутахассисони гендерӣ, КЭИ ва мониторинг ва арзёбӣ ва мушовирони техникӣ иборат хоҳад буд.

7. АТМЗИ дар сатҳи барнома

Дар ин боб хатарҳои эҳтимолӣ ва таъсироти манфии экологӣ ва иҷтимоии фаъолиятҳои пешниҳодшудаи барнома арзёбӣ мегардад.

7.1. Хулосаи арзёбӣ дар сатҳи барнома

Ин барнома мутобиқи принсипҳои ХИС ва Системаи идоракунии S+G-и GIZ ба Категорияи B (хатари миёна) гурӯҳбандӣ шудааст. Хатарҳои марбут ба барнома маъмулан хусусияти маҳаллӣ дошта, муваққатӣ ва асосан барқароршаванда мебошанд ва таъсироти манфии маҳдуд доранд, ки тавассути чораҳои мувофиқ коҳиш дода мешаванд. Ҷадвали 5 хатарҳо ва таъсироти манфии фаъолиятҳои пешниҳодшудаи барнома ва робитаи онҳоро бо стандартҳои КЭИ-и фаъолшуда ҷамъбаст мекунад. Ҷадвал инчунин хулосаи чораҳои марбутаи коҳишдиҳиро пешниҳод менамояд.

Тақсимоти муфассали чораҳои коҳишдиҳӣ, ки барои ҳар як КЭИ дар робита ба фаъолиятҳо/зерфаъолиятҳои мувофиқи барнома заруранд, дар НИЭИ оварда шудааст.

7.1.1. Таҳлили хавфи ИЗОҶ вобаста ба контекст

Арзёбии истисмори ҷинсӣ, зӯроварии ҷинсӣ ва озори ҷинсӣ (ИЗОҶ) ҳам омилҳои контекстиро дар кишварҳои барнома ва ҳам хатарҳоеро, ки аз тарҳрезӣ ва татбиқи барнома бармеоянд, ба инобат мегирад. Арзёбӣ ҳамкориҳоро байни кормандони барнома ва Ташкилоти иҷрокунанда, мушовирон, пудратчиён, ниҳодҳои молиявӣ, кормандони хадамоти машваратӣ, коргарон, баҳрабардорон ва аъзои ҷамоатҳо фаро мегирад.

Омилҳои хавфӣ контекстӣ

Барнома асосан дар минтақаҳои деҳот татбиқ карда мешавад, ки бо шуғли назарраси ғайрирасмӣ ва мавсимӣ, осебпазирии иқтисодӣ, муҳоҷирати берунаи меҳнатӣ ва дастрасии нобаробар ба замин, молия, иттилоот ва равандҳои қабули қарорҳо тавсиф меёбанд. Занон ҳиссаи зиёди корҳои кишоварзӣ ва хонаводагиро иҷро мекунанд, аммо аксаран дар моликияти расмии замин, ташкилотҳои истеҳсолкунандагон, мақомоти идоракунии об ва чарогоҳҳо, қабули қарорҳои молиявӣ ва шуғли музднок намояндагии кофӣ надоранд.

Муҳоҷирати меҳнатии мардон масъулияти занонро дар истеҳсолоти кишоварзӣ ва идоракунии хонаводаҳо афзоиш додааст, аммо ин на ҳамеша назорати онҳоро аз болои замин, даромад ё дороиҳои истеҳсолӣ зиёд кардааст. Аз ин рӯ, занон ва ҷавонон метавонанд аз мансабдорони давлатӣ, ниҳодҳои молиявӣ, кормандони хадамоти машваратӣ, кормандони лоиҳа, пешсафони маҳаллӣ ё қабулкунандагони қарорҳо дар хонавода барои дастрасӣ ба иттилооти лоиҳа, омӯзиш, маблағгузорӣ, таҷҳизот ва дигар манфиатҳо вобаста бошанд.

Меъёрҳои иҷтимоие, ки ба ҳаракат ва иштироки занон таъсир мерасонанд, нигарониҳо дар бораи обрӯи оила ё ҷамоат, мавҷудияти маҳдуди каналҳои гузоришдиҳии махфӣ, монеаҳои забонӣ ва саводнокӣ ва дастрасии нобаробар ба хизматрасониҳои махсуси дастгирии ҷабрдидагон метавонанд монеи гузоришдиҳӣ шаванд. Хатарҳо метавонанд барои занон ва духтарон аз хонаводаҳои камдаромад ё онҳое, ки занон сарварӣ мекунанд, коргарони ғайрирасмӣ ва мавсимӣ, шахсони маъюб, занони ҷавон, гурӯҳҳои

ақаллиятҳои забонӣ ва шахсоне, ки дар минтақаҳои дурдаст зиндагӣ ё кор мекунанд, бештар бошанд.

Барнома сохтмонҳои бузург, ҷалби зиёди қувваи корӣ, лагерҳои коргарон, кӯчонидани ҷисмонӣ ё тақсими пули нақдро дар бар намегирад. Ин хусусиятҳо баъзе хатарҳои маъмулии ИЗОҶ-ро коҳиш медиҳанд. Бо вуҷуди ин, фарогирии васеи ҷуғрофӣ, мавзеъҳои парокандаи татбиқ, муносибатҳои иерархӣ (зинавӣ) ва тақсимоти имкониятҳои арзишманди барнома хатарҳои марбутаеро ба вуҷуд меоранд, ки идоракунии фаъолро тақозо мекунанд.

Хатарҳои мушаххаси барнома

Компонент/маҳсулот ё фаъолият	Ҳамкориҳои асосӣ ва роҳҳои эҳтимолии хавфи ИЗОҶ	Гурӯҳҳои эҳтимолан дучоршаванда	Хавфи ибтидоӣ
Компоненти 1: Фароҳам овардани муҳити мусоид барои соҳаҳои ба иқлим устувор ва дорои партовҳои ками КХҶДИЗ дар сатҳи миллӣ	Озор дар ҷойҳои корӣ, омӯзишҳо, семинарҳо ва муносибатҳои кумаки техникӣ; қудрати нобаробар байни мушовирон, мансабдорон, тренерон, кормандони ниҳодҳои молиявӣ ва иштирокчиён; назорати дастрасӣ ба омӯзиш, имкониятҳои касбӣ, маҳсулоти молиявӣ ва дастгирии сармоягузорӣ; муошírати номатлуб ё қасосгирӣ пас аз рад кардани пешниҳодҳои шаҳвонӣ.	Кормандон ва мушовирони зан, кормандони хурд, намояндагони зани муассисаҳои давлатӣ ва ниҳодҳои молиявӣ, занони соҳибкор ва қарзгирандагони эҳтимолӣ, иштирокчиёни ҷавон ва шахсоне, ки шуғли ноустувор доранд.	Паст то миёна
Маҳсули 2.1: Равандҳо ва нақшаҳои муштараки банақшагирии КХҶДИЗ бо дарназардошти иқлим дар сатҳи зермиллӣ ба низом дароварда мешаванд	Озор ё истисмор ҳангоми машваратҳо, сафарбаркунӣ, кор бо хонаводаҳо ва вохӯриҳои банақшагирӣ; хориҷкунӣ ё қасосгирӣ дар ҳолате, ки занон мушкилотро ба миён мегузоранд; муошírати танҳо ба танҳо байни фасилитаторҳо ва аъзои ҷамоат; пешсафони маҳаллӣ ё миёнаравҳои лоиҳа, ки нуфузи худро барои иштирок ё афзалиятдиҳӣ ба сармоягузориҳо истифода мебаранд.	Занони истифодабарандаи замин, хонаводаҳои аз ҷониби занон сарваришаванда, занони ҷавон, гурӯҳҳои ақаллиятҳои забонӣ, шахсони маъюб ва аъзои ҷамоат, ки нуфузи расмии маҳдуд доранд.	Миёна
Маҳсули 2.2: Ҷангалҳо ва чарогоҳҳо барқарор гардида, таҳти истифодаи устувор ва ба иқлим тобовар қарор мегиранд ва Фаъолияти 2.3.1: Густариши татбиқи таҷрибаҳо ва технологияҳои истифодаи замини УИПК дар	Озор ё зӯроварӣ дар корҳои серталаби меҳнатӣ, мавсимӣ ё ғайрирасмӣ; муошират дар мавзеъҳои дурдаст ё пароканда; боздидҳои саҳроӣ аз ҷониби кормандони хадамоти машваратӣ, пудратчиён ё кормандони лоиҳа; сафари ноамн ё кори	Коргарони зан ва ҷавон, коргарони ғайрирасмӣ ё мавсимӣ, заноне, ки ба фаъолиятҳои анъанавии мардона машғул мешаванд, коргарони ҷамоат ва баҳрабардорон дар мавзеъҳои дурдаст.	Миёна

соҳаи кишоварзӣ дар ландшафтҳои фаромарзӣ	танҳоӣ; муҳити корие, ки дар он мардон бартарӣ доранд; вобастагӣ аз роҳбарон барои тақсимоти кор, пардохт, таҷҳизот ё дастрасӣ ба кумаки техникӣ.		
Фаъолиятҳои 2.3.3: Сармоягузорӣ ба кишоварзии ба иқлим устувор ва дорои партовҳои кам, инчунин ба инфрасохтори марбут ба занҷираи арзиш	Истисмори ҷинсӣ ё озори марбут ба дастгирии дархост, санҷиши баҳрабардор, тасдиқ, пешниҳоди таҷҳизот ё хизматрасониҳо, қарорҳо оид ба қарз ё грант ва мониторинг; табодули воқеӣ ё эҳтимолии пешниҳодҳои ҷинсӣ барои дастрасӣ ба молия ё муносибати имтиёзнок; тамоси мунтазами як ба як бо кормандони хадамоти машваратӣ, миёнаравҳои молиявӣ ё кормандони интихобкунанда; қасосгирӣ ё хориҷкунӣ пас аз рад кардан ё гузориш додан.	Занони деҳқон, корхонаҳое, ки аз ҷониби занон ва ҷавонон роҳбарӣ мешаванд, довталабоне, ки гарав ё ҳуҷҷатҳои расмӣ надоранд, довталабони камдаромад, шахсони дорои саводи пасти молиявӣ ва шахсоне, ки барои пур кардани дархостҳо ба миёнаравҳо такя мекунанд.	Миёна
Маҳсули 3.1: Масирҳои рушди минтақавӣ бо дарназардошти иқлим барои КХҶДИЗ ва иқтидори дурнамосозӣ муқаррар карда мешаванд ва Фаъолияти 3.3.1: Таъсиси платформаи минтақавии сармоягузории иқлимӣ	Озори ҷинсӣ ҳангоми семинарҳо, конфронсҳо, сафарҳо, ҷойгиршавӣ, роҳнамоӣ (менторинг) ва иртибототи онлайн; муносибатҳои иерархӣ бо иштироки мансабдорони баландпоя, коршиносон ва пешсафони ҷавон; назорати дастрасӣ (гейткипинг) ба иштирок, намоёншавӣ, шуғл ва имкониятҳои касбӣ.	Иштирокчиёни зан, мутахассисони хурд, пешсафони ҷавон, мушовирон, кормандони маъмурӣ ва шахсоне, ки дур аз шабакаҳои муқарраршудаи дастгирӣ сафар мекунанд.	Паст то миёна
Фаъолияти 3.3.2: Дастгирии татбиқи амалҳои мутобиқшавӣ дар ландшафтҳои фаромарзӣ дар соҳаҳои КХҶДИЗ	Хатарҳои марбут ба интихоби грант, кумаки техникӣ, миссияҳои саҳроӣ, сафар ва татбиқ дар мавзеъҳои пароканда ё дурдаст; таъсири муассисаҳои мизбон ва кормандони техникӣ ба дастрасӣ ба грантҳо ва хизматрасониҳо; монеаҳои сарҳадӣ ё забони ақаллиятҳо дар роҳи дастрасӣ ба гузоришдиҳӣ ва хизматрасониҳои роҳнамоӣ.	Довталабон, муассисаҳои шарики маҳаллӣ, намояндагони занон ва ҷавонон, коргарони ҷамоат ва баҳрабардорон дар минтақаҳои фаромарзӣ ва дурдаст	Миёна

Арзёбии умумӣ

Хавфи ибтидоии ИЗОҶ дар барнома дар сатҳи муътадил арзёбӣ мегардад. Дучоршавии баландтарин бо Компоненти 2 ва Фаъолияти 3.3.2 алоқаманд аст, зеро ин фаъолиятҳо тақсимоти захираҳои арзишманд, ҷалб дар сатҳи ҷамоатҳо, татбиқи серталаби меҳнат ва ҳамкориҳои такроршавандаро дар сатҳи саҳроӣ дар бар мегиранд. Компонентҳои 1 ва 3 дучоршавии пасттари физикиро дар бар мегиранд, аммо хатарҳои марбут ба муносибатҳои иерархӣ, омӯзиш ва сафарро нигоҳ медоранд.

Бо назардошти чораҳои дар НИЭИ ва НЧМГ (ва МБШ) пешбинишуда, аз ҷумла расмиёти шаффофи интихоб, кодексҳои рафтор, талаботи шартномавӣ, омӯзиши ҳатмӣ, протоколҳои ҷалби бехатар, каналҳои махфии гузоришдиҳӣ, харитасозии хизматрасониҳои дастгирии ҷабрдидагон ва мониторинги доимӣ, **хавфи боқимонда ҳамчун паст арзёбӣ мегардад**. Ин арзёбӣ дар ҷараёни татбиқ, ҳар вақте ки фаъолиятҳо, тартиби иҷро ё шароити контекстӣ тағйир меёбанд, аз нав дида баромада мешавад.

Ҷадвали 5: Хатарҳои эҳтимолӣ ва таъсироти манфии фаъолиятҳои барнома дар ҷараёни татбиқ (сатҳи барнома)

Стандарти КЭИ фаъолшуда / Категорияи КЭИ ХИС	Фаъолияти барнома	Хавфи эҳтимолӣ ҳангоми татбиқ	Дараҷаи хавф (Паст, Миёна, Баланд)	Чораҳои васеътари коҳиш додани хавф	Самаранокии тахминии коҳишдиҳӣ	Дараҷаи хавф пас аз коҳишдиҳӣ (паст, миёна, баланд)	Арзёбии иловагии КЭИ талаб карда мешавад
КЭИ 1 – Арзёбӣ ва идоракунии хатарҳо ва таъсироти экологӣ ва иҷтимоӣ ***Категорияи ХИС: B (Хатари миёна)***	Компоненти 1 - 3 Компоненти 2 инчунин дар робита ба хатарҳои маҳаллӣ	Ҳамаи компонентҳо: Хатарҳои экологӣ ва иҷтимоӣ асосан бо ҳуқуқи меҳнат, ИЗОҶ, ҷалби сусти ҷонибҳои манфиатдор ва назорату мониторинги бесамари тақсимоти манфиатҳо алоқамананд. Хатарҳои иловагӣ иқтидори нокифояи институтсионалиро барои назорат, ҳисоботдиҳӣ ва идоракунии хатарҳои экологӣ ва иҷтимоии муайяншуда дар бар мегиранд. Компоненти 2: Таназзули хок; талафоти гуногунии биологӣ ва истифодаи аз ҳад зиёди захираҳои табиӣ, масалан об, ки ба хавфи мутобиқшавии нодуруст оварда мерасонанд. ИЗОҶ дар муошират бо ҷамоатҳо. Ғасби элита дар интихоби баҳрабардорон; канор мондани занон аз равандҳои банақшагирӣ.	Миёна	Идоракунии барнома: Ҷалби мутахассисони махсуси экологӣ, иҷтимоӣ ва гендерӣ; татбиқи НИЭИ бо масъулиятҳои дақиқ; талаб намудани риояи сиёсатҳои GIZ аз ҷониби ҳамаи ТИ-ҳо тавассути шартномаҳо ва талаб кардани тартиботи мувофиқи шартномавӣ ва санҷишҳои интихобӣ аз ТИ-ҳо барои таъмини риояи мувофиқ аз ҷониби ҳамаи шарикон ва баҳрабардорон; гузаронидани омӯзиш ва баланд бардоштани сатҳи огоҳӣ оид ба талаботи КЭИ, аз ҷумла пешгирии ИЗОҶ; интихоби баҳрабардорон ва мониторинги мутобиқат мувофиқи санҷиши шарикони тиҷоратии GIZ ва системаи идоракунии мутобиқат дар асоси хавф. Татбиқи МБШ: Татбиқ ва мониторинги МБШ-и ҳассос ба гендер; гузаронидани омӯзиши мақсадноки ИЗОҶ. Ҷалби ҷонибҳои манфиатдор: Татбиқ ва мониторинги Нақшаи ҷалби ҷонибҳои манфиатдор	Баланд	Паст	Не

Стандарти КЭИ фаъолшуда / Категорияи КЭИ ХИС	Фаъолияти барнома	Хавфи эҳтимолӣ ҳангоми татбиқ	Дараҷаи хавф (Паст, Миёна, Баланд)	Чораҳои васеътари коҳиш додани хавф	Самаранокии тахминии коҳишдиҳӣ	Дараҷаи хавф пас аз коҳишдиҳӣ (паст, миёна, баланд)	Арзёбии иловагии КЭИ талаб карда мешавад
				(НҶҶМ); истифодаи интихоби шаффофи баҳрабардорон бо пайгирии ҷудошуда аз рӯи гендер; машварати бармаҳал бо пешсафони ҷамоатҳо ва гурӯҳҳои алоҳида; эҳтиром ба урфу одатҳои маҳаллӣ, ҳуқуқ ба замин ва тақвимҳо ҳангоми тарҳрезӣ ва ҷадвалбандии чорабиниҳо; пешниҳоди мавод бо забонҳои маҳаллӣ; истифодаи тренерони маҳаллӣ ва усулҳои саҳроӣ; гузаронидани машваратҳои мақсаднок бо занон ва ҷавонон; муқаррар кардани ҳадафҳои ҳадди ақали намояндагии занон ва ба нақша гирифтани вохӯриҳо бо назардошти масъулиятҳои хонаводагӣ.			
КЭИ 2 – Меҳнат ва шароити корӣ *Категорияи ХИС: B (Хатари баланд)*	Компоненти 1 ва 3 Компоненти 2 – ҳамаи фаъолиятҳо ва Компоненти 3 – тадбирҳои маҳаллӣ	Ҳамаи компонентҳо: Хавфе вуҷуд дорад, ки татбиқи фаъолиятҳои барнома метавонад ба таври ғайриқасдӣ ба вайронкунии ҳуқуқи меҳнат ва ИЗОҶ оварда расонад. Компонентҳои 2 ва 3: Шароити ноамни корӣ, бахусус дар сатҳи	Миёна	**Идоракунии барнома:** Мутобиқ кардани сиёсатҳои идоракунии барнома бо расмиёти стандартии амалиётии GIZ ва қонунҳои миллии меҳнат; қатъиян роҳ надодан ба меҳнати кӯдакон ва меҳнати маҷбурӣ; гузаронидани омӯзиш оид ба таҷрибаҳои хуби бехатарӣ ва саломатии меҳнатӣ; арзёбии хатарҳои саломатӣ ва бехатарӣ ва муайян кардани талаботи зарурии омӯзишӣ барои лоиҳаҳое, ки	Баланд	Мёна	Не

Стандарти КЭИ фаъолшуда / Категорияи КЭИ ХИС	Фаъолияти барнома	Хавфи эҳтимолӣ ҳангоми татбиқ	Дараҷаи хавф (Паст, Миёна, Баланд)	Чораҳои васеътари коҳиш додани хавф	Самаранокии тахминии коҳишдиҳӣ	Дараҷаи хавф пас аз коҳишдиҳӣ (паст, миёна, баланд)	Арзёбии иловагии КЭИ талаб карда мешавад
		баҳрабардорон, ҳангоми фаъолиятҳое, ки корҳои серталаби меҳнатиро дар бар мегиранд; музди ноодилона; вайронкунии ҳуқуқи меҳнат; хавфи меҳнати маҷбурӣ ё меҳнати кӯдакон (бахусус дар мавсимҳои авҷи кишоварзӣ); дучоршавӣ ба ИЗОҶ ҳангоми омӯзишҳо ва фаъолиятҳои баланд бардоштани иқтидор; зиёд шудани сарбории меҳнати ҷисмонӣ ба занон бар асари муҳоҷирати мардон.		нақлиёти роҳ ё истифодаи техникаи кишоварзӣ/ҷангалпарвариро дар бар мегиранд; арзёбӣ ва татбиқи хатарҳои саломатӣ ва бехатарии вобаста ба истифодаи воситаҳои биологии мубориза; талаб намудани он, ки ҳамаи шарикони шартномавӣ ба сиёсатҳои GIZ (масалан, Кодекси рафтор), ки талаботи меҳнат ва шароити кориро дар бар мегиранд, риоя кунанд. **Баланд бардоштани иқтидор оид ба ҳуқуқи меҳнат:** Гузаронидани корҳои фаҳмондадиҳӣ оид ба ҳуқуқи меҳнат бо баҳрабардорон ва ҳукуматҳои маҳаллӣ. Татбиқи МБШ: Татбиқи МБШ-и ҳассос ба гендер барои шикоятҳои меҳнатӣ; таъсиси каналҳои беном ва бехатари гузоришдиҳӣ барои ИЗОҶ ва дигар шикоятҳо; кафолат додани он, ки МБШ барои баррасии масъалаҳои ИЗОҶ муҷаҳҳаз аст; омӯзонидани тамоми кормандони барнома оид ба пешгирии ИЗОҶ; талаб кардани мониторинг ва ҳисоботдиҳӣ оид ба самаранокии МБШ аз ҷониби баҳрабардорон;			

Стандарти КЭИ фаъолшуда / Категорияи КЭИ ХИС	Фаъолияти барнома	Хавфи эҳтимолӣ ҳангоми татбиқ	Дараҷаи хавф (Паст, Миёна, Баланд)	Чораҳои васеътари коҳиш додани хавф	Самаранокии тахминии коҳишдиҳӣ	Дараҷаи хавф пас аз коҳишдиҳӣ (паст, миёна, баланд)	Арзёбии иловагии КЭИ талаб карда мешавад
				талаб кардани арзёбии солонаи самаранокии МБШ.			
КЭИ 3 – Самаранокии захираҳо ва пешгирии ифлосшавӣ *Категорияи ХИС: В (Хатари миёна)*	Фаъолияти 2.2.1 Фаъолияти 2.2.2 Фаъолияти 2.3.1 Фаъолияти 2.3.3 Фаъолияти 3.3.2	Ифлосшавии маҳаллӣ дар натиҷаи идоракунии нодурусти партовҳо; истифодаи бесамари об ва афзоиши рақобат барои захираҳои ками об (махсусан дар Ўзбекистон); хавфи зиёд шудани талабот ба нерӯи барқ ва маҳрум кардани дигар истифодабарандагон аз таъминот.	Миёна	Таъмини баланд бардоштани иқтидори мақсаднок барои деҳқонон, шарикон, пудратчиён ва мақомоти маҳаллӣ оид ба пешгирии ифлосшавӣ, самаранокии захираҳо ва компосткунии устувор; тарғиби тадбирҳои мутобиқшавӣ, ки вобастагиро аз моддаҳои агрокимиёвӣ коҳиш медиҳанд; пешниҳоди маводи устувор барои иншооти муҳофизатӣ; талаб кардани он, ки сармоягузориҳои вобаста ба обёрӣ мавҷудияти обро тасдиқ кунанд; беҳсозии истифодаи об ва энергия тавассути тарҳрезии самаранок ва нигоҳдории системаҳои нигоҳдорӣ, тақсимот ва обёрии об, аз ҷумла обёрии қатрагӣ; тасдиқи мавҷудияти об ва дастрасии одилона дар ҳамоҳангӣ бо Ассотсиатсияҳои истифодабарандагони об; талаб кардани нигоҳубини хуби корхона, пешгирии рехтан ва идоракунии партовҳо; татбиқи санҷиши экологӣ ва иҷтимоӣ барои ҳамаи зерлоиҳаҳо ва татбиқи ҳама гуна чораҳои КЭИ-и маҳаллӣ; ва тақвияти мониторинг,	Баланд	Паст	Не

Стандарти КЭИ фаъолшуда / Категорияи КЭИ ХИС	Фаъолияти барнома	Хавфи эҳтимолӣ ҳангоми татбиқ	Дараҷаи хавф (Паст, Миёна, Баланд)	Чораҳои васеътари коҳиш додани хавф	Самаранокии тахминии коҳишдиҳӣ	Дараҷаи хавф пас аз коҳишдиҳӣ (паст, миёна, баланд)	Арзёбии иловагии КЭИ талаб карда мешавад
				назорат ва ҳисоботдиҳии экологӣ бо амалҳои ислоҳӣ ҳангоми зарурат.			
ЭИ 4 – Саломатӣ, бехатарӣ ва амнияти ҷомеа *Категорияи ХИС В (Хатари миёна)*	Фаъолияти 2.2.1 Фаъолияти 2.2.2 Фаъолияти 2.3.1 Фаъолияти 2.3.3	Хавфи бемориҳои тавассути об паҳншаванда аз корҳои обёрӣ ё заҳкашӣ; хавфҳо ҳангоми сохтмон; истифодаи нодурусти воситаҳои ҳифзи наботот ё нуриҳо, идоракунии нокифояи партовҳо, ё фаъолияти сусти таҷҳизот ва нақлиёти роҳ; танишҳои иҷтимоӣ бар асари рақобат барои маблағгузории лоиҳа, ё ҳолатҳои азонихудкунӣ ва дуздӣ; хатарҳои ИЗОҶ ҳангоми омӯзишҳо ва ҳамкорӣ бо шарикон; маҳдудияти озодиҳои шаҳрвандӣ, ки ба гузоришдиҳии муассири шикоятҳо монеъ мешаванд; хавфи бемориҳои тавассути ҳашарот паҳншаванда аз оби рукуд.	Миёна	Тарҳрезии системаҳои обӣ барои кам кардани оби рукуд, хатарҳои паҳншавии ҳашарот ва таъсирот ба сифати об; ҳамгироии идоракунии хатарҳои саломатӣ, бехатарӣ ва ифлосшавӣ ба фаъолиятҳои КХҶДИЗ, аз ҷумла назорат аз болои истифодаи моддаҳои агрокимиёвӣ, нигоҳдории бехатар, аломатгузорӣ ва огоҳонии пешакӣ; муқаррар кардани интихоби шаффофи баҳрабардорон; татбиқи МБШ дар саросари лоиҳа бо забонҳои маҳаллӣ бо фарогирии гурӯҳҳои осебпазир; омӯзонидани тамоми кормандон, пудратчиён ва шарикон оид ба кодексҳои рафтор, пешгирии ИЗОҶ ва талаботи экологӣ ва иҷтимоӣ ва дастгирии баланд бардоштани сатҳи огоҳии ҷомеа; татбиқи банақшагирии муштарак барои пешгирии низоъҳои марбут ба замин, чарогоҳ ва дастрасӣ, аз ҷумла чаронидани даврӣ ва тарҳрезии долонҳо.	Баланд	Миёна	No
КЭИ 5 – Гирифтани замин ва	Фаъолияти 2.2.1 Фаъолияти 2.2.2	Маҳдудияти ночиз ва муваққатӣ дар дастрасӣ ба чарогоҳҳо ё заминҳои кишоварзӣ барои қитъаҳои	Паст	Ба ҳеҷ гуна гирифтани маҷбурии замин ва кӯчонидани ҷисмонӣ иҷозат дода намешавад; гузаронидани санҷиши иҷтимоӣ пеш	Баланд	Паст	Не

Стандарти КЭИ фаъолшуда / Категорияи КЭИ ХИС	Фаъолияти барнома	Хавфи эҳтимолӣ ҳангоми татбиқ	Дараҷаи хавф (Паст, Миёна, Баланд)	Чораҳои васеътари коҳиш додани хавф	Самаранокии тахминии коҳишдиҳӣ	Дараҷаи хавф пас аз коҳишдиҳӣ (паст, миёна, баланд)	Арзёбии иловагии КЭИ талаб карда мешавад
кӯчонидани маҷбурӣ ***Категорияи ХИС: C (Хатари паст)***	Фаъолияти 2.3.1 Фаъолияти 2.3.3 Фаъолияти 3.3.2	намоишӣ ё инфрасохтори обӣ; халалдоршавии эҳтимолии шаклҳои анъанавии чаронидани чорво дар натиҷаи барқарорсозии ҷангалзор ё пОшидани чарогоҳҳо; хавфи тақсимоти ноодилонаи замин; дур мондани занон аз маблағгузории иқлимӣ аз сабаби он ки ҳуҷҷати расмии замин ба номи хешовандони мард сабт шудааст.		аз ҳама гуна зерлоиҳаҳо, аз ҷумла сабти номи замин ё далели дастрасии қонунӣ, кафолат додани он, ки ҳама гуна таъсироти иқтисодӣ тавассути сиёсатҳои миллӣ барои роҳнамоии ҳама гуна кӯчонидани иқтисодӣ коҳиш дода мешаванд; ҳалли баҳсҳои замин тавассути МБШ; сабти номи сервитутҳои муваққатӣ дар кадастрҳои миллии замин; дастгирии равандҳои муштараки банақшагирии истифодаи замин; татбиқи меъёрҳои қобили қабули молиявии ҳассос ба гендер.			
КЭИ 6 – Ҳифзи гуногунии биологӣ ва идоракунии устувори захираҳои табиии зинда ***Категорияи ХИС: B (Хатари миёна)***	Фаъолияти 2.2.1 Фаъолияти 2.2.2 Фаъолияти 2.3.1 Фаъолияти 2.3.3 Фаъолияти 3.3.2	Фишори ғайримустақим ба минтақаҳои муҳофизатшаванда, Минтақаҳои калидии гуногунии биологӣ (KBA) ва намудҳои зери хатар қарордошта; хавфи ворид намудани намудҳои инвазивӣ ё ғайримаҳаллӣ (масалан, монеаҳои шамолшикани акатсия); талафоти макони зист, таназзул ва парокандашавӣ дар натиҷаи тавсеаи кишоварзӣ; афзоиши истисмори чӯб ва маҳсулоти ғайричӯбӣ; хатари мушаххас	Medium	Пешниҳоди омӯзиш ва роҳнамоии мақсаднок оид ба таҷрибаҳои КХҶДИЗ-и ҳассос ба гуногунии биологӣ; истифодаи қитъаҳои намоишӣ ва тарғиби мубодилаи дониш байни баҳрабардорон; гузаронидани санҷиши гуногунии биологӣ (IBAT), муайян кардани макони зисти муҳим ё наздикӣ ба макони зисти муҳим ё минтақаҳои муҳофизатшаванда барои зерлоиҳаҳо ҳангоми банақшагирии идоракунӣ/сармоягузорӣ; муқаррар кардани меъёрҳои дақиқи истиснокунӣ барои фаъолиятҳое, ки боиси табдил/таназзули маконҳои	Баланд	Паст	Не

Стандарти КЭИ фаъолшуда / Категорияи КЭИ ХИС	Фаъолияти барнома	Хавфи эҳтимолӣ ҳангоми татбиқ	Дараҷаи хавф (Паст, Миёна, Баланд)	Чораҳои васеътари коҳиш додани хавф	Самаранокии тахминии коҳишдиҳӣ	Дараҷаи хавф пас аз коҳишдиҳӣ (паст, миёна, баланд)	Арзёбии иловагии КЭИ талаб карда мешавад
		ба Геккони фарғонагии зери хатари шадид қарордошта (Alsophylax ferganensis) дар наздикии деҳаи Шорсуи Ӯзбекистон.		зисти муҳим, таъсироти назаррас ба намудҳои зери хатари шадид/зери хатар қарордошта (CR/EN) ё фаъолиятҳо дар ҳудуди минтақаҳои ба таври қонунӣ муҳофизатшаванда мегарданд; тарғиби истифодаи намудҳои ба шароити маҳаллӣ мутобиқшуда ва ғайриинвазивӣ ва санҷиши намудҳои пешниҳодшуда бо дастурамалҳои миллии дастрас дар ҷойҳои имконпазир; ба инобат гирифтани нишондиҳандаҳои гуногунии биологӣ дар чаҳорчӯбаи мониторинги лоиҳа; таъсиси минтақаҳои буферӣ дар атрофи маконҳои зисти муҳим; дар ҷойҳое, ки зироатҳои ёрирасон ҳамчун монеаҳои шамолшикан, дарахтони сояафкан ва зироатҳои рӯйпӯшкунанда пешбарӣ мешаванд, ҷорӣ намудани онҳо бо таҷрибаҳои мувофиқи идоракунӣ ҳамроҳ хоҳад шуд; нигоҳ доштани набототи фоиданок дар боғот; ҳамгироии масъалаҳои гуногунии биологӣ ба зерлоиҳаҳо ва таъмини дастгирии омӯзишӣ ва машваратӣ дар баробари маблағгузорӣ. Барои зерлоиҳаҳои эҳтимолӣ дар наздикии деҳаи Шорсу арзёбии иловагии			

Стандарти КЭИ фаъолшуда / Категорияи КЭИ ХИС	Фаъолияти барнома	Хавфи эҳтимолӣ ҳангоми татбиқ	Дараҷаи хавф (Паст, Миёна, Баланд)	Чораҳои васеътари коҳиш додани хавф	Самаранокии тахминии коҳишдиҳӣ	Дараҷаи хавф пас аз коҳишдиҳӣ (паст, миёна, баланд)	Арзёбии иловагии КЭИ талаб карда мешавад
				гуногунии биологӣ гузаронида шавад.			
КЭИ 7 – Мардуми бумӣ ***Категорияи ХИС: С (Хатари паст / Ночиз)***	Татбиқ намегардад	Дар минтақаи барнома Мардуми бумӣ (тибқи таърифи КЭИ 7) вуҷуд надоранд. Хатарҳои боқимонда инҳоянд: дар канор мондани чорводорон ва чӯпонон, ки ҳамчун гурӯҳҳои осебпазир ҳисобида мешаванд; монеаҳои забонӣ, ки иштирокро маҳдуд мекунанд (қирғизӣ, ӯзбекӣ, тоҷикӣ, русӣ); беэътиноии эҳтимолӣ ба ҳуқуқҳои анъанавии чарогоҳ ё заминҳои аз ҷиҳати фарҳангӣ муҳим; хориҷ мондани гурӯҳҳои ақаллиятҳои забонӣ аз иттилоот.	Ночиз	Азбаски ҳеҷ гуна таъсир ба Мардуми бумӣ пешбинӣ нашудааст, ягон чораи коҳишдиҳии махсус барои Мардуми бумӣ пешниҳод намегардад.	Татбиқ намегардад	Ночиз	Не
КЭИ 8 – Мероси фарҳангӣ ***Категорияи ХИС: С (Хатари паст)***	Фаъолияти 2.2.1 Фаъолияти 2.2.2 Фаъолияти 2.3.1 Фаъолияти 2.3.3 Фаъолияти 3.3.2	Халалдор кардани тасодуфии боқимондаҳои қаблан номаълуми бостоншиносӣ ҳангоми корҳои хурди заминканӣ; зарари тасодуфӣ ба ҷойҳои муқаддас, зиёратгоҳҳо, қабристонҳо ё объектҳои ландшафтии аз ҷиҳати фарҳангӣ муҳим; маҳдудияти дастрасӣ ба мавзеъҳои аз	Баланд	Санҷиши ҳамаи зерлоиҳаҳое, ки корҳои заминиро дар бар мегиранд, барои хатарҳои мероси фарҳангӣ; ба таври мушаххас хориҷ кардани мавзеъҳои маълуми мероси фарҳангӣ ё динӣ аз минтақаҳои дахолати барнома; татбиқи Тартиби бозёфтҳои тасодуфӣ ва талаб кардани қатъи фаврии корҳо ва хабардор кардани мақомоти мерос дар сурати кашф шудани	Баланд	Паст	Не

Стандарти КЭИ фаъолшуда / Категорияи КЭИ ХИС	Фаъолияти барнома	Хавфи эҳтимолӣ ҳангоми татбиқ	Дараҷаи хавф (Паст, Миёна, Баланд)	Чораҳои васеътари коҳиш додани хавф	Самаранокии тахминии коҳишдиҳӣ	Дараҷаи хавф пас аз коҳишдиҳӣ (паст, миёна, баланд)	Арзёбии иловагии КЭИ талаб карда мешавад
		ҷиҳати фарҳангӣ муҳим ҳангоми фаъолиятҳои барнома; нигарониҳои ҷамоат дар сурати осеб дидани минтақаҳои аз ҷиҳати фарҳангӣ ҳассос.		боқимондаҳо; дастур додан ба ҳамаи пудратчиён ва коргарони ҷамоат оид ба ҳассосияти мероси фарҳангӣ пеш аз оғози корҳо; машварат бо ҷамоат оид ба мавҷудияти мавзеъҳои аз ҷиҳати фарҳангӣ муҳим ҳангоми банақшагирии зерлоиҳаҳо.			

7.2. КЭИ 1: Арзёбӣ ва идоракунии хатарҳо ва таъсири экологӣ ва иҷтимоӣ

7.2.1. Арзёбӣ

Ҳадафи асосии барнома тақвияти мутобиқшавӣ ба тағйирёбии иқлим дар минтақаҳои мақсаднок тавассути тарғиби таҷрибаҳои истифодаи замин, ки ба иқлим устувор ва дорои партовҳои кам (УИПК) мебошанд, ба шумор меравад. Интизор меравад, ки ин равиш натиҷаҳои мусбати экологӣ ва иҷтимоӣ, аз ҷумла беҳтар шудани сатҳи зиндагии деҳқонон, тақвияти амнияти озуқаворӣ ва баланд бардоштани устувории иқлимиро ба бор орад. Тавассути ҷорӣ намудани таҷрибаҳои устувор, барнома метавонад баъзе таъсироти манфии тағйирёбии иқлим, аз қабили эрозияи хок, пастшавии маҳсулнокии кишоварзӣ ва талафоти гуногунии биологиро коҳиш диҳад. Гузашта аз ин, барнома ба фарогирӣ ва баланд бардоштани иқтидор таваҷҷуҳи махсус зоҳир мекунад, ки ин ба тавсеаи имкониятҳои гурӯҳҳои дар канормонда ва тақвияти устувории ҷамоатҳо мусоидат хоҳад кард. Ин имкониятҳо сатҳи умумии хатарҳои барномаро поён мебаранд.

Сарфи назар аз таъсироти мусбати худ, фаъолиятҳои пешниҳодшуда хатарҳои эҳтимолии паст то миёнаро, ки бо як қатор стандартҳои Кафолатҳои экологӣ ва иҷтимоӣ (КЭИ) алоқамананд, дар бар мегиранд. Дар сурати идоракунии нокофӣ, ин метавонад ба таъсироти манфии ғайричашмдошт оварда расонад. Хатарҳои асосии зерин ба гурӯҳбандии хатари Миёна барои КЭИ 1 (пеш аз татбиқи чораҳои коҳишдиҳӣ) саҳм мегузоранд:

Хатарҳои экологӣ

- Истифодаи пуравҷи кишоварзӣ ва хоҷагии ҷангал, дар сурати ба таври ноустувор идора шудан, метавонад ба истифодаи аз ҳад зиёди захираҳои табиӣ, таназзули хок ва талафоти гуногунии биологӣ оварда расонад. Ин хатарҳо метавонанд ноогоҳона ба мутобиқшавии нодуруст (маладаптатсия) оварда расонанд, ки дар ин ҳолат барнома ба ҷои коҳиш додан, осебпазириро бештар мегардонад.

Хатарҳои иҷтимоӣ

- Барнома дар минтақаҳое амал мекунад, ки дастрасӣ ба об ва дигар захираҳо маҳдуд аст. Рақобат барои захираҳо, бахусус дар минтақаҳои камзахира, метавонад ба суботи ҷамоатҳо ва натиҷаҳои барнома хатар эҷод кунад.
- Хатарҳои марбут ба истисмор, зӯроварӣ ва озори ҷинсӣ (ИЗОҶ) дар ҳамкориҳои ҷамоатҳо, барномаҳои омӯзишӣ ва амалиётҳои молиявӣ вуҷуд доранд.

Хатарҳои идоракунӣ ва амалиётӣ

- Чаҳорчӯбаҳои заифи институтсионалӣ ва иқтидори маҳдуд барои идоракунии экологӣ ва иҷтимоӣ метавонанд ба татбиқи самараноки Нақшаи идоракунии экологӣ ва иҷтимоӣ (НИЭИ), Нақшаи чорабиниҳо оид ба масъалаҳои гендерӣ (НЧМГ), Нақшаи ҷалби ҷонибҳои манфиатдор (НҶҶМ) ва Механизмҳои баррасии шикоятҳо (МБШ) халал расонанд.
- Набудани чаҳорчӯбаҳои идоракунии мутобиқшаванда метавонад тавонмандиро барои ба таври динамикӣ коҳиш додани хатарҳо ва вокуниши муассир ба таъсироти мушоҳидашуда заиф созад.

Арзёбӣ оид ба низоъҳо ва вайронкунии ҳуқуқи инсон

КЭИ 1 арзёбии ҳамаҷонибаи хатарҳои экологӣ ва иҷтимоӣ, аз ҷумла низоъҳои эҳтимолӣ ва вайронкунии ҳуқуқи инсонро, ки метавонанд ҳамчун паёмадҳои ғайричашмдошти фаъолиятҳои барнома ба вуҷуд оянд, тақозо мекунад. Барнома дар шароите амал хоҳад кард, ки дар он дастрасӣ ба замин, об ва дигар захираҳои табиӣ аксаран маҳдуд аст, бахусус дар минтақаҳое, ки таҳти таъсири тағйирёбии иқлим қарор доранд. Ин маҳдудиятҳо метавонанд рақобатро барои ин захираҳо афзоиш дода, боиси танишҳои иҷтимоӣ байни ҷамоатҳои маҳаллӣ ё байни гурӯҳҳои гуногуни манфиатдор гарданд. Илова бар ин, гурӯҳҳои осебпазир метавонанд бо дур мондан аз манфиатҳои барнома, иштироки маҳдуд дар қабули қарорҳо ё истисмор тавассути таҷрибаҳои ноамни меҳнатӣ рӯ ба рӯ шаванд. Гузашта аз ин, ҳамкории нокифоя бо ҷамоатҳои маҳаллӣ метавонад ба нофаҳмиҳо дар бораи барномаи пешниҳодшуда оварда расонад. Чунин тасаввурот метавонанд ба баҳсҳо ё танишҳои иҷтимоӣ мубаддал гашта, ҳамбастагии ҷамоатҳо ва ҳадафҳои барномаро заиф созанд.

Сиёсати экологӣ ва иҷтимоии Хазинаи Иқлими Сабз (ХИС), инчунин системаи идоракунии кафолатҳои GIZ, ба пешгирӣ аз поймолкунии ҳуқуқи инсони дигарон таваҷҷуҳи ҷиддӣ зоҳир намуда, таъсироти манфии марбут ба ҳуқуқи инсонро, ки метавонанд аз ҷониби ин ташаббусҳо ба вуҷуд оянд ё мусоидат кунанд, ҳаллу фасл менамоянд. Ҳар як стандарти КЭИ дорои унсурҳои марбут ба ҷанбаҳои ҳуқуқи инсон мебошад, ки барнома метавонад дар ҷараёни фаъолияти худ бо онҳо рӯ ба рӯ шавад. Барои барномаи мазкур хатарҳо ва таъсирот ба ҳуқуқи инсон асосан ба шароити корӣ, ИЗОҶ, баробарии гендерӣ ва зӯроварии гендерӣ алоқаманд буда, мутаносибан дар доираи категорияи дахлдори КЭИ арзёбӣ мегарданд. Бо пайравӣ ба нақшаҳои дахлдор (НИЭИ ва НЧМГ), барнома метавонад масъалаҳои эҳтимолии марбут ба ҳуқуқи инсонро, ки аз категорияҳои гуногуни КЭИ бармеоянд, коҳиш диҳад.

Ҷумҳурии Қирғизистон

Машваратҳо тасдиқ карданд, ки таназзули экологӣ дар минтақаҳои фарогири барномаи Қирғизистон бо норасоии об, чаронидани аз ҳад зиёди чорво, харобшавии ҷангалҳо, хуруҷи зараррасонҳо ва афзоиши дучоршавӣ ба хатарҳои вобаста ба иқлим ба монанди лағжиши замин ва боришотҳои шадид робитаи зич дорад. Рақобат барои об байни ҷамоатҳо, бахусус дар шароити ҷадвалҳои гардишии обёрӣ, бинобар коҳиш ёфтани маҷрои обҳои мавсимӣ шиддат гирифтааст.

Ислоҳоти идоракунии чарогоҳҳо дар Ҷумҳурии Қирғизистон, аз ҷумла таҳияи нақшаҳои истифодаи чарогоҳҳо аз ҷониби кумитаҳои чарогоҳҳо, чаҳорчӯбаи муҳимро барои идоракунии устувори чарогоҳҳо муқаррар кардааст. Бо вуҷуди ин, ин нақшаҳо ба таври доимӣ иҷро намешаванд ва шумораи чорво дар баъзе минтақаҳо ҳамоно аз иқтидори экологии ғунҷоиш зиёд аст.

Ин ҳолат омезиши омилҳои институтсионалӣ, иқтисодӣ ва экологиро инъикос мекунад. Гарчанде ки нақшаҳои истифодаи чарогоҳҳо шаклҳои чаронидани мавсимии чорво ва маҳдудиятҳои саршуморро муайян мекунанд, татбиқи онҳо аксаран бо сабаби маҳдуд будани иқтидори иҷроиш ва такя ба риояи ихтиёрӣ душвор мегардад. Дар айни замон, чорво ҳамчун сарчашмаи асосии воситаҳои рӯзгузаронӣ ва захираи сарват боқӣ монда, ҳавасмандии қавиро барои хонаводаҳо ҷиҳати зиёд кардани саршумори гала, бахусус дар вокуниш ба номуайянии иқтисодӣ ва тағйирёбии иқлим, ба вуҷуд меорад.

Фишори чаронидани чорво инчунин ба таври нобаробар тақсим шуда, истифодаи аз ҳад зиёди чарогоҳҳои дастрас дар наздикии маҳалҳои аҳолинишин ва истифодаи нокифояи минтақаҳои дурдасттар аз сабаби маҳдудиятҳои инфрасохторӣ ва дастрасӣ ба назар мерасад. Харитасозии ҳолати чарогоҳҳо нишон медиҳад, ки таназзул дар ин минтақаҳои дорои фишори баланд, бахусус дар чарогоҳҳои зимистона ва баҳорӣ мутамарказ шудааст. Илова бар ин, мавҷудияти маҳдуди маълумоти навсозишуда оид ба ҳолати чарогоҳҳо ва иқтидори ғунҷоиш идоракунии мутобиқшавандаро мушкил месозад.

Парокандагии институтсионалӣ ба татбиқи нақшаҳо боз ҳам бештар таъсир мерасонад, зеро масъулиятҳо барои идоракунии чарогоҳҳо, чорво ва муҳити зист байни якчанд идораҳо бо ҳамоҳангсозии маҳдуд тақсим шудаанд. Тағйирпазирии иқтидори идоракунии маҳаллӣ ва иштироки ҷамоатҳо низ ба риояи нақшаҳои истифодаи чарогоҳҳо таъсир мерасонад.

Дар натиҷа, нақшаҳои истифодаи чарогоҳҳо ба таври доимӣ ба натиҷаҳои пешбинишуда ноил нагардидаанд ва фишори давомдори чаронидани чорво дар баъзе минтақаҳо ба таназзули замин ва паст шудани маҳсулнокӣ мусоидат мекунад. Рафъи ин мушкилот тақвияти иҷроиш, беҳтар намудани ҳамоҳангсозӣ ва мувофиқ кардани идоракунии чарогоҳҳоро бо стратегияҳои васеътари воситаҳои рӯзгузаронӣ ва устувории иқлимӣ тақозо мекунад.

Иштирокчиёни чорабиниҳои машваратӣ инчунин истифодаи нодурусти нуриҳо, мониторинги нокифояи pH-и хок ва фишори экологиро дар экосистемаҳои ҷангалҳои чормағз таъкид карданд. Ин хатарҳои экологӣ бо мушкилоти ҳамоҳангсозии институтсионалӣ байни кумитаҳои чарогоҳҳо, ассотсиатсияҳои истифодабарандагони об, воҳидҳои хоҷагии ҷангал ва мақомоти маҳаллӣ боз ҳам мураккабтар мегарданд. Хатаре вуҷуд дорад, ки бе санҷиши самараноки барнома ва мониторингу идоракунии қавӣ ҳангоми татбиқ, барнома ин таҷрибаҳои бесамарро боз ҳам шадидтар ё такрор кунад.

Дар ноҳияҳои Қаросув ва Бозор-Қӯрғони Қирғизистон хатарҳои иҷтимоии контекстӣ асосан ба меъёрҳои қавии патриархалӣ ва сохторҳои ғайрирасмии қудрат алоқамананданд. Занон гузориш доданд, ки иштирок дар вохӯриҳои ҷамъиятӣ ё омӯзишҳои берунӣ метавонад иҷозати шавҳарон ё аъзои бонуфузи ҷомеаро талаб кунад. Ин хатареро ба вуҷуд меорад, ки банақшагирии муштараки истифодаи замин ва механизмҳои маблағгузории иқлимӣ, агар шаклҳои ҷалб ба таври махсус мутобиқ карда нашаванд, ноогоҳона занонро дар канор гузоранд. Илова бар ин, роҳбарони ғайрирасмӣ метавонанд ба интихоби баҳрабардорон ва равандҳои қабули қарорҳо дар ҷамоат таъсир расонанд. Бе меъёрҳои шаффофи интихоб ва стратегияҳои бисёрканалии иртиботот, барнома метавонад бо хатарҳои ғасби элита (истифодаи маблағҳо аз ҷониби ашхоси бонуфуз) ё гумонҳои ноадолатӣ рӯ ба рӯ шавад.

Ӯзбекистон

Дар Ӯзбекистон бесамарии обёрӣ, таназзули хок дар натиҷаи истифодаи таърихии моводи кимиёвӣ, ҷамъшавии партовҳо дар каналҳо ва нигарониҳо вобаста ба сифати об хатарҳои асосии экологиро ташкил медиҳанд. Ноҳияи Бешариқ бинобар вобастагӣ ба маҷрои обҳои фаромарзӣ махсусан осебпазир буда, хавфи норасоии обро дар шароити хушксолии минтақавӣ зиёд мекунад.

Ифлосшавии ҳаво, гармшавии иқлим ва паст шудани ҳосилхезии хок ҳамчун фишорҳои иловагии экологӣ муайян карда шуданд. Иштирокчиён ҳангоми вохӯриҳо бо ҷонибҳои манфиатдор ба аҳамияти татбиқи амалӣ таъкид намуда, қайд карданд, ки лоиҳаҳои қаблӣ баъзан натавонистаанд банақшагириро ба натиҷаҳои воқеӣ дар сатҳи саҳроӣ табдил диҳанд.

Дар Ӯзбекистон занон бо сабаби муҳоҷирати мардон дар идоракунии кишоварзӣ нақши торафт муҳимтар мебозанд. Бо вуҷуди ин, намояндагии расмӣ дар идоракунии истифодаи замин ва банақшагирии обёрӣ маҳдуд боқӣ мемонад. Хавфи асосӣ на канормонӣ тавассути меъёрҳои маҳдудкунанда, балки намояндагии сохтории нокифоя дар ниҳодҳои расмӣ мебошад. Илова бар ин, ҳамгироии иттилоот оид ба хавфи иқлимӣ ба равандҳои банақшагирӣ барои коҳиш додани хавфи марбут ба норасоии об ва тағйирёбии иқлим зарур аст.

Тоҷикистон

Машваратҳо бо ҷонибҳои манфиатдор тасдиқ карданд, ки ноҳияҳои фарогири барнома дар Тоҷикистон (Деваштич дар вилояти Суғд ва Қубодиён дар вилояти Хатлон) ба тағйирпазирии иқлим ва таназзули экологӣ, аз ҷумла хушксолии тӯлонӣ, коҳиши дастрасӣ ба обҳои зеризаминӣ, шӯршавии хок, эрозия, тӯфонҳои чангу ғубор, паҳншавии зараррасонҳо ва нестшавии ҷангалҳо ниҳоят осебпазиранд. Дар Қубодиён баландшавии сатҳи обҳои зеризаминӣ ва шӯршавӣ маҳсулнокии хокро ба таври назаррас коҳиш додааст, дар ҳоле ки инфрасохтори заҳкашӣ аксаран ба таври нокифоя нигоҳдорӣ мешавад ё корношоям аст. Дар Деваштич кам шудани маҷрои об ба обанборҳо ва хушк шудани чашмаҳои маҳаллӣ ба эътимоднокии обёрӣ таъсир расонида, ба маҳсулнокии боғҳо ва суботи даромади хонаводаҳо таъсири мустақим расонидааст. Ин фишорҳои экологӣ бевосита ба воситаҳои рӯзгузаронӣ таъсир мерасонанд ва рақобатро барои захираҳои об ва замин, бахусус дар мавсими кишоварзӣ афзоиш медиҳанд.

Машваратҳо инчунин таъкид карданд, ки таназзули экологӣ бо мушкилоти ҳамоҳангсозии институтсионалӣ байни соҳаҳои калидӣ, аз ҷумла кишоварзӣ, идоракунии об, хоҷагии ҷангал ва ҳифзи муҳити зист боз ҳам мураккабтар мегардад. Ҷонибҳои манфиатдори маҳаллӣ қайд карданд, ки масъулиятҳо барои тақсимоти об, идоракунии замин ва нигоҳдории инфрасохтор аксаран байни муассисаҳо пароканда мебошанд, ки ин боиси камбудиҳо дар пешниҳоди хизматрасониҳо ва масъулияти маҳдуд барои нигоҳдории системаҳои обёрӣ ва заҳкашӣ мегардад. Ин ба фарсудашавии инфрасохтор мусоидат карда, устувории дарозмуддати сармоягузориҳои қаблиро коҳиш додааст.

Дар сатҳи ҷамоатҳо дастрасӣ ба захираҳои об як масъалаи муҳим буда, метавонад боиси танишҳои маҳаллӣ гардад, бахусус дар давраҳои норасоии об. Ҷонибҳои манфиатдор гузориш доданд, ки тақсимоти об на ҳамеша одилона арзёбӣ мегардад ва ба он динамикаи болооб-поёноб ва ҳолати инфрасохтор таъсир мерасонад. Гарчанде ки ин танишҳо маъмулан тавассути тартиботи маҳаллӣ ҳаллу фасл мешаванд, онҳо эҳтимолияти сар задани низоъҳоро дар заминаи захираҳо нишон медиҳанд, агар тағйирпазирии иқлим шадидтар гардад ё мудохилаҳои барнома шаклҳои мавҷудаи истифодаи обро бидуни машварат ва ҳамоҳангсозии кофӣ тағйир диҳанд.

Осебпазириҳои марбут ба гендер низ дар ҷараёни машваратҳо пайваста ба миён гузошта шуданд. Дар ҳарду ноҳия занон дар истеҳсолоти кишоварзӣ, аз ҷумла парвариши зироатҳо, идоракунии обёрӣ дар сатҳи хонаводагӣ ва нигоҳубини чорво фаъолона иштирок мекунанд. Бо вуҷуди ин, занон дар сохторҳои расмии қабули қарорҳо, ба монанди Ассотсиатсияҳои истифодабарандагони об ва кумитаҳои замин ҳамоно намояндагии кофӣ надоранд. Муҳоҷирати меҳнатии мардон масъулияти занонро дар идоракунии хоҷагиҳо ва воситаҳои рӯзгузаронии хонаводаҳо афзоиш додааст, аммо ин бо иштироки бештар дар равандҳои институтсионалӣ ё дастрасӣ ба захираҳо ҳамроҳ нашудааст.

Ҷонибҳои манфиатдор инчунин нишон доданд, ки иштироки занон дар вохӯриҳои ҷамоатҳо ва равандҳои қабули қарорҳо метавонад бо меъёрҳои иҷтимоӣ, сарбории вақт ва дастрасии маҳдуд ба иттилоот маҳдуд карда шавад. Дар натиҷа, хатаре вуҷуд дорад, ки афзалиятҳои занон, бахусус вобаста ба дастрасӣ ба об, захираҳои кишоварзӣ ва устувории сатҳи хонаводагӣ, дар банақшагирӣ ва татбиқи барнома пурра инъикос наёбанд. Бе механизмҳои мақсадноки иттилоърасонӣ ва машваратҳои фарогир, хатаре вуҷуд дорад, ки занон ва хонаводаҳои аз ҷониби занон сарваришаванда сарфи назар аз нақши марказии худ дар соҳаи КХҶДИЗ, дар байни баҳрабардорони барнома намояндагии кофӣ надошта бошанд.

Илова бар ин, машваратҳо осебпазириҳои васеътари иҷтимоӣ-иқтисодиро муайян карданд, аз ҷумла дастрасии маҳдуд ба захираҳои молиявӣ, воситаҳои кишоварзӣ ва дастгирии техникӣ, бахусус дар байни деҳқонони хоҷагиҳои хурд. Ин маҳдудиятҳо метавонанд ба таври номутаносиб ба гурӯҳҳои осебпазир, аз ҷумла занон, хонаводаҳои камдаромад ва онҳое, ки ба интиқоли маблағҳо такя мекунанд, таъсир расонанд. Дар сурати ба таври кофӣ ҳал накардани онҳо, чунин омилҳо метавонанд ба тақсимоти одилонаи манфиатҳои барнома таъсир расонанд ва ба тасаввурот дар бораи дар канормондан ё ноадолатӣ мусоидат кунанд.

Дар маҷмӯъ, гарчанде ки ҳеҷ гуна вайронкуниҳои системавии ҳуқуқи инсон дар минтақаҳои барнома муайян карда нашудаанд, таъсири мутақобилаи фишорҳои иқлимӣ, маҳдудияти захираҳо, нокифоягии институтсионалӣ ва нобаробариҳои иҷтимоӣ шароите фароҳам меорад, ки дар он низоъҳои маҳаллӣ ё натиҷаҳои ноодилона ба вуҷуд омада метавонанд. Ин хатарҳо аҳамияти ҷалби фарогири ҷонибҳои манфиатдор, тақсимоти шаффофи захираҳо ва дастгирии мақсадноки гурӯҳҳои осебпазирро дар тарҳрезӣ ва татбиқи барнома таъкид мекунанд.

7.2.2. Дараҷаи таъсир (паст, миёна, баланд)

Таъсири умумӣ дар доираи КЭИ 1 ҳамчун **миёна** арзёбӣ мегардад (пеш аз татбиқи чораҳои коҳишдиҳӣ). Хатарҳои экологӣ ва иҷтимоӣ асосан бо тавлиди ифлосшавӣ, ИЗОҶ, тақсимоти одилонаи об, талафоти гуногунии биологӣ, ҷалби бесамари ҷонибҳои манфиатдор ва назорат ва мониторинги заифи тақсимоти манфиатҳо алоқаманданд.

Хатарҳои иловагӣ иқтидори нокифояи институтсионалиро барои мониторинг, ҳисоботдиҳӣ ва идоракунии хатарҳои муайяншудаи экологӣ ва иҷтимоӣ дар бар мегиранд. Бо вуҷуди ин, ин хатарҳо хусусияти маҳаллӣ ва муваққатӣ дошта, тавассути чораҳои имконпазир ва муассири коҳишдиҳӣ идорашаванда мебошанд.

7.3. КЭИ 2: Меҳнат ва шароити корӣ

7.3.1. Арзёбӣ

Хатарҳои марбут ба ҳуқуқи меҳнат ва стандартҳои амалкунанда барои ҳар се кишвар ба таври умум шабеҳ мебошанд. Бе коҳишдиҳии муассир, хатари мӯътадиле вуҷуд дорад, ки татбиқи фаъолиятҳои барнома ноогоҳона ба вайронкунии ҳуқуқи меҳнат, меҳнати маҷбурӣ ва кӯдакон ва ИЗОҶ оварда расонад. Бо вуҷуди ин, татбиқи зерлоиҳаҳо бо чораҳои қавии коҳишдиҳӣ ва назорат имконияти муҳимеро барои пешбурди тағйироти ҷамъиятӣ ва коҳиш додани паҳншавии чунин ҳодисаҳо дар дурнамои миёна ва дарозмуддат фароҳам меорад.

Фаъолиятҳои барнома, бахусус дар соҳаи кишоварзӣ, хоҷагии ҷангал, барқарорсозии чарогоҳҳо ва омӯзишҳо, корҳои серталаби меҳнатиро дар бар мегиранд, ки хатарҳоеро ба мисли шароити ноамни корӣ, музди ноодилона ва вайронкунии эҳтимолии ҳуқуқи меҳнат, аз ҷумла меҳнати маҷбурӣ ё кӯдакон ба миён меоранд.

Дар саросари Ҷумҳурии Қирғизистон, Тоҷикистон ва Ӯзбекистон сатҳи баланди шуғли ғайрирасмӣ, дастрасии маҳдуд ба МБШ-и муассир, муҳоҷирати мавсимӣ ва нақшҳои қатъии гендерӣ метавонанд ин хатарҳоро афзоиш диҳанд. Гурӯҳҳои осебпазир, аз ҷумла занон ва ҷавонон, метавонанд дар ҷараёни фаъолиятҳое, ки ҳамкории зичро бо кормандони барнома ё дигар баҳрабардорон тақозо мекунанд, аз қабили омӯзиш ва баланд бардоштани иқтидор, ба хатари бештари ИЗОҶ дучор шаванд. Меҳнати кӯдакон метавонад дар хонаводаҳои деҳқонӣ, ки дар фаъолиятҳои барнома иштирок мекунанд, махсусан дар давраҳои авҷи корҳои кишоварзӣ, вақте ки муҳоҷирати калонсолон вобастагиро ба кӯдакон меафзояд, рух диҳад.

Тағйирёбии иқлим ва хатарҳои табиии марбут ба он, ба монанди баландшавии ҳарорат, афзоиши басомади хушксолӣ ва боришотҳои шадид, эҳтимолан фишорҳоро ба воситаҳои рӯзгузаронӣ ва таҷрибаҳои ноамни корӣ шиддат бахшида, осебпазирии коргаронро боз ҳам бештар мегардонанд.

Гарчанде ки механиконидан талаботро ба меҳнати дастӣ дар баъзе минтақаҳо коҳиш додааст, такя ба меҳнати мавсимии оилавӣ (аз ҷумла кӯдакон) ҳангоми ғундоштани ҳосили пахта дар Бозор-Қӯрғони Ҷумҳурии Қирғизистон гузориш дода шудааст. Дар хонаводаҳои аз ҷиҳати иқтисодӣ тангчил, кӯдакон метавонанд муваққатан дар корҳои ҷамъоварии ҳосил кумак кунанд. Гарчанде ки ин ҳолат системавӣ ё институтсионалӣ нест, он хатареро дар доираи КЭИ 2 муаррифӣ мекунад. Дар Ӯзбекистон ҳеҷ гуна нигаронӣ оид ба меҳнати кӯдакон муайян нашудааст, гарчанде ки нақшҳои тавсеаёфтаи занон бинобар муҳоҷират метавонанд шиддатнокии меҳнати ҷисмониро афзоиш диҳанд. Бо вуҷуди ин, афзоиши сарбории кории занон бинобар муҳоҷирати мардон метавонад ба шиддатнокии меҳнат ва хатарҳои саломатии касбӣ оварда расонад, агар таҷрибаҳои ба иқлим устувор меҳнати иловагии дастиро талаб кунанд.

Ба ҳамин монанд, ҳеҷ гуна меҳнати кӯдакон дар ноҳияҳои Деваштич ё Қубодиёни Тоҷикистон муайян карда нашудааст. Бо вуҷуди ин, сарбории меҳнати бемузди занон назаррас аст, бахусус дар давраҳои норасоии оби обёрӣ.

Дар маҷмӯъ, хатаре вуҷуд дорад, ки татбиқи лоиҳаҳои маблағгузоришавандаи барнома метавонад ба афзоиши меҳнати кӯдакон ё афзоиши сарбории меҳнати дастӣ дар байни занон оварда расонад.

7.3.2. Дарақаи таъсир (паст, миёна, баланд)

Барои ҳар се кишвар, ин хатар ҳамчун **миёна** арзёбӣ мегардад (пеш аз татбиқи чораҳои коҳишдиҳӣ).

Барнома дар шароитҳое амал хоҳад кард, ки ниҳодҳои бозори меҳнат, иқтидори иҷроиш ва таҷрибаҳои бехатарӣ ва саломатии касбӣ метавонанд вобаста ба соҳаҳо ва маконҳо фарқ кунанд. Бахусус, дар бахшҳои кишоварзӣ ва қувваи кории деҳот, метавонанд мушкилот вобаста ба татбиқи пайваста ва мониторинги қонунгузории миллии меҳнат, аз ҷумла дар мавриди шароити кор, истифодаи воситаҳои ҳифзи шахсӣ, соатҳои корӣ, роҳ надодан ба табъиз, намояндагии коргарон ва пешгирии меҳнати кӯдакон, меҳнати маҷбурӣ ва таҷрибаҳои меҳнати ғайрирасмӣ ҷой дошта бошанд. Ин омилҳои контекстӣ метавонанд хатареро ба вуҷуд оранд, ки фаъолиятҳои дастгиришавандаи барнома, махсусан онҳое, ки меҳнати мавсимӣ, шартномавӣ ё ҷамоатиро дар бар мегиранд, ба талаботи КЭИ 2 ва принсипҳои дахлдори СБМ пурра мувофиқат накунанд, магар ин ки назоратҳои мувофиқ, мониторинг ва чораҳои баланд бардоштани иқтидор роҳандозӣ шаванд.

Дар ҳоле ки ҳар се ҳукумат конвенсияҳои байналмилалиро оид ба ҳуқуқи меҳнат тасдиқ кардаанд, соҳаи кишоварзӣ бахусус аксаран ба таври ғайрирасмӣ фаъолият мекунад ва бисёре аз деҳқонон шартномаҳои расмии меҳнатӣ надоранд. СБМ шароити муносиби меҳнатро тарғиб мекунад, аммо пешрафт бо сабаби татбиқ дар сатҳи миллӣ ва маҳаллӣ халалдор мегардад.

Таҷрибаҳои меҳнатӣ ҳангоми фаъолияти баҳрабардарон, таҷрибаҳои заифи бехатарӣ ва саломатӣ, риоя накардани қонунҳои меҳнат, стандартҳои бастани шартномаҳо, риоя накардани қоидаҳои истифодаи воситаҳои ҳифзи шахсӣ (ВҲШ) дар амалиётҳои гуногун, нигоҳдорӣ ва истифодаи нодурусти таҷҳизот ва маводи агрокимиёвӣ метавонанд ба саломатӣ ва бехатарии коргарон хатар эҷод кунанд; инчунин мувофиқат накардан ба талаботи стандартҳои байналмилалӣ ба монанди СБМ ва КЭИ 2.

7.4. КЭИ 3: Самаранокии захираҳо ва пешгирии ифлосшавӣ

7.4.1. Арзёбӣ

Хатарҳои марбут ба самаранокии захираҳо ва пешгирии ифлосшавӣ барои ҳар се кишвар шабеҳ мебошанд. Бе банақшагирии муассир, хатаре вуҷуд дорад, ки татбиқи фаъолиятҳои барнома метавонад мушкилоти мавҷударо вобаста ба самаранокии энергия, дастрасӣ ба об ва сифати ҳаво шиддат бахшад. Бо вуҷуди ин, татбиқи барнома тавассути ҷорӣ намудани технологияҳои муосир ва қабули таҷрибаҳои истифодаи замини ба иқлим устувор ва дорои партовҳои кам, ки аз ҷиҳати энергия ва захираҳо самаранок мебошанд, ба беҳбудиҳои назаррас оварда мерасонад.

Инфрасохтори мавҷудаи идоракунии партовҳо ва тозакунии обҳои партов заиф буда, хатареро ба вуҷуд меорад, ки фаъолиятҳои барнома ба ифлосшавии маҳаллӣ мусоидат кунанд.

Захираҳои об низ маҳдуданд ва дастрасии об дар баъзе маконҳо нокифоя мебошад. Хатаре вуҷуд дорад, ки фаъолиятҳои барнома рақобатро барои захираҳои об афзоиш диҳанд.

Таъминоти нерӯи барқ ба шароити иқлимӣ ё нокомии таҷҳизот осебпазир аст. Хатаре вуҷуд дорад, ки фаъолиятҳои барнома талаботи нерӯи барқро зиёд карда, таъминоти барқро аз дигар истифодабарандагон дур кунанд.

Хокҳои ҳосилхез барои дастгирии системаҳои маҳсулноки кишоварзӣ заруранд ва ҳар гуна фаъолияте, ки метавонад ба эрозия ё таназзули хок оварда расонад, метавонад ба муваффақияти барнома таъсири манфӣ расонад.

Ҷумҳурии Қирғизистон

Гарчанде ки инфрасохтори обёрӣ дар ноҳияҳои интихобшудаи Қирғизистон ба таври яксон фарсуда нашудаанд, тағйирпазирии афзояндаи иқлим ва экосистемаҳои чарогоҳҳо ва истеҳсолоти хурди кишоварзӣ фишор меорад. Кам шудани қабати наботот дар минтақаҳои баландкӯҳи чарогоҳӣ нишон медиҳад, ки дар сурати тақвият наёфтани таҷрибаҳои барқарорсозӣ ва чаронидани гардишӣ, хатарҳои пайдоиши истифодаи аз ҳад зиёди чарогоҳҳо ва талафоти гуногунии биологӣ вуҷуд дорад. Маҳсулнокии кишоварзӣ дар минтақа аз нуриҳои кимиёвӣ ба монанди мочевина (карбамид) ва селитраи аммиак сахт вобаста аст. Деҳқонон гузориш доданд, ки истифодаи нодурусти нуриҳо ва набудани санҷиши pH-и хок аксаран ба азхудкунии нокифояи моддаҳои ғизоӣ оварда мерасонад, ки боиси боқимондаҳои кимиёвӣ дар хок мегардад ва ба таназзули дарозмуддати хок мусоидат мекунад. Дар баъзе мавридҳо, нуриҳо дар шакли кристаллӣ дар хок боқӣ мемонанд, ки ин азхудкунии бесамари моддаҳои ғизоӣ ва таъсироти эҳтимолии экологиро нишон медиҳад. Чаронидани аз ҳад зиёди чорво дар баъзе минтақаҳо қабати набототро коҳиш дода, боиси эрозияи хок ва паст шудани маҳсулнокии экосистемаҳои чарогоҳҳо гардидааст. Дар айни замон, экосистемаҳои ҷангал, бахусус ҷангалҳои чормағз, бо сабаби тағйирпазирии иқлим, паҳншавии зарарасонҳо ва таҷрибаҳои ноустувори истифодаи замин бо фишори экологӣ рӯ ба рӯ мешаванд. Хатаре вуҷуд дорад, ки бе санҷиши самараноки барнома ва мониторингу идоракунии қавӣ ҳангоми татбиқ, барнома ин хатарҳои мавҷударо шиддат бахшад ё натавонад онҳоро бартараф созад.

Ӯзбекистон

Самаранокии об як афзалияти муҳими экологӣ дар ноҳияҳои фарогири барнома дар Ӯзбекистон ба шумор меравад. Шароити хушксолӣ ва паст шудани сатҳи обҳои зеризаминӣ ҳам барои кишоварзии тиҷоратӣ ва ҳам барои кишоварзии таъминкунандаи рӯзгор осебпазирӣ эҷод мекунанд. Системаҳои кишоварзӣ дар ноҳияҳои Янгиқӯрғон ва Бешариқ таърихан ба истифодаи интенсивии нуриҳои кимиёвӣ ва пеститсидҳо такя мекарданд, ки ин дар баъзе минтақаҳо ба таназзули хок ва ифлосшавии муҳити зист мусоидат кардааст. Иштирокчиёни машваратҳои ҷамоатӣ қайд карданд, ки истифодаи дарозмуддати маводи кимиёвӣ ба ҳосилхезии хок ва сифати об таъсир расонидааст. Норасоии об мушкилоти дигари калидист, ки ба самаранокии захираҳо таъсир мерасонад. Системаҳои обёрӣ аз маҷрои обҳои рӯизаминӣ, ки таҳти таъсири истифодаи об дар болооб ва тағйирёбии иқлими мавсимӣ қарор доранд, вобаста мебошанд. Бахусус дар ноҳияи Бешариқ норасоии об аллакай ба маҳсулнокии кишоварзӣ дар баъзе минтақаҳо таъсир расонидааст. Мушкилоти идоракунии партовҳо низ аз ҷониби ҷонибҳои манфиатдор муайян карда шуданд, аз ҷумла ҷамъшавии партовҳо дар каналҳои обёрӣ ва ҷӯйборҳо. Ин таҷрибаҳо метавонанд маҷрои обро маҳдуд созанд ва ба ифлосшавии маҳаллӣ мусоидат кунанд. Деҳқонон барои гузаштан ба таҷрибаҳои устувортари кишоварзӣ, аз ҷумла истифодаи нуриҳои органикӣ ва муборизаи биологӣ

бар зидди зараррасонҳо ҳавасмандӣ нишон доданд, аммо қайд карданд, ки дониши маҳдуди техникӣ ва маҳдудиятҳои молиявӣ ба ҷорӣ намудани ин усулҳо монеъ шудаанд. Хатаре вуҷуд дорад, ки бе санҷиши самараноки барнома ва мониторингу идоракунии қавӣ ҳангоми татбиқ, барнома ин хатарҳои мавҷударо шиддат бахшад ё натавонад онҳоро бартараф созад.

Норасоии об дар Ӯзбекистон шадид аст ва тағйир додани таҷрибаҳои обёрӣ метавонад ба истифодаи оби ҷамъиятӣ таъсир расонад. Заҳкашии нодуруст метавонад дар минтақаҳои водӣ шароит барои пайдоиши интиқолдиҳандагони бемории вараҷа ё денгеро фароҳам оварад. Тақрибан 80%-и захираҳои оби Ӯзбекистон аз кишварҳои ҳамсоя сарчашма мегиранд (Бонки Ҷаҳонӣ, 2025). Ӯзбекистон инчунин аз дарёҳои фаромарзии Амударё ва Сирдарё оби зиёд мегирад, ки боиси талафоти назарраси об бинобар системаҳои бесамари обёрӣ ва инфрасохтори насосӣ мегардад (Бонки Ҷаҳонӣ, 2025). Ин бесамариҳо боиси норасоии об мегарданд, ки интизор меравад бо сабаби хушксолиҳои марбут ба тағйирёбии иқлим ва коҳиши маҷрои дарёҳо бадтар шавад ва ба системаҳои об, замин ва энергия фишор орад (IISD, 2024), ва ин ҳолат метавонад шиддат ёбад, агар зерлоиҳаҳо ҳангоми татбиқ бодиққат тафтиш ва назорат карда нашаванд.

Тоҷикистон

Дар Тоҷикистон хатарҳои экологӣ ба соҳаҳое ба монанди гидроэнергетика, обёрӣ ва истихроҷи маъдан таъсир мерасонанд, ки дар онҳо иншооти фарсуда, чораҳои маҳдуди назорати ифлосшавӣ ва талафоти зиёди об ҳамоно маъмуланд. Арзёбиҳои ахири нишондиҳандаҳои экологӣ нишон медиҳанд, ки Тоҷикистон аз рӯи нишондиҳандаҳои калидии экологӣ, ба монанди сифати ҳаво, тозакунии обҳои партов ва сифати об нишондиҳандаҳои махсусан паст дорад (Индекси нишондиҳандаҳои экологӣ, 2024). Ин мушкилотро дар назорати ифлосшавӣ ва пешниҳоди хизматрасониҳои асосӣ дар саросари кишвар нишон медиҳад.

Бесамарии обёрӣ ва шӯршавии хок низ мушкилоти назарраси экологиро муаррифӣ мекунанд. Дар ноҳияи Деваштич коҳиши боришот ва кам шудани дастрасӣ ба обҳои рӯизаминӣ ба системаҳои обёрӣ фишори афзоянда овардааст. Деҳқонон гузориш доданд, ки чашмаҳо ва обанборҳои хурд, ки қаблан обёриро дастгирӣ мекарданд, бинобар тағйирпазирии иқлим беэътимод шудаанд. Дар ноҳияи Қубодиён системаҳои бесамари заҳкашӣ ва баландшавии сатҳи обҳои зеризаминӣ боиси шӯршавии хок дар баъзе минтақаҳои кишоварзӣ гардидаанд. Ин шароит маҳсулнокии зироатҳоро коҳиш дода, ниёз ба обёрии иловагӣ ва истифодаи нуриҳоро меафзояд ва давраи пастшавии сифати хок ва афзоиши масрафи захираҳоро ба вуҷуд меорад. Дар ҳарду минтақа хатаре вуҷуд дорад, ки ҳама гуна лоиҳае, ки масрафи обро зиёд мекунад, бе беҳтар кардани эътимоднокии системаҳои обёрӣ метавонад қобили қабул набошад.

Бо назардошти релефи кӯҳистонии Тоҷикистон, зерлоиҳаҳо бояд обхезиҳо ва лағжиши заминро ба инобат гиранд. Идоракунии нодурусти обёрӣ ё иншооти зидди сел метавонад ноогоҳона обхезиҳои поёноб ё ифлосшавии обро шадидтар кунад. Бемориҳои тавассути об паҳншаванда (вабо, исҳоли хунин, гепатит) нигаронкунандаанд, агар санитария заиф бошад ва истифодаи дубораи об афзоиш ёбад. Истифодаи моводи кимиёвӣ (нуриҳо ё гербисидҳо) дар қитъаҳои намоишӣ метавонад коргарони хоҷагиҳо ва ҷамоатҳоро зери хатар гузорад.

Ҷонибҳои манфиатдор инчунин нестшавии камарбандҳои муҳофизатӣ ва қабати ҷангалзорро, ки осебпазириро ба эрозияи шамол ва ҷамъшавии чангу ғубор афзоиш додааст, таъкид карданд. Нишасти чангу ғубор ба зироатҳо фотосинтез ва маҳсулнокии зироатҳоро коҳиш дода, деҳқононро маҷбур месозад, ки барои нигоҳ доштани ҳосилнокӣ воситаҳои иловагии кишоварзӣ истифода баранд.

Системаҳои истеҳсоли чорво низ бинобар паст шудани сифати чарогоҳҳо ва дастрасии маҳдуд ба хизматрасониҳои ветеринарӣ бо мушкилоти самаранокӣ рӯ ба рӯ мешаванд.

Илова бар ин, таҷрибаҳои идоракунии партовҳои кишоварзӣ дар бисёр ҷамоатҳо маҳдуд боқӣ монда, боқимондаҳои кимиёвӣ аз нуриҳо ва пеститсидҳо метавонанд дар хок ва объектҳои обӣ ҷамъ шаванд.

7.4.2. Дараҷаи таъсир (паст, миёна, баланд)

Барои ҳар се кишвар, таъсирот ва хатарҳои эҳтимолии марбут ба КЭИ 3 ҳамчун **миёна** арзёбӣ мегардад (пеш аз татбиқи чораҳои коҳишдиҳӣ). Ҷумҳурии Қирғизистон, Тоҷикистон ва Ӯзбекистон бо мушкилоти сохтории марбут ба истифодаи бесамари об ва энергия, иншооти маҳдуди тозакунии обҳои партов, инфрасохтори фарсуда ва системаҳои маҳдуди назорати ифлосшавӣ рӯ ба рӯ мешаванд. Сифати пасти ҳаво ба вобастагӣ ба сӯзишвории истихроҷшаванда алоқаманд аст.

Ҳамаи кишварҳо вобастагии баланд ба кишоварзии обӣ доранд, ки дар якҷоягӣ бо норасоии об, тағйирпазирии иқлим ва инфрасохтори фарсудаи обёрӣ ва обҳои партов, хатари истифодаи бесамари захираҳо ва ифлосшавии хок ва захираҳои обро меафзояд.

Стратегияҳои миллӣ ва барномаҳои дастгиришавандаи байналмилалӣ ба беҳтар намудани самаранокии захираҳо ва идоракунии экологӣ нигаронида шудаанд; аммо самаранокии онҳо аксаран дар сатҳи маҳаллӣ маҳдуд аст. Хатарҳои ифлосшавӣ маъмулан маҳаллӣ буда, тавассути истифодаи таҷрибаҳои беҳтарин идорашаванда мебошанд. Аз ин рӯ, интизор намеравад, ки таъсироти марбут ба КЭИ 3 шадид ё бебозгашт бошанд, аммо барои пешгирии таъсироти маҷмӯии экологӣ тадбирҳои мақсадноки коҳишдиҳӣ ва татбиқи устуворро тақозо мекунанд.

7.5. КЭИ 4: Саломатӣ, бехатарӣ ва амнияти ҷомеа

7.5.1. Арзёбӣ

Фаъолиятҳои мутобиқшавӣ ба иқлими марбут ба барнома (масалан, системаҳои обёрӣ, барқарорсозии ҷангалзор, корҳои чарогоҳӣ) метавонанд ба саломатӣ ва бехатарии ҷомеа таъсир расонанд. Обанборҳои нави обёрӣ ё заҳкашии саҳроӣ, барои мисол, метавонанд макони афзоиши интиқолдиҳандагони бемориҳоро фароҳам оранд ё манбаъҳои таъминоти обро ифлос кунанд. Истифодаи нодурусти воситаҳои ҳифзи наботот ё нуриҳо, идоракунии нокифояи партовҳо ё фаъолияти сусти таҷҳизот низ метавонанд ба саломатӣ ва бехатарии ҷомеа таъсир расонанд. Инчунин, хатари марбут ба ҳамлу нақли роҳ ва ҳодисаҳои марбут ба ҳаракати нақлиёти барнома вуҷуд дорад. Ин таъсирот метавонанд аз сабаби набудан ва дастрасӣ ба ёрии тиббии муносиб шадидтар гарданд. Бо вуҷуди ин, татбиқи барнома тавассути ҷорӣ намудани технологияҳои муосир, баланд бардоштани иқтидор оид ба назорати ифлосшавӣ ва идоракунии партовҳо натиҷаҳои назаррас ба бор меорад ва бо ин роҳ эҳтимолияти хатарҳои манфӣ ба саломатӣ ва бехатариро коҳиш медиҳад.

Дар заминаи рақобат барои маблағгузорӣ ё дигар фаъолиятҳои барнома метавонанд танишҳои иҷтимоӣ ба вуҷуд оянд.

Ҳар гуна ҳодисаҳои азонихудкунӣ ва дуздӣ дар сатҳи баҳрабардорон метавонанд ба танишҳои иҷтимоӣ ё баҳсҳо дар дохили ҷамоатҳо оварда расонанд. Хатарҳои эҳтимолии ИЗОҶ метавонанд аз зерлоиҳаҳое, ки ҳамкории ҷамоатҳо, ҳамкорӣ бо дигар шарикони лоиҳа ва ҳамкориҳо байни кормандони лоиҳаро тақозо мекунанд (машғулиятҳои омӯзишӣ, баланд бардоштани иқтидор барои шарикони лоиҳа ва ғайра), ба миён оянд.

Ҳар се кишвар бо маҳдудиятҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ, озодии баён ва журналистикаи мустақили маҳдуд рӯ ба рӯ мешаванд. Аз ин рӯ, хатаре вуҷуд дорад, ки тавонмандии ҷамоатҳо ё аъзои ҷомеа барои баён кардани нигарониҳо, бахусус вобаста ба фаъолиятҳои баҳрабардорон, монеа эҷод кунад.

Хуруҷи зарарасонҳо, аз ҷумла ҳамлаи малах ва зарарасонҳои ҷангал, ба маҳсулнокии кишоварзӣ ва амнияти озуқаворӣ таҳдид намуда, эҳтимолан фишори воситаҳои рӯзгузаронӣ ва осебпазирии иҷтимоии марбут ба онро афзоиш медиҳад. Ифлосшавии ҳаво ва боқимондаҳои кимиёвӣ аз таҷрибаҳои таърихии кишоварзӣ низ ҳамчун нигарониҳои саломатии экологӣ муайян карда шуданд. Партофтани нодурусти партовҳо ва воситаҳои кишоварзӣ дар каналҳо ва ҷӯйборҳо метавонанд ба ифлосшавии об ва хатарҳои санитарӣ мусоидат кунанд. Гармои шадид, давраҳои тӯлонии хушксолӣ ва тӯфонҳои чангу ғубор хатарҳои саломатиро, бахусус барои занон ва пиронсолон, ки ба меҳнати кишоварзӣ машғуланд, меафзоянд. Дар Қубодиён тӯфонҳои чангу ғубор, ки бо шамолҳои мавсимӣ алоқамантанд, ба мушкилоти роҳи нафас мусоидат карда, маҳсулнокии кишоварзиро коҳиш медиҳанд. Норасоии об ва вайроншавии системаҳои обёрӣ низ хатарҳои саломатиро ба вуҷуд меоранд, вақте ки ҷамоатҳо ба манбаъҳои ноамни об такя мекунанд ё маҷбуранд обро тавассути меҳнати дастӣ аз масофаҳои дур интиқол диҳанд. Ин шароитҳо ба таври номутаносиб ба занон, ки аксаран барои ҷамъоварии об ва идоракунии обёрӣ масъуланд, таъсир мерасонанд. Вайроншавии инфрасохтор, аз ҷумла насосҳои корношоям ва каналҳои заҳкашии фарсуда, хавфи обхезӣ, ботлоқшавӣ ва бемориҳои тавассути ҳашарот паҳншавандаро афзоиш медиҳанд. Хатаре вуҷуд дорад, ки бе санҷиши самараноки барнома ва мониторингу идоракунии қавӣ ҳангоми татбиқ, барнома ин хатарҳои мавҷудаҳро шиддат бахшад ё такрор кунад.

Барқарорсозии инфрасохтори обёрӣ ва ҷорӣ намудани технологияҳои нави кишоварзӣ низ метавонад хатарҳои муваққатии бехатариро дар марҳилаҳои сохтмон ва насб ба вуҷуд орад.

7.5.2. Дараҷаи таъсир (паст, миёна, баланд)

Барои ҳар се кишвар ин хатар ҳамчун **миёна** арзёбӣ мегардад (пеш аз татбиқи чораҳои коҳишдиҳӣ).

Ин асосан ба маҳдудиятҳои озодиҳои шаҳрвандӣ ва хатари марбут ба он вобаста аст, ки аъзои ҷомеа наметавонанд нигарониҳои худро баён кунанд ва ҳалли муносиби шикоятҳоро дастрас намоянд. Бо назардошти хусусият ва миқёси ҳолатҳои пешниҳодшуда, ҷалби эҳтимолии аъзои ҷомеа ба фаъолиятҳои баҳрабардорон ва набудани корҳои бузургмиқёс ё хатарнок, хатар ба саломатӣ, бехатарӣ ва амнияти ҷомеа дар ҳар се кишвар паст хоҳад буд.

7.6. КЭИ 5: Гирифтани замин ва кӯчондани маҷбурӣ

7.6.1. Арзёбӣ

Барои ҳар се кишвар, хатарҳо ва таъсироти эҳтимолӣ маҳдуд мебошанд. Аксари тадбирҳои барнома хизматрасониҳои машваратӣ, омӯзиш ё таҷҳизотро дар бар мегиранд, ки гирифтани заминро аз шахсони воқеӣ талаб намекунанд. Дар ҳолатҳои камназир, метавонад саҳми ихтиёрии замини ҷамоатҳо барои қитъаҳои намоишӣ, ниҳолхонаҳо ё инфрасохтори об талаб карда шавад. Ин метавонад дастрасиро ба минтақаҳои чарогоҳ ё деҳқонӣ муваққатан маҳдуд созад. Агар ба таври дуруст идора карда нашавад, чунин истифодаи замин метавонад ба воситаҳои рӯзгузаронии истеҳсолкунандагони маҳаллӣ, бахусус барои гурӯҳҳои осебпазир таъсир расонад. Шаклҳои анъанавии чаронидани чорво метавонанд тавассути барқарорсозии ҷангалзор дар заминҳои умумии таназзулёфта ё бастани чарогоҳҳо зери таъсир қарор гиранд. Шинонидани камарбандҳои муҳофизатӣ ё боғҳо дар заминҳои истифоданашавандаи давлатӣ метавонад қабати заминро тағйир диҳад, аммо эҳтимоли кӯчонидани истифодабарандагон кам аст.

Иттилоърасонии нодуруст дар бораи тақсимоти замин метавонад ба овозаҳо дар бораи тақсимоти ноодилонаи замин оварда расонад.

Дар ҳоле ки барнома гирифтани замин ё кӯчониданро дар бар намегирад, агар воситаҳои молиявӣ танҳо ба ҳуҷҷатҳои расмии моликияти замин такя кунанд, хатарҳои ғайримустақими дур мондан метавонанд ба вуҷуд оянд. Бо назардошти он ки замин аксаран ба номи хешовандони мард сабт мешавад, занон метавонанд дар дастрасӣ ба маблағгузории иқлимӣ ба таври мустақил бо монеаҳо рӯ ба рӯ шаванд.

Ҷумҳурии Қирғизистон

Ҳуқуқҳои замин дар Ҷумҳурии Қирғизистон умуман тавассути бақайдгирии расмии кадастрӣ ва тартиботи иҷора ба танзим дароварда мешаванд, иштироки амалии занон дар идоракунии замин ва қабули қарорҳои марбут ба замин дар амал маҳдуд боқӣ мемонад. Дар бисёре аз хонаводаҳо, бақайдгирии замин ва ҳуҷҷатҳои расмӣ ба номи аъзои марди хонавода нигоҳ дошта мешаванд, сарфи назар аз он ки занон дар истеҳсолоти кишоварзӣ ва идоракунии хоҷагиҳои оилавӣ фаъолона иштирок мекунанд. Муҳоҷирати меҳнатии мардон масъулияти занонро дар кишоварзӣ афзоиш додааст ва бисёре аз занон ҳамчун менеҷерони амалии хоҷагӣ (де-факто) баромад намуда, барои таҳияи ҷадвали обёрӣ, идоракунии зироат ва фурӯши маҳсулоти кишоварзӣ масъул мебошанд. Бо вуҷуди ин, занон аксаран дар гуфтушунидҳои марбут ба замин ё сохторҳои қабули қарорҳо дар сатҳи ҷамоат, ба монанди ассотсиатсияҳои истифодабарандагони об ва кумитаҳои чарогоҳҳо, ваколати расмӣ надоранд.

Ӯзбакистон

Дар Ӯзбекистон чаҳорчӯбаҳои ҳуқуқӣ ба занон имкон медиҳанд, ки ба замин ва қарз дастрасӣ пайдо кунанд. Бо вуҷуди ин, маҳдудиятҳои амалӣ, аз қабили талабот ба шуғли расмӣ ва мавҷудияти гарав ба қобилият барои гирифтани қарз таъсир мерасонанд. Агар механизмҳои молиявӣ бидуни меъёрҳои ҳассос ба гендер тарҳрезӣ шаванд, заноне, ки қитъаҳои хурдтарро идора мекунанд, метавонанд аз имкониятҳои сармоягузории калонтар маҳрум шаванд.

Тоҷикистон

Гарчанде ки тибқи Конститутсияи соли 1994, занон ва мардон барои дастрасӣ ба замин дар Тоҷикистон ҳуқуқҳои баробар доранд, дар амал занон аз ҳуқуқҳои баробар бархурдор нестанд. Моликияти маҳдуди расмии замин барои занон дастрасиро ба қарз ба таври назаррас маҳдуд месозад. Хонаводаҳои аз ҷониби занон сарваришаванда метавонанд дар қабули қарорҳо мустақилияти бештар дошта бошанд, аммо инчунин бо осебпазирии бештари молиявӣ рӯ ба рӯ мешаванд.

7.6.2. Дараҷаи таъсир (паст, миёна, баланд)

Барои ҳар се кишвар ин хатар ҳамчун **паст** арзёбӣ мегардад (пеш аз татбиқи чораҳои коҳишдиҳӣ).

Ҳеҷ гуна кӯчонидани ҷисмонӣ дар назар нест ва истифодаи замин аз ҷониби барнома ихтиёрӣ хоҳад буд. Танҳо тағйироти ночиз ва муваққатӣ дар истифодаи замин метавонанд рух диҳанд. Хатари кӯчонидани ночизи иқтисодӣ ба осонӣ коҳиш дода мешавад.

7.7. КЭИ 6: Ҳифзи гуногунии биологӣ ва идоракунии устувори захираҳои табиии зинда

7.7.1. Арзёбӣ

Барнома мақсад дорад, ки таҷрибаҳои истифодаи замини КХҶДИЗ-ро, ки ба иқлим устувор ва дорои партовҳои кам мебошанд, тарғиб намуда, воситаҳои рӯзгузарониро тавассути рушди Занҷираи Арзиш (ЗА) ва тадбирҳои мутобиқшавӣ беҳтар созад. Гарчанде ки ин мудохилаҳо таъсироти мусбати экологӣ ва иҷтимоӣ доранд, онҳо инчунин дар сурати бодиққат идора нашудан хатарҳои талафоти гуногунии биологӣ ва таназзули экосистемаро ба миён меоранд. Санҷиш бо истифода аз IBAT (қисми 5.3.6.) тасдиқ кард, ки се кишвари иштирокчӣ як қатор арзишҳои аз ҷиҳати глобалӣ муҳими гуногунии биологиро, аз ҷумла намудҳои зери хатари нобудшавӣ қарордошта (CR ва EN) ва минтақаҳои муҳофизатшавандаи дар сатҳи миллӣ ва байналмилалӣ таъиншударо дастгирӣ мекунанд. Ин ҳассосиятҳо дар системаҳои ҷангал, саванна, ботлоқзор ва агроэкологӣ, ки метавонанд бо ландшафтҳои эҳтимолии зерлоиҳаҳо пайваст шаванд, ба назар мерасанд.

Гарчанде ки барнома нияти татбиқи фаъолиятҳоро дар дохили минтақаҳои ба таври қонунӣ муҳофизатшаванда надорад, системаҳои кишоварзӣ ва чарогоҳҳо дар баъзе минтақаҳо метавонанд дар дохили ландшафтҳои васеътари экологии атрофи ин мавзеъҳо ҷойгир шаванд. Аз ин рӯ, эҳтимоли фишорҳои ғайримустақим, ба монанди интенсификатсияи (пуравҷ гардонидани) истифодаи замин, тавсеаи чарогоҳҳо, гирифтани об ё ворид намудани намудҳои ғайримаҳаллӣ вуҷуд дорад, ки дар сурати дуруст идора нашудан метавонанд ба пайвастшавии экологӣ ва сифати маконҳои зист таъсир расонанд.

Мавҷудияти якчанд мавзеъҳои Категорияи Ia ва II-и IUCN (мамнӯъгоҳҳои қатъӣ ва боғҳои миллӣ) минтақаҳои дорои арзиши баланди ҳифзро нишон медиҳад, ки дар онҳо ҳассосияти гуногунии биологӣ махсусан баланд аст. Дар натиҷа, ҳар як зерлоиҳае, ки дар наздикии ин мавзеъҳо пешниҳод мешавад, санҷиши эҳтиётиро тақозо мекунад, то боварӣ ҳосил шавад, ки ҳеҷ гуна таъсири мустақим ё ғайримустақим ба амал наояд ва

дар ҳолати зарурӣ минтақаҳои буферии экологӣ ва масофаҳои маҳдудкунанда татбиқ карда шаванд.

Хатаре вуҷуд дорад, ки истифодаи намудҳое, ки дар дигар шароитҳо ҳамчун инвазивӣ (паҳншаванда) маълуманд, ба монанди камарбандҳои муҳофизатӣ ва дарахтони сояафкан ба монанди Акатсия, инчунин зироатҳои рӯйпӯшкунанда ҳамчун як қисми таҷрибаҳои агроҷангалпарварӣ ё кишоварзӣ, метавонад ба номутаносибии биологӣ дар экосистемаҳои маҳаллӣ оварда расонад, гуногунии биологиро коҳиш диҳад ва сохтор ва сифати макони зисти табииро тавассути пахш кардани флораи (набототи) маҳаллӣ тағйир диҳад. Бо вуҷуди ин, қобилияти онҳо барои рушд дар шароити душвори иқлимӣ ё зуд сабзидан маҳз ҳамон чизест, ки онҳоро ҳамчун зироатҳои ёрирасон арзишманд мегардонад. Ҷорӣ намудани зироатҳои нави ба хушксолӣ тобовар ё тағйирот дар ҷадвалҳои кишти зироатҳо метавонад таъсироти шабеҳ дошта бошад. Дар ландшафтҳое, ки тавассути санҷиши гуногунии биологӣ (IBAT) ҳамчун дастгирикунандаи намудҳои зери хатари нобудшавӣ қарордошта ё воқеъ дар наздикии минтақаҳои муҳофизатшаванда муайян шудаанд, оқибатҳои экологии ворид намудани намудҳои номуносиб ё интенсификатсияи истифодаи замин метавонанд шадидтар гарданд. Аз ин рӯ, барнома мақсад дорад, ки ин манфиатҳоро бо хатарҳои эҳтимолӣ ба маконҳои зисти табиӣ ва экосистемаҳои маҳаллӣ тавассути интихоби бодиққати намудҳо, санҷиш ва стратегияҳои идоракунии мутобиқшаванда мувозинат намояд.

Илова бар ин, тамаркузи барнома ба беҳтар намудани имкониятҳои иқтисодӣ тавассути Занҷирҳои Арзиш метавонад ноогоҳона талаботро ба заминҳои кишоварзӣ афзоиш дода, ба маконҳои зисти табиии ҳамсоя (аз ҷумла ҷангалҳо, ботлоқзорҳо ва чарогоҳҳо) ва экосистемаҳо фишор орад. Ин метавонад боиси гум шудан ва таназзули маконҳои зисти табиӣ гардад, бахусус дар минтақаҳое, ки деҳқонон кӯшиш мекунанд аз имкониятҳои нави бозор истифода баранд. Санҷиши гуногунии биологӣ (IBAT) нишон медиҳад, ки баъзе минтақаҳои дахолат метавонанд дар дохили ландшафтҳои васеътари экологӣ, ки KBA-ҳо ва минтақаҳои муҳофизатшавандаро дар бар мегиранд, ҷойгир бошанд, ки ин маънои онро дорад, ки таъсироти ғайримустақим ва маҷмӯӣ, аз қабили парокандашавии макони зист, халалдоршавӣ, афзоиши истихроҷи захираҳо ё тасарруфи замин, бояд бодиққат идора карда шаванд. Таъсири ғайримустақими барнома ин эҳтимолияти афзоиши истифодаи захираҳои табиӣ, аз ҷумла чӯб ва маҳсулоти ғайричӯбӣ мебошад, агар ба таври кофӣ ҳал карда нашавад, ки ба гуногунии биологӣ ва хизматрасониҳои экосистемавӣ таҳдидҳои иловагӣ эҷод мекунад.

Дар Ӯзбекистон мавҷудияти геккони фарғонагӣ (Alsophylax ferganensis), ки эҳтимолан эндемикӣ буда, таҳти хатари шадиди нобудшавӣ қарор дорад, дар масоҳати маҳдуди ҷуғрофӣ дар наздикии деҳаи Шорсу муайян карда шудааст. Хатари иловагии таъсир ба ин намуд аз ҳама гуна лоиҳаҳое, ки метавонанд ба ин минтақа таъсир расонанд, вуҷуд дорад.

7.7.2. Дараҷаи таъсир: (паст, миёна, баланд)

Ин хатар ҳамчун **миёна** арзёбӣ мегардад (пеш аз татбиқи чораҳои коҳишдиҳӣ). Гарчанде ки барнома инфрасохтори калонмиқёс ё табдили мустақими заминро маблағгузорӣ намекунад ва асосан ба баланд бардоштани иқтидор, рушди занҷираи арзиш ва таҷрибаҳои кишоварзии ба иқлим устувор равона шудааст, санҷиши гуногунии биологӣ (IBAT) мавҷудияти намудҳои зери хатари нобудшавӣ қарордошта ва минтақаҳои

муҳофизатшавандаро дар доираи ҷуғрофияи васеътари барнома тасдиқ мекунад. Аз ин рӯ, хатари воқеии таъсироти ғайримустақим ё пайдошаванда ба маконҳои зисти табиӣ ва эҳтимолан муҳим вуҷуд дорад, агар фаъолиятҳои зерлоиҳаҳо ба таври мувофиқ тафтиш ва идора карда нашаванд. Бо вуҷуди ин, ин хатарҳо тавассути тақвияти санҷиши гуногунии биологӣ, меъёрҳои истиснокунӣ ва чораҳои коҳишдиҳӣ, ки дар НИЭИ ҷойгир шудаанд, идорашаванда ҳисобида мешаванд. Ҳамаи хатарҳои гуногунии биологӣ мутобиқи иерархияи коҳишдиҳӣ идора карда мешаванд: пешгирӣ ҳамчун равиши асосӣ, пас аз он ба ҳадди ақал расонидан, барқарорсозӣ ва дар ҳолати мувофиқ, чораҳои ҷубронӣ.

7.8. КЭИ 7: Мардуми бумӣ

7.8.1. Арзёбӣ

Татбиқшавии КЭИ 7 тавассути таҳқиқоти назариявӣ ва ҷалби ҷонибҳои манфиатдор дар сатҳи саҳрой, ки ҳангоми омодасозии барнома гузаронида шуданд, бо истифода аз меъёрҳои КЭИ 7 ва Сиёсати ХИС оид ба мардуми бумӣ ба ҷои такя кардан танҳо ба эътирофи миллии гурӯҳҳои қавмӣ ё забонӣ, арзёбӣ гардид. Таҳлил маълумоти расмии демографӣ ва оморӣ, қонунгузорӣ ва сиёсатҳои дахлдор, таҳқиқоти ибтидоӣ ва имконпазирии барнома, арзёбиҳои қаблии экологӣ ва иҷтимоӣ, инчунин маълумоти нашршударо оид ба минтақаҳои мақсаднок дар Ҷумҳурии Қирғизистон, Тоҷикистон ва Ӯзбекистон фаро гирифт. Он баррасӣ кард, ки оё ҷамоатҳо худшиносиро ҳамчун Мардуми Бумӣ, пайванди дастаҷамъӣ ба қаламравҳои анъанавии мушаххас ва захираҳои табиӣ, ниҳодҳои анъанавии мушаххас ё системаҳои идоракунии захираҳо ва ниҳодҳои алоҳидаи фарҳангӣ, забонӣ, иҷтимоӣ ё иқтисодиро нишон медиҳанд.

Хулосаҳо тавассути машваратҳо бо мақомоти миллӣ ва маҳаллӣ, намояндагони ҷамоатҳо, Ассотсиатсияҳои истифодабарандагони об, кумитаҳои чарогоҳҳо, деҳқонон, гурӯҳҳои занон, созмонҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ ва мутахассисони техникӣ тасдиқ карда шуданд. Ҷонибҳои манфиатдор пайваста гурӯҳҳои осебпазирро аз нигоҳи гендер, камбизоатӣ, дурдастӣ, синну сол ва вобастагии воситаҳои рӯзгузаронӣ ба захираҳои табиӣ муайян карданд, аммо ҳеҷ гуна ҷамоатҳоеро, ки дорои хусусиятҳои дастаҷамъии дар Сиёсати ХИС оид ба мардуми бумӣ тавсифшуда бошанд, муайян накарданд. Аз ин рӯ, на баррасии ҳуҷҷатҳо ва на машваратҳо ҷамоатҳоеро, ки ба хусусиятҳои КЭИ 7 ё Сиёсати ХИС оид ба мардуми бумӣ дар дохили минтақаҳои дахолати барнома мувофиқат кунанд, муайян накарданд. Гарчанде ки ин минтақаҳо аз ҷиҳати қавмӣ ва забонӣ гуногунанд, ақаллиятҳои муайяншуда дар системаҳои муқарраршудаи маъмурӣ, сиёсӣ ва ҳуқуқӣ иштирок мекунанд ва маҷмӯи ҳувияти дастаҷамъии мушаххас, пайванди ҳудудӣ ва ниҳодҳои анъанавиро, ки тибқи КЭИ 7 ё Сиёсати ХИС оид ба мардуми бумӣ талаб карда мешаванд, нигоҳ намедоранд. Аз ин рӯ, ҳисобида мешавад, ки КЭИ 7 аз ҷониби Барнома фаъол карда намешавад.

КЭИ барои барнома бо тарзе таҳия шудааст, ки инро ба инобат мегирад..

Ҷумҳурии Қирғизистон

Гарчанде ки кафолатҳои расмии КЭИ 7 талаб карда намешаванд, пешгирӣ кардан аз каноргузории расму оинҳои маҳаллӣ муҳим аст. Масалан, идоракунии чарогоҳҳо ё агроҷангалпарварӣ бояд ҳуқуқҳои анъанавии чаронидани чорворо эҳтиром кунанд. Агар ягон макони барнома бо заминҳои муқаддас ё аз ҷиҳати фарҳангӣ муҳим (масалан, зиёратгоҳҳо, қабристонҳо) мувофиқат кунад, он метавонад боиси норозигии ҷомеа

гардад. Монеаҳои забонӣ (қирғизӣ / ӯзбекӣ / русӣ) метавонанд иштирокро маҳдуд созанд, агар ҳал карда нашаванд.

Тоҷикистон

Мулоҳизаҳои калидии марбут ба мардуми бумӣ фарҳанги беназири ҷамоатҳои баландкӯҳ, ақаллиятҳои кӯчӣ ё деҳқон ба монанди ҷамоатҳои помирӣ дар Бадахшони Кӯҳӣ, ё дигар мардуми кӯҳистонро дар бар мегиранд. Агар корҳои фаҳмондадиҳӣ ё омӯзиш танҳо бо забони тоҷикӣ гузаронида шаванд, қишрҳои муайяни аҳолӣ метавонанд дар канор монанд. Истифодаи донишҳои маҳаллӣ ё замин (ба монанди чарогоҳҳои алпӣ) бидуни машварати мувофиқ метавонад ба таҷрибаҳои анъанавӣ халал расонад. Ҳеҷ хавфи мусодира вуҷуд надорад, аммо набудани ҳассосияти фарҳангӣ метавонад ба беэътимодӣ оварда расонад.

Ӯзбекистон

Фаъолиятҳои ҷалбкунӣ аз ҷиҳати фарҳангӣ фарогир хоҳанд буд. Омӯзишҳо ва вохӯриҳо бо забони ӯзбекӣ (ва русӣ дар ҳолати зарурӣ) гузаронида мешаванд ва намояндагии гендерӣ ва ақаллиятҳо таъмин карда мешавад. Барнома бо ҳокимони ноҳияҳо (роҳбарон) барои муайян кардани ҳама гуна расму оинҳои маҳаллӣ, ки ба таваҷҷуҳ ниёз доранд, ҳамкорӣ хоҳад кард. Агар гурӯҳи забонии ақаллият (масалан, тоҷикзабонҳо ё русзабонҳо дар Фарғона) дар як минтақа ҳузур дошта бошанд, маълумот бо ин забонҳо низ пешниҳод карда мешавад. Ин қадамҳо талаботи КЭИ 7-ро оид ба эҳтироми фарҳанг ва пешбурди иштирок ҳатто дар сурати набудани аҳолии мушаххаси мардуми бумӣ иҷро мекунанд.

7.8.2. Дараҷаи таъсир (паст, миёна, баланд)

Ҳеҷ гуна мардуми бумӣ тавре ки дар КЭИ 7 муайян шудааст, дар минтақаи барнома ҳузур надоранд. Аз ин рӯ, ҳеҷ гуна таъсироти манфӣ интизор нест ва хатар дар доираи КЭИ 7 ночиз аст (пеш аз татбиқи чораҳои коҳишдиҳӣ).

7.9. КЭИ 8: Мероси фарҳангӣ

7.9.1. Арзёбӣ

Ҳар се кишвар аз мероси фарҳангии моддӣ ва ғайримоддӣ ғанӣ мебошанд. Ин қисман ба мавзеъҳои меросии онҳо, ки бо тиҷорат ва табодули фарҳангии Роҳи Абрешим алоқаманданд, вобаста аст, аммо инчунин мавзеъҳои меросии қадимӣ (масалан, петроглифҳо ва санъати рӯи санг), ёдгориҳои динии аввалия, хусусиятҳои ландшафт ва дигар мавзеъҳои меросии дорои аҳамияти миллӣ ё ҷаҳонӣ мавҷуданд. Ҳар се кишвар қонунгузорӣ барои ҳифзи мавзеъҳои меросӣ доранд.

Фаъолиятҳои барнома асосан бо заминҳои кишоварзӣ, чарогоҳҳо ва ландшафтҳои ҷангал маҳдуд буда, корҳои бузурги сохтмониро дар бар намегиранд. Бо вуҷуди ин, бо назардошти ҳузури васеи боқимондаҳои бостоншиносӣ, мавзеъҳои муқаддас, мақбараҳо, қабристонҳо ва хусусиятҳои ландшафтии аз ҷиҳати фарҳангӣ муҳим (масалан, чашмаҳо, дарахтон ва кӯҳҳои муқаддас), корҳои заминии марбут ба фаъолиятҳои барнома метавонанд бо захираҳои фарҳангии моддии номаълум дучор оянд.

Интизор меравад, ки таъсироти эҳтимолӣ маҳдуд ва хеле маҳаллӣ бошанд, аммо онҳо метавонанд инҳоро дар бар гиранд:

- Халалдоркунии тасодуфии боқимондаҳои бостоншиносии қаблан номаълум ҳангоми ҳафриёти хурдмиқёс (масалан, барои иншооти обёрӣ ё чуқуриҳои ниҳолшинонӣ);
- Зарари тасодуфӣ ба мероси фарҳангии маълум ба монанди мавзеъҳои муқаддас, зиёратгоҳҳо, қабристонҳо, ё дарахтон ё хусусиятҳои ландшафтии аз ҷиҳати фарҳангӣ муҳим;
- Маҳдудиятҳои дастрасӣ ба мавзеъҳои аз ҷиҳати фарҳангӣ муҳим, агар фаъолиятҳои барнома дуруст ба нақша гирифта нашаванд;
- Нигарониҳои ҷомеа агар минтақаҳои аз ҷиҳати фарҳангӣ ҳассос аз фаъолиятҳои барнома зарар бинанд.

Ҳеҷ гуна таъсир ба мавзеъҳои муҳофизатшавандаи миллӣ ё Мероси ҷаҳонӣ интизор нест, зеро барнома чунин минтақаҳоро ҳадаф қарор намедиҳад.

7.9.2. Дараҷаи таъсир (паст, миёна, баланд)

Барои ҳар се кишвар, ин хатар ҳамчун **паст** арзёбӣ мегардад (пеш аз татбиқи чораҳои коҳишдиҳӣ).

Бо назардошти миқёси хурди мудохилаҳои физикӣ, набудани фаъолиятҳо дар мавзеъҳои меросии маълум ва татбиқи тартиби санҷиш ва бозёфтҳои тасодуфӣ, интизор меравад, ки таъсироти эҳтимолӣ ба мероси фарҳангӣ дар ҳар се кишвар хеле маҳдуд бошанд.

8. Таъсироти экологӣ ва иҷтимоӣ (сатҳи зерлоиҳа)

Ин бахш ба а) муаррифии унсурҳои калидии механизми молиявии барнома ва б) арзёбии воқеии экологӣ ва иҷтимоӣ тақсим шудааст. Дар ҳоле ки боби 7 хатарҳои эҳтимолӣ ва таъсироти манфии (ғайричашмдошт)-ро дар сатҳи барнома нишон медиҳад, ин боб ба хатарҳои экологӣ ва иҷтимоии марбут ба татбиқи зерлоиҳаҳо дар доираи Фаъолиятҳои 2.2.1; 2.2.2; 2.3.1; 2.3.2 ва 2.3.3, инчунин 3.3.2 тамаркуз мекунад.

Фаъолиятҳои 2.3.1 ва 2.3.3 механизми маблағгузории кишоварзиро таъсис медиҳанд, ки аз ду ҷузъи ба ҳамдигар пурракунанда барои дастгирии таҷрибаҳои идоракунии заминҳои кишоварзии КХҶДИЗ ва сармоягузориҳои занҷираи арзиш иборат аст. Маблағҳои ХИС аз ҷониби ВЗОКСК, МТЛС ва КМЭТИ барои пешниҳоди молу хизматрасониҳо ба баҳрабардорони ниҳоӣ тавассути раванди дархост ва интихоб идора карда мешаванд. Довталабони муваффақ молу хизматрасониҳои аз ҷониби ташкилоти иҷрокунандаи миллии дахлдор харидоришударо мегиранд, ба шарте ки саҳми ҳатмии баҳрабардорро, ки вобаста ба гурӯҳи баҳрабардорон фарқ мекунад, пешниҳод намоянд. Ин молу хизматрасониҳо ҷорӣ намудани таҷрибаҳо ва технологияҳои кишоварзии КХҶДИЗ-ро дастгирӣ хоҳанд кард.

Маблағҳои қарзии БСА аз ҷониби Вазоратҳои молияи Қирғизистон, Тоҷикистон ва Ӯзбекистон идора карда шуда, тавассути ниҳодҳои молиявии маҳаллӣ пас аз раванди дархост ва арзёбӣ интиқол дода мешаванд. Довталабони муваффақи КХМ (MSME) барои маблағгузории таҷҳизот ва сармоягузориҳои мувофиқе, ки ба ҷорӣ намудани технологияҳо ва таҷрибаҳои КХҶДИЗ, инчунин рушди васеътари занҷираи арзиш дар минтақаҳои барнома мусоидат мекунанд, қарз мегиранд. Маблағгузорӣ ҳам барои кишоварзии лалмӣ ва ҳам обӣ дастрас хоҳад буд ва интизор меравад, ки талаботи бештар ба системаҳои истеҳсолии обёрӣ равона карда шавад.

Фаъолияти 2.3.2 механизми молиявиеро дар бар мегирад, ки ба маблағгузории таҷрибаҳои идоракунии заминҳои кишоварзии КХҶДИЗ дар Ҷумҳурии Қирғизистон нигаронида шудааст. Ин ягона фаъолиятест, ки қисман танҳо ба як кишвар дахл дорад. Маблағҳои ХИС аз ҷониби ТИ GIZ барои интихоби баҳрабардорони ниҳоӣ тавассути раванди дархост ва интихоб идора карда мешаванд, ки аз ҷониби се Ташкилоти Микроқарзии (ТМҚ) ғайритиҷоратӣ амалӣ мегардад. Таъсиси онҳо аз ҷониби GIZ бо дастгирии ибтидоии натуралӣ дар шакли таҷҳизот ва воситаҳо бо шарти пардохти 100% аз ҷониби баҳрабардорон барои эҷоди нақшаи гардишии ба дороиҳо асосёфта дастгирӣ карда мешавад. Довталабони муваффақ воситаҳои кишоварзӣ ва хизматрасониҳои механиконидашударо аз Гурӯҳҳои кишоварзии ҳифзшаванда мегиранд бо шарти пардохти нақдӣ ба ТМҚ, аз ҷумла пардохти ҳаққи хизмат. Дастрасӣ ба воситаҳои мавсимӣ ва хизматрасониҳои механиконидашуда ҷорӣ намудани истеҳсоли гандумро бо усули кишти бешудгор (no-till) дар минтақаи барномавии Ҷумҳурии Қирғизистон дастгирӣ хоҳад кард.

Фаъолиятҳои 2.2.1 ва 2.2.2 механизми молиявиеро дар бар мегиранд, ки ба маблағгузории таҷрибаҳои идоракунии ҷангал ва чарогоҳҳои КХҶДИЗ нигаронида шудааст. Маблағҳои ХИС аз ҷониби ARIS, ВЗОКСК, МТЛС ва КМЭТИ барои пешниҳоди молу хизматрасониҳо ба баҳрабардорони ниҳоӣ идора карда мешаванд. Корхонаҳои давлатии хоҷагии ҷангал ва муассисаҳои маҳаллӣ, ки барои идоракунии ҷангал ва чарогоҳҳо масъуланд, таҷҳизот, мавод ва хизматрасониҳо мегиранд, ки имкон медиҳанд тадбирҳои барқарорсозӣ, ҷангалзоркунӣ ва истифодаи устувор ва ба иқлим тобовари

замин, ки дар нақшаҳои сармоягузории мунисипалии ҷангал ва чарогоҳҳо афзалиятнок дониста шудаанд ва дар доираи фаъолиятҳои 2.2.1 ва 2.2.2 таҳия мегарданд, татбиқ шаванд. Таҷҳизот ва мавод ба ҷорӣ намудани таҷрибаҳо ва технологияҳои идоракунии ҷангал ва чарогоҳҳои КХЧДИЗ дар минтақаҳои барнома мусоидат хоҳанд кард.

Фаъолияти 3.3.2 механизми молиявиеро дар бар мегирад, ки ба маблағгузории тадбирҳои мутобиқшавии фаромарзӣ ва баланд бардоштани дониш ва иқтидор нигаронида шудааст. Маблағҳои ХИС аз ҷониби муассисае идора карда мешаванд, ки барои мизбонии платформа ҷиҳати пешниҳоди молу хизматрасониҳо ба баҳрабардорони ниҳоӣ тавассути раванди дархост ва интихоб интихоб мешавад. Довталабони муваффақ молу хизматрасониҳоеро, ки бевосита аз ҷониби муассисаи мизбон харидорӣ мешаванд, мегиранд, ба шарте ки пешниҳод якҷоя аз ҷониби ҳадди ақал ду муассиса, бо як муассиса аз ҳар як кишвари ҳамсоя таҳия ва амалӣ карда шавад. Молу хизматрасониҳо барқарорсозии фаромарзии замин, идоракунии устувори захираҳои табиӣ ва ҳифзи гуногунии биологиро дар ландшафтҳои интихобшуда дастгирӣ хоҳанд кард.

8.1. Тавсифи зерлоиҳа

8.1.1. Унсурҳои калидии Механизми грантҳои муштарак ва барномаи қарзӣ

Ҷадвали 6: Шарҳи умумии зерлоиҳа

Навъи лоиҳа/ Ном	Механизми грантҳои муштарак (фаъолиятҳои 2.3.1 ва 2.3.3)	Барномаи қарзӣ (Фаъолияти 2.3.3)
Мавзуи лоиҳа	Мутобиқшавӣ/Кишоварзӣ	
Макони лоиҳа	Зерлоиҳаҳо дар хоҷагии баҳрабардорони ниҳоӣ, яъне заминҳои тахти истифодаи истеҳсолӣ дар маҷмӯъ 180 мунисипалитети мақсаднок дар вилоятҳои Ботканд, Ҷалолобод ва Оши Ҷумҳурии Қирғизистон; вилоятҳои Суғд ва Хатлони Тоҷикистон; ва вилоятҳои Андиҷон, Фарғона, Намангон ва Сурхондарёи Ӯзбекистон амалӣ карда мешаванд.	
ТИ масъул	ВЗОКСК, МТЛС, КМЭТИ	Вазорати молияи Қирғизистон, Вазорати молияи Тоҷикистон, Вазорати молияи Ӯзбекистон
Арзиши тахминии барнома (Миқёс)	Аз 5,000 евро то 50,000 евро	То 500,000 евро
Давомнокии тахминии барнома	6-12 моҳ	12 моҳ

Сарчашма: GIZ, 2026

Баҳрабардорони ниҳоии мувофиқ[1]:

Ҷумҳурии Қирғизистон

Механизми грантҳои муштарак:

- **Хоҷагиҳои деҳқонӣ ё деҳқонони инфиродӣ/хоҷагиҳои хурд** (меъёрҳо: шахси ҳуқуқии ба қайд гирифташуда ё эътирофшуда дар кишвар; дорои бақайдгирии дахлдор, ҳуҷҷатҳои мушаххасоти андоз ва суратҳисоби бонкии фаъол; фаъолият дар соҳаи кишоварзӣ ва дар доираи минтақаи лоиҳа ва занҷирҳои арзиши дар барнома муайяншуда; далели дастрасии қонунӣ ба замин, макон ё доироҳои

[1] These are initial criteria to be finalized during project implementation.

истеҳсолии марбут ба сармоягузории пешниҳодшуда; қобилият барои пешниҳоди саҳми ҳадди ақали муштараки талабшаванда; изҳорот дар бораи маблағгузории дукарата надоштан).

- **Гурӯҳҳои деҳқонон ва кооперативҳои кишоварзӣ** (меъёрҳо: шахси ҳуқуқии ба қайд гирифташуда ё эътирофшуда дар кишвар; дорои бақайдгирии дахлдор, ҳуҷҷатҳои мушаххасоти андоз ва суратҳисоби бонкии фаъол; фаъолият дар соҳаи кишоварзӣ ва дар доираи минтақаи лоиҳа ва занҷирҳои арзиши дар барнома муайяншуда; далели дастрасии қонунӣ ба замин, макон ё дороиҳои истеҳсолии марбут ба сармоягузории пешниҳодшуда; қобилият барои пешниҳоди саҳми ҳадди ақали муштараки талабшаванда; изҳорот дар бораи маблағгузории дукарата надоштан).

Барномаи қарзӣ:

- **Корхонаҳои хурд ва миёнаи агросаноатӣ** (меъёрҳо: шахси ҳуқуқии ба қайд гирифташуда ё эътирофшуда дар кишвар; дорои бақайдгирии дахлдор, ҳуҷҷатҳои мушаххасоти андоз ва суратҳисоби бонкии фаъол; фаъолият дар соҳаи кишоварзӣ ва дар доираи минтақаи лоиҳа ва занҷирҳои арзиши дар барнома муайяншуда; далели дастрасии қонунӣ ба замин, макон ё дороиҳои истеҳсолии марбут ба сармоягузории пешниҳодшуда; изҳорот дар бораи маблағгузории дукарата надоштан).

Тоҷикистон

Механизми грантҳои муштарак:

- **Деҳқонони инфиродӣ/хоҷагиҳои хурд** (меъёрҳои намунавӣ: шахси ҳуқуқии ба қайд гирифташуда ё эътирофшуда ё истеҳсолкунандаи инфиродӣ дар кишвар; дорои суратҳисоби бонкии фаъол; фаъолият дар соҳаи кишоварзӣ ва дар доираи минтақаи лоиҳа ва занҷирҳои арзиши дар барнома муайяншуда; далели дастрасии қонунӣ ба замин, макон ё дороиҳои истеҳсолии марбут ба сармоягузории пешниҳодшуда; қобилият барои пешниҳоди саҳми ҳадди ақали муштараки талабшаванда; изҳорот дар бораи маблағгузории дукарата надоштан).
- **Гурӯҳҳои деҳқонон ва Ташкилотҳои ҷамъиятӣ** (меъёрҳои намунавӣ: шахси ҳуқуқии ба қайд гирифташуда ё эътирофшуда ё истеҳсолкунандаи инфиродӣ дар кишвар; дорои суратҳисоби бонкии фаъол; фаъолият дар соҳаи кишоварзӣ ва дар доираи минтақаи лоиҳа ва занҷирҳои арзиши дар барнома муайяншуда; далели дастрасии қонунӣ ба замин, макон ё дороиҳои истеҳсолии марбут ба сармоягузории пешниҳодшуда; изҳорот дар бораи маблағгузории дукарата надоштан).

Барномаи қарзӣ:

Корхонаҳои хурд ва миёнаи агросаноатӣ (меъёрҳои намунавӣ: шахси ҳуқуқии ба қайд гирифташуда ё эътирофшуда ё истеҳсолкунандаи инфиродӣ дар кишвар; дорои суратҳисоби бонкии фаъол; фаъолият дар соҳаи кишоварзӣ ва дар доираи минтақаи лоиҳа ва занҷирҳои арзиши дар барнома муайяншуда; далели дастрасии қонунӣ ба замин, макон ё дороиҳои истеҳсолии марбут ба сармоягузории пешниҳодшуда; изҳорот дар бораи маблағгузории дукарата надоштан).

Ӯзбекистон

Механизми грантҳои муштарак:

- **Хоҷагиҳои деҳқонӣ** (меъёрҳои намунавӣ: шахси ҳуқуқии ба қайд гирифташуда дар

кишвар; дорои шаҳодатномаи эътибордори бақайдгирӣ, рақами мушаххасоти андоз (РМА) ва суратҳисоби бонкии фаъол; фаъолият дар соҳаи кишоварзӣ ва дар доираи минтақаи лоиҳа ва занҷирҳои арзиши дар барнома муайяншуда; далели дастрасии қонунӣ ба замин, макон ё дороиҳои истеҳсолии марбут ба сармоягузории пешниҳодшуда; қобилият барои пешниҳоди саҳми ҳадди ақали муштараки талабшаванда; изҳорот дар бораи маблағгузории дукарата надоштан).

- **Хоҷагиҳои фермерӣ** (меъёрҳои намунавӣ: шахси ҳуқуқии ба қайд гирифташуда дар кишвар; дорои шаҳодатномаи эътибордори бақайдгирӣ, рақами мушаххасоти андоз (РМА) ва суратҳисоби бонкии фаъол; фаъолият дар соҳаи кишоварзӣ ва дар доираи минтақаи лоиҳа ва занҷирҳои арзиши дар барнома муайяншуда; далели дастрасии қонунӣ ба замин, макон ё дороиҳои истеҳсолии марбут ба сармоягузории пешниҳодшуда; изҳорот дар бораи маблағгузории дукарата надоштан).

Барномаи қарзӣ:

- **Корхонаҳои хурд ва миёнаи агросаноатӣ** (меъёрҳои намунавӣ: шахси ҳуқуқии ба қайд гирифташуда дар кишвар; дорои шаҳодатномаи эътибордори бақайдгирӣ, рақами мушаххасоти андоз (РМА) ва суратҳисоби бонкии фаъол; фаъолият дар соҳаи кишоварзӣ ва дар доираи минтақаи лоиҳа ва занҷирҳои арзиши дар барнома муайяншуда; далели дастрасии қонунӣ ба замин, макон ё дороиҳои истеҳсолии марбут ба сармоягузории пешниҳодшуда; изҳорот дар бораи маблағгузории дукарата надоштан).
- **Кластерҳои кишоварзӣ** (меъёрҳои намунавӣ: шахси ҳуқуқии ба қайд гирифташуда дар кишвар; дорои шаҳодатномаи эътибордори бақайдгирӣ, рақами мушаххасоти андоз (РМА) ва суратҳисоби бонкии фаъол; фаъолият дар соҳаи кишоварзӣ ва дар доираи минтақаи лоиҳа ва занҷирҳои арзиши дар барнома муайяншуда; далели дастрасии қонунӣ ба замин, макон ё дороиҳои истеҳсолии марбут ба сармоягузории пешниҳодшуда; изҳорот дар бораи маблағгузории дукарата надоштан).

Тадбирҳои мувофиқ[2] (Хусусияти тадбир):

№	Таҷрибаҳои КХҶДИЗ	Системаҳои истифодаи замин		
		Кишоварзии лалмӣ (гандум)	Кишоварзии обӣ (меваҷот, картошкаи тухмӣ, боғдорӣ)	Маҳсулоти ғайричӯбии ҷангал
1	Тарғиби кишти бешудгор	x		
2	Киштгардон	x		
3	Рӯйпӯш кардани зироат/хок	x	X	
4	Тарғиби истифодаи тӯрҳои зидди жола ва/ё тӯрҳои муҳофизатӣ аз ҳашарот/сояафкан		X	
6	Истифодаи тухмӣ ва ниҳолҳои ба иқлим устувор	x	X	
7	Истифодаи решаҳои устувор ва навъҳои мева		X	
8	Такмили афзоиши тухмии маҳаллӣ		X	
9	Идоракунии беҳтаршудаи боғот		X	
10	Таҷрибаҳои беҳтаршудаи парвариш дар гармхонаҳо		X	

[2] Инҳо тадбирҳои ибтидоӣ мебошанд, ки дар ҷараёни татбиқи лоиҳа ниҳоӣ карда мешаванд.

№	Таҷрибаҳои КХҶДИЗ	Системаҳои истифодаи замин		
		Кишоварзии лалмӣ (гандум)	Кишоварзии обӣ (меваҷот, картошкаи тухмӣ, боғдорӣ)	Маҳсулоти ғайричӯбии ҷангал
11	Беҳтар намудани ғизодиҳии растаниҳо ва мубориза бо зараррасонҳо	x	X	
12	Таҷрибаҳои беҳтаршудаи обёрӣ		X	
13	Тақвияти иқтидорҳо ва таҷҳизоти пас аз ҷамъоварии ҳосил	x	X	X

Категорияҳои хароҷоти мувофиқ:

- Воситаҳои кишоварзӣ, масалан тухмиҳои ба иқлим устувор
- Мавод ва таҷҳизот
  a. Техника, масалан мошинҳои кишти мустақим
  b. Системаҳои обёрии самаранок дар сатҳи хоҷагӣ, масалан обёрии қатрагӣ, боронӣ, обанборҳо барои нигоҳдории об, технологияи геомембранӣ
  c. Тӯрҳои зидди жола ва ҳашарот, иншооти муҳофизатии парвариш
  d. Насосҳои офтобӣ
  e. Таҷҳизот ва воситаҳои хурди хоҷагӣ
  f. Гармхонаҳо
- Иншооти амалиётӣ
  a. Иншооти нигоҳдорӣ
  b. Нигоҳдории хунук (яхдонҳо)
  c. Таҷҳизоти хурди хушккунӣ ва коркард
  d. Таҷҳизоти борбандӣ (борпечкунӣ) ва баланд бардоштани сифат
- Хизматрасониҳо
  a. Лоиҳакашии техникӣ ва хизматрасониҳои насбкунӣ; омӯзишҳои бевосита вобаста ба сармоягузориҳои тасдиқшуда
  b. Рақамикунонӣ (дигитализатсия)
  c. Автоматикунонии равандҳо
  d. Сертификатсияи сифат, масалан ISO, HACCP

8.1.2. Унсурҳои калидии суръатбахши ҷорӣ намудани кишти бешудгор

Ҷадвали 7: Шарҳи умумии зерлоиҳа

Навъи лоиҳа/ Ном	Суръатбахши ҷорӣ намудани кишти бешудгор (Фаъолияти 2.3.2)
Мавзуи лоиҳа	Мутобиқшавӣ/ Кишоварзии лалмӣ
Макони лоиҳа	Зерлоиҳаҳо дар заминҳои кишоварзии лалмии деҳқонон дар мунисипалитетҳои мақсадноки вилоятҳои Ботканд, Ҷалолобод ва Ӯши Ҷумҳурии Қирғизистон амалӣ карда мешаванд.
ТИ масъул	GIZ
Арзиши тахминии лоиҳа (Миқёс)	Бе пули нақд. Саҳми ибтидоии натуралӣ дар намуди техника ва воситаҳо ба маблағи 500,000 евро барои ТМҚ
Давомнокии тахминии лоиҳа	12-18 моҳ

Сарчашма: GIZ, 2026

Баҳрабардорони ниҳоии мувофиқ[3]:

Ҷумҳурии Қирғизистон:

- **Ташкилотҳои микроқарзӣ** (меъёрҳои намунавӣ: ба таври қонунӣ ҳамчун ТМҚ дар Ҷумҳурии Қирғизистон таъсис ёфтаанд ва ҳамчун ташкилоти ғайритиҷоратӣ ба қайд гирифта шудаанд, дар соҳаи кишоварзӣ фаъолият мекунанд, ҳадди ақал 3 сол таҷрибаи маблағгузории кишоварзӣ доранд).
- **Деҳқон** (меъёрҳои намунавӣ: мавҷудияти замини лалмӣ, омодагӣ барои қабули таҷрибаҳои кишти бешудгор / барқароршаванда, уҳдадорӣ барои иштирок дар дастгирии машваратӣ ва фаъолиятҳои мониторинг).

Тадбирҳои мувофиқ[4] (Хусусияти тадбир):

№	Таҷрибаҳои КХҶДИЗ	Системаи истифодаи замин:
		Кишоварзии лалмӣ (гандум)
1	Тарғиби кишти бешудгор	x
2	Киштгардон	x
3	Рӯйпӯш кардани зироат/хок	x
5	Истифодаи тухмӣ ва ниҳолҳои ба иқлим устувор	x
6	Беҳтар намудани ғизодиҳии растаниҳо ва мубориза бо зараррасонҳо	x

Категорияҳои хароҷоти мувофиқ:

- Воситаҳои кишоварзӣ, масалан тухмиҳои ба иқлим устувор ва нуриҳои минералӣ
- Мавод ва таҷҳизот
    a. Техника, масалан мошини кишти мустақим
- Иншооти амалиётӣ
    b. Иншооти нигоҳдорӣ
- Хизматрасониҳо
    c. Лоиҳакашии техникӣ ва хизматрасониҳои насбкунӣ; омӯзишҳои бевосита вобаста ба сармоягузориҳои тасдиқшуда
    d. Рақамикунонӣ (дигитализатсия)
    e. Автоматикунонии равандҳо
    f. Сертификатсияи сифат, масалан ISO, HACCP

8.1.3. Унсурҳои калидии механизми сармоягузории ҷангал ва чарогоҳ

Ҷадвали 8:Шарҳи умумии зерлоиҳа

Навъи лоиҳа/ Ном	Сармоягузории ҷангал ва чарогоҳ (Фаъолиятҳои 2.2.1 ва 2.2.2)
Мавзуи лоиҳа	Байнисоҳавӣ / ҷангал ва чарогоҳ
Макони лоиҳа	Зерлоиҳаҳо дар ҷангал ва чарогоҳҳои 11 корхонаи давлатии хоҷагии ҷангал (КДХҶ) ва заминҳои чарогоҳии 55 мунисипалитети мақсаднок дар вилоятҳои Ботканд, Ҷалолобод ва Ӯши Ҷумҳурии Қирғизистон; ҷангал ва чарогоҳҳои 6 КДХҶ ва заминҳои чарогоҳии 55 мунисипалитет дар вилоятҳои Суғд ва Хатлони Тоҷикистон; ва ҷангал ва чарогоҳҳои 8 КДХҶ ва заминҳои чарогоҳии 30 мунисипалитет дар вилоятҳои Намангон ва Сурхондарёи Ӯзбекистон амалӣ карда мешаванд.

[3] Инҳо тадбирҳои ибтидоӣ мебошанд, ки дар ҷараёни татбиқи лоиҳа ниҳоӣ карда мешаванд.
[4] Инҳо тадбирҳои ибтидоӣ мебошанд, ки дар ҷараёни татбиқи лоиҳа ниҳоӣ карда мешаванд.

ТИ масъул	ВЗОКСК, ARIS, МТЛС, КМЭТИ
Арзиши тахминии лоиҳа (Миқёс)	Бе пули нақд. Таъминоти мустақими таҷҳизот, мавод ва хизматрасониҳо
Давомнокии тахминии лоиҳа	То 4 сол

Баҳрабардорони ниҳоии мувофиқ[5]:

- **Корхонаҳои давлатии хоҷагии ҷангал** (меъёрҳои намунавӣ: мақоми ҳуқуқӣ/бақайдгирӣ; дар доираи минтақаи мувофиқи лоиҳа, ки дар барнома муайян шудааст).
- **Муассисаҳои маҳаллӣ, ки барои идоракунии чарогоҳҳо масъуланд** (меъёрҳои намунавӣ: мақоми ҳуқуқӣ/бақайдгирӣ (ҳамчун мунисипалитет, ё ассотсиатсия, ё гурӯҳи/иттиҳодияи истифодабарандагони чарогоҳ ва ғайра), дар доираи минтақаи мувофиқи лоиҳа, ки дар барнома муайян шудааст; далели дастрасии қонунӣ ба замин, ки ба сармоягузории пешниҳодшуда мувофиқ аст; изҳорот дар бораи маблағгузории дукарата надоштан).

Тадбирҳои мувофиқ[6] (Хусусияти тадбир):

№	Таҷрибаҳои барқарорсозӣ, ҷангалзоркунӣ ва идоракунии устувор ва ба иқлим тобовар	Системаҳои истифодаи замин	
		Ҷангал	Чарогоҳ
1	Барқароршавӣ ва барқарорсозии табиии ёрирасон, масалан, деворкашии муваққатӣ	x	x
2	Ниҳолшинонӣ дар минтақаҳои аз ҳама бештар таназзулёфта, масалан, намудҳои маҳаллӣ	x	
3	Беҳтар намудани сифати ниҳолҳо ва эҳтимолияти зиндамонӣ/сатҳи сабзиши ниҳолҳо	x	
4	Афзоиши дарахтони дар сатҳи маҳаллӣ интихобшуда ва ба иқлим устувор (тухмӣ ва ниҳолҳо)	x	
5	Тақвияти иқтидори истеҳсолии ниҳолхонаҳо	x	
6	Бунёди иншооти нигоҳдорӣ ва тақсимоти об, масалан, обанборҳо, насосҳои офтобӣ	x	
7	Беҳтар намудани мониторинг ва ҳисоботдиҳӣ, аз ҷумла идоракунии маълумоти маҳаллӣ	x	x
8	Беҳтар намудани тухмии хӯроки чорво, ки ба шароити маҳаллӣ мутобиқ ва ба иқлим устувор мебошанд		x
9	Беҳтар намудани дастрасӣ ба чарогоҳҳои дурдасти камистифодашаванда, масалан, пулҳои хурд		x
10	Беҳтар намудани чаронидани гардишӣ		x
11	Беҳтар намудани дастрасӣ ба об дар чарогоҳҳои дурдасти камчаронидашаванда, масалан, нуқтаҳои обёрӣ, насосҳои офтобӣ		x

Категорияҳои хароҷоти мувофиқ:

- Воситаҳои ҷангал ва чарогоҳ, масалан тухмиҳои ба иқлим устувор ва ниҳолҳо
- Мавод ва таҷҳизот
    a. Техника ва таҷҳизоти хурд барои истифода дар ниҳолхонаҳо

[5] Инҳо тадбирҳои ибтидоӣ мебошанд, ки дар ҷараёни татбиқи лоиҳа ниҳоӣ карда мешаванд.
[6] Инҳо тадбирҳои ибтидоӣ мебошанд, ки дар ҷараёни татбиқи лоиҳа ниҳоӣ карда мешаванд.

b. Масолеҳи деворкашӣ (панҷара)
c. Масолеҳи сохтмонӣ барои нуқтаҳои обёрӣ ва нигоҳдорӣ ва тақсимоти об
d. Таҷҳизот ва таҷҳизоти сахтафзор барои мониторинг, маълумот ва ҳисоботдиҳӣ
e. Техника, масалан грейдерҳо барои тоза кардани роҳҳои хокӣ

- Хизматрасониҳо
  a. Нерӯи корӣ

8.1.4. Унсурҳои калидии платформаи минтақавии сармоягузорӣ

Ҷадвали 9: Шарҳи умумии зерлоиҳа

Навъи лоиҳа/ Ном	Платформаи минтақавии сармоягузорӣ (Фаъолияти 3.3.2)
Мавзуи лоиҳа	Байнисоҳавӣ / кишоварзӣ, ҷангал, чорогоҳ ва гуногунии биологӣ
Макони лоиҳа	Зерлоиҳаҳо дар ландшафтҳои фаромарзӣ дар минтақаҳои дахолати лоиҳа дар Ҷумҳурии Қирғизистон, Тоҷикистон ва Ӯзбекистон амалӣ карда мешаванд.
ТИ масъул	GIZ
Арзиши тахминии лоиҳа (Миқёс)	Бе пули нақд. Таъминоти мустақими таҷҳизот, мавод ва хизматрасониҳо ба маблағи аз 100,000 то 300,000 евро
Давомнокии тахминии лоиҳа	6 моҳ - 1,5 сол, вобаста ба пешниҳод

Сарчашма: GIZ, 2026

<u>*Баҳрабардорони ниҳоии мувофиқ[7]:*</u>

- **Муассисаҳои миллӣ дар соҳаҳои КХҶДИЗ** (меъёрҳои намунавӣ: мақоми ҳуқуқӣ; дар доираи минтақаи мувофиқи лоиҳа, ки дар лоиҳа муайян шудааст; фаъолият дар соҳаҳои баррасишаванда ва дар доираи минтақаи мувофиқи лоиҳа, ки дар лоиҳа муайян шудааст).
- **Муассисаҳои зермиллӣ ва ваколатдоршуда дар соҳаи КХҶДИЗ:** Маъмуриятҳои ноҳиявӣ, маъмуриятҳои маҳаллӣ (меъёрҳои намунавӣ: мақоми ҳуқуқӣ; дар доираи минтақаи мувофиқи лоиҳа, ки дар барнома муайян шудааст).
- **Минтақаҳои муҳофизатшаванда, масалан, боғҳои миллӣ** (меъёрҳои намунавӣ: мақоми ҳуқуқӣ/бақайдгирӣ; дар доираи минтақаи мувофиқи лоиҳа, ки дар барнома муайян шудааст).
- **Корхонаҳои хурд ва миёна, ки дар системаҳои мақсадноки истифодаи замин фаъолият мекунанд (барои кумаки техникӣ, ба монанди омӯзиш ё табодули таҷриба)** (меъёрҳои намунавӣ: шахси ҳуқуқии ба қайд гирифташуда дар кишвар; дорои шаҳодатномаи эътибордори бақайдгирӣ, рақами мушаххасоти андоз (РМА); фаъолият дар соҳаҳои баррасишаванда ва дар доираи минтақаи мувофиқи лоиҳа, ки дар барнома муайян шудааст).
- **Иттиҳодияҳои тиҷоратӣ (барои кумаки техникӣ, ба монанди омӯзиш ё табодули таҷриба)** (меъёрҳои намунавӣ: шахси ҳуқуқии ба қайд гирифташуда дар кишвар; дорои шаҳодатномаи эътибордори бақайдгирӣ, рақами мушаххасоти андоз (РМА); фаъолият дар соҳаҳои баррасишаванда ва дар доираи минтақаи мувофиқи лоиҳа, ки дар барнома муайян шудааст).
- **Ташкилотҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ** (меъёрҳои намунавӣ: ба таври қонунӣ ба қайд гирифташуда дар кишвар; фаъолият дар соҳаҳои баррасишаванда ва дар доираи минтақаи мувофиқи лоиҳа, ки дар барнома муайян шудааст; далели таҷрибаи корӣ

[7] Инҳо меъёрҳои ибтидоӣ мебошанд, ки дар ҷараёни татбиқи лоиҳа ниҳоӣ карда мешаванд.

ва таҷрибаҳои бомуваффақият анҷомёфта дар соҳа; қобилият барои пешниҳоди саҳми маблағгузории муштарак; изҳорот дар бораи маблағгузории дукарата надоштан).

Тадбирҳои мувофиқ[8] (Хусусияти тадбир):

№	Тадбирҳои фаромарзӣ	Системаҳои истифодаи замин			
		Кишоварзӣ	Ҷангал	Чарогоҳ	Минтақаи муҳофизатшаванда
1	Барқарорсозии заминҳои таназзулёфта, масалан, чораҳои ҳамоҳангшудаи болооб ва поёноб ё дахолат дар ҷангалҳо ё чарогоҳҳо дар ландшафти муштарак		x	x	x
2	Нақшаи беҳтаршудаи идоракунии минтақаи муҳофизатшаванда бо дарназардошти иқлим				x
3	Пайвастшавии беҳтаршудаи маконҳои зист, масалан, долонҳо дар саросари сарҳадҳо				x
4	Рушди иқтидор	x	x	x	x
5	Табодули беҳтаршудаи дониш ва омӯзиши ҳамсолон	x	x	x	x
6	Дастгирии равишҳои инноватсионӣ, масалан, мониторинг		x	x	x

Категорияҳои хароҷоти мувофиқ:

- Воситаҳои ҷангал ва чарогоҳ, масалан тухмиҳои ба иқлим устувор ва ниҳолҳо
- Мавод ва таҷҳизот
    a. Техникаи хурд
    b. Масолеҳи деворкашӣ (панҷара)
    c. Масолеҳи сохтмонӣ барои нигоҳдорӣ ва тақсимоти об
    d. Таҷҳизот барои ниҳолхонаҳо
    e. Таҷҳизот ва таҷҳизоти сахтафзор барои минтақаҳои муҳофизатшаванда
- Хизматрасониҳо
    a. Нерӯи корӣ
- Кумаки техникӣ ва баланд бардоштани иқтидор
    a. Таҳияи нақшаҳои идоракунӣ
    b. Омӯзиш
    c. Сафарҳои табодулӣ
    d. Чорабиниҳои мубодилаи дониш

[8] Инҳо тадбирҳои ибтидоӣ мебошанд, ки дар ҷараёни татбиқи лоиҳа ниҳоӣ карда мешаванд.

8.2. АТМЗИ (сатҳи зерлоиҳа)

Фаъолиятҳои мувофиқ асосан ҳамчун Категорияи C-и КЭИ (хатари ҳадди ақал ё паст) мутобиқи принсипҳои ХИС ва Системаи идоракунии S+G-и GIZ тасниф карда мешаванд. Хатарҳои алоқаманд маъмулан бо хатарҳо ва/ё таъсироти манфии ҳадди ақал ё ночизи экологӣ ё иҷтимоӣ мебошанд. Бо вуҷуди ин, баъзе фаъолиятҳои мувофиқ инчунин ҳамчун Категорияи B-и КЭИ мутобиқи принсипҳои ХИС ва Системаи идоракунии S+G-и GIZ тасниф карда мешаванд. Ин хатарҳо маъмулан хусусияти маҳаллӣ дошта, муваққатӣ ва асосан барқароршаванда мебошанд ва таъсироти манфии маҳдуд доранд, ки тавассути чораҳои мувофиқ коҳиш дода мешаванд.

- **Механизмҳои маблағгузории кишоварзӣ:** дар доираи Механизми грантҳои муштарак ва Суръатбахши ҷорӣ намудани кишти бешудгор (Фаъолиятҳои 2.3.1, 2.3.2 ва 2.3.3), зерлоиҳаҳое, ки беҳтар намудани ғизодиҳии растаниҳо ва мубориза бо зараррасонҳоро дар бар мегиранд, ҳамчун Категорияи B-и КЭИ тасниф карда мешаванд. Дар доираи барномаи қарзӣ (Фаъолияти 2.3.3), интизор меравад, ки талабот аз ҷониби КХМ (MSMEs) асосан ба ҷорӣ намудани таҷҳизот ва технологияи КХҶДИЗ, бахусус барои системаҳои истеҳсолоти обӣ ва сармоягузориҳои занҷираи арзиш равона карда шавад. Хатарҳои алоқаманди КЭИ ҳамчун Категорияи C-и КЭИ арзёбӣ мегарданд.
- **Сармоягузориҳои чарогоҳ ва ҷангал:** дар доираи Фаъолиятҳои 2.2.1 ва 2.2.2, зерлоиҳаҳое, ки барқарорсозии табиии ёрирасон ва барқарорсозии экосистема, беҳтар намудани дастрасӣ ба чарогоҳҳои дурдаст ва камистифодашаванда, ва беҳтар намудани дастрасӣ ба об дар минтақаҳои чарогоҳии дурдаст ва камчаронидашавандаро дар бар мегиранд, ҳамчун Категорияи B-и КЭИ тасниф карда мешаванд.
- **Платформаи минтақавии сармоягузорӣ:** дар доираи Фаъолияти 3.3.2, ҳеҷ гуна фаъолиятҳои Категорияи B-и КЭИ муайян карда нашудаанд.

Ҷадвали 10 хатарҳо ва таъсироти манфии фаъолиятҳои мувофиқро барои зерлоиҳаҳо ва робитаи онҳоро бо стандартҳои фаъолшудаи КЭИ нишон медиҳад. Барои фаъолиятҳое, ки ба категорияи B-и КЭИ дохил мешаванд, чораҳои коҳишдиҳӣ муайян ва ба НИЭИ (дар сатҳи зерлоиҳа) ворид карда шудаанд. Дар сурати ба вуҷуд омадани ҳама гуна инҳирофот (дуршавӣ) дар ҷараёни татбиқ аз хатарҳои муайяншуда, таъсироти манфии эҳтимолӣ ва инчунин чораҳои муайяншудаи коҳишдиҳӣ, маълумоти дахлдор ба ХИС бо ифшои минбаъда пешниҳод карда мешавад.

Ҷадвали 10: Хатарҳои эҳтимолии экологӣ ва иҷтимоӣ ва таъсироти манфии эҳтимолии фаъолиятҳои мувофиқ дар зерлоиҳаҳо

Фаъолияти мувофиқ	Стандарти КЭИ-и фаъолшуда	Хатари эҳтимолӣ ва таъсири манфии эҳтимолӣ ҳангоми татбиқи барнома	Категорияи КЭИ-и ХИС
Кишти бешудгор	КЭИ 3	Афзоиши эҳтимолии истифодаи гербисидҳо ва ихроҷи сӯзишворӣ/равғанҳои молиданӣ аз техника.	B
Киштгардон	КЭИ 3	Баъзе киштгардонҳо метавонанд талаботро ба нуриҳо ва обёрӣ афзоиш диҳанд, агар зироатҳои номуносиб интихоб шаванд.	B
	КЭИ 6	Истифодаи зироатҳои киштгардони ғайримаҳаллӣ ё инвазивӣ метавонад ба агрогуногунии биологии хоҷагӣ ва маконҳои зисти шафати он таъсир расонад.	

Фаъолияти мувофиқ	Стандарти КЭИ-и фаъолшуда	Хатари эҳтимолӣ ва таъсири манфии эҳтимолӣ ҳангоми татбиқи барнома	Категорияи КЭИ-и ХИС
Рӯйпӯш кардани зироат/хок	КЭИ 1 КЭИ 3 КЭИ 6	Идоракунии нодурусти мулча/рӯйпӯш метавонад боиси рақобат барои намӣ гардад, зараррасонҳоро паноҳ диҳад ё ба амалиётҳои кишт/ғундоштани ҳосил халал расонад. Рӯйпӯшҳои пластикӣ ё синтетикӣ, дар сурати истифода, метавонанд партов ба вуҷуд оранд. Ҷорӣ намудани зироатҳои рӯйпӯшкунандаи инвазивӣ ё тоза кардани боқимондаҳо аз минтақаҳои ҳассос метавонад ба гуногунии биологӣ таъсир расонад.	B
Истифодаи тӯрҳои зидди жола, муҳофизатӣ аз ҳашарот ва/ё сояафкан	КЭИ 1 КЭИ 2 КЭИ 3 КЭИ 4	Насб ва истифодаи иншооти хурди муҳофизатӣ метавонанд таъсироти визуалии маҳаллӣ ва халалдоршавии амалиётиро ба вуҷуд оранд. Коргарон метавонанд ҳангоми насб ва нигоҳдорӣ бо ҷароҳатҳои вобаста ба афтидан, бардоштани бор ё истифодаи асбобҳо рӯ ба рӯ шаванд. Тӯрҳои пластикӣ ва маводи ёрирасон метавонанд дар охири муҳлати истифода партов ба вуҷуд оранд. Тӯрҳои фуҷур ё бад кашидашуда метавонанд барои одамон, чорво ё ҳайвоноти ваҳшии атроф хатар эҷод кунанд.	B
Истифодаи тухмӣ ва ниҳолҳои ба иқлим устувор	КЭИ 3 КЭИ 6	Маводи кишти пастсифат ё бад мутобиқшуда метавонад дар шароити маҳаллӣ ноком шавад ва эътимоди деҳқононро коҳиш диҳад. Маводи сертификатсиянашуда метавонад ба таври ғайримустақим талаботро ба воситаҳо афзоиш диҳад, агар навъҳо номуносиб ё ба бемориӣ моил бошанд. Ворид намудани маводи ғайримаҳаллӣ ё инвазивӣ метавонад ба навъҳои маҳаллӣ ва агрогуногунии биологӣ таъсир расонад.	B
Истифодаи решаҳои устувор ва навъҳои мева	КЭИ 3 КЭИ 6	Баъзе навъҳо метавонанд нисбат ба пешбинишуда об ва маводи ғизоии бештарро талаб кунанд. Иваз кардан бо маводи генетикии маҳдуд метавонад гуногунии навъҳои маҳаллиро коҳиш диҳад.	B
Такмили афзоиши тухмии маҳаллӣ	КЭИ 2	Коргарон метавонанд ба моддаҳои коркарди тухмӣ, чанг ва хатарҳои техника дучор шаванд.	B

Фаъолияти мувофиқ	Стандарти КЭИ-и фаъолшуда	Хатари эҳтимолӣ ва таъсири манфии эҳтимолӣ ҳангоми татбиқи барнома	Категорияи КЭИ-и ХИС
	КЭИ 3 КЭИ 6	Коркард, нигоҳдорӣ ва борбандии тухмӣ метавонад партов ба вуҷуд орад. Афзоиши тухмии номуносиб ё олудашуда метавонад ба гуногунии биологии маҳаллӣ ва биобехтарӣ таъсир расонад.	
Идоракунии беҳтаршудаи боғот	КЭИ 6	Буридани нодуруст ё тоза кардани камарбандҳои муҳофизатӣ/набототи рӯизаминӣ метавонад макони зистро барои намудҳои муфид коҳиш диҳад.	В
Таҷрибаҳои беҳтаршудаи парвариш дар гармхонаҳо	КЭИ 2 КЭИ 3	Фишори гармӣ, вентилятсияи бад ва кори дастӣ метавонанд ба коргарон ва/ё деҳқонон таъсир расонанд. Гармхонаҳо метавонанд масрафи об, энергия ва пластикаро зиёд кунанд ва партов ба вуҷуд оранд.	В
Беҳтар намудани ғизодиҳии растаниҳо ва мубориза бо зараррасонҳо	КЭИ 2 КЭИ 3 КЭИ 4 КЭИ 6	Коргарон метавонанд ба нуриҳо ва амалиётҳои дорупошӣ дучор шаванд. Истифодаи аз ҳад зиёд ё нигоҳдорӣ/безараргардонии нодурусти нуриҳо метавонад хок ва обро ифлос кунад ва партовҳои хатарнок ба вуҷуд орад. Паҳншавии дорупошӣ ва дучоршавии тасодуфӣ метавонанд ба хонаводаҳои атроф, чорво ё истифодабарандагони об таъсир расонанд. Намудҳои ғайримақсаднок, аз ҷумла гардолудкунандагон ва душманони табиӣ, метавонанд зарар бинанд.	Б
Таҷрибаҳои беҳтаршудаи обёрӣ	КЭИ 2 КЭИ 3	Корҳои хурди обёрӣ ё тағйирот дар истифодаи об метавонанд боиси шӯршавии маҳаллӣ, мушкилоти заҳкашӣ ё халалдоршавӣ ҳангоми кандани хандақҳо шаванд, агар нодуруст тарҳрезӣ шаванд. Коргарон метавонанд бо хатарҳо аз насосҳо, қубурҳо, корҳои заминканӣ ва таҷҳизоти барқӣ рӯ ба рӯ шаванд. Гирифтани бесамари об ё ихроҷ метавонад обро исроф кунад ва ба шӯршавӣ/ботлоқшавӣ мусоидат кунад.	В
Тақвияти иқтидорҳо ва таҷҳизоти пас аз ҷамъоварии ҳосил	КЭИ 2 КЭИ 3	Коргарон метавонанд ба қисмҳои ҳаракаткунанда, садо, чанг, гармӣ, барқ ва кори дастӣ дучор шаванд. Таҷҳизоти коркард/нигоҳдорӣ метавонад истифодаи нерӯи барқро зиёд кунад ва партовҳои органикӣ, обҳои партов ё партовҳои борбандиро ба вуҷуд орад.	В

Фаъолияти мувофиқ	Стандарти КЭИ-и фаъолшуда	Хатари эҳтимолӣ ва таъсири манфии эҳтимолӣ ҳангоми татбиқи барнома	Категорияи КЭИ-и ХИС
	КЭИ 4	Сӯхтор, нокомиҳои барқӣ ё нигоҳдории бад метавонад ба истифодабарандагони атроф таъсир расонад.	
Барқароршавӣ ва барқарорсозии табиии ёрирасон	КЭИ 2 КЭИ 4 КЭИ 5 КЭИ 6	Коргароне, ки ба ниҳолшинонӣ, деворкашӣ ё корҳои саҳроӣ ҷалб шудаанд, метавонанд бо хатарҳои вобаста ба асбобҳо, релеф ва обу ҳаво рӯ ба рӯ шаванд. Маҳдудиятҳо ва деворкашӣ метавонанд боиси танишҳо бо истифодабарандагони атроф ё ҳаракати чорво шаванд. Аз даст додани муваққатӣ ё қисман дастрасӣ ба чарогоҳ, ҳезум ё дигар захираҳои табиӣ метавонад рух диҳад.	Б
Ниҳолшинонӣ (Плантсияҳои дарахтӣ)	КЭИ 3 КЭИ 5 КЭИ 6	Плантсияҳо метавонанд об, нуриҳоро талаб кунанд ва партовҳои ниҳолхона/пластикиро ба вуҷуд оранд. Баҳсҳои заминдорӣ ё маҳдуд шудани дастрасӣ ба замин/захираҳо метавонанд ба вуҷуд оянд, агар интихоби макони плантсия мавриди баҳс қарор гирад. Монокултураҳо (кишти якнавъ) ё намудҳои номуносиб метавонанд сифати макони зистро коҳиш диҳанд ва ба гуногунии биологии маҳаллӣ таъсир расонанд.	В
Беҳтар намудани сифати ниҳолҳо ва эҳтимолияти зиндамонӣ	КЭИ 3 КЭИ 6	Истифодаи зарфҳо, субстратҳо ё обёрӣ метавонанд мушкилоти хурди партов ва истифодаи захираҳоро ба вуҷуд оранд. Интихоби номуносиби намудҳо метавонад ба якпорчагии экосистема таъсир расонад.	В
Тақвияти иқтидори истеҳсолии ниҳолхонаҳо	КЭИ 2 КЭИ 3 КЭИ 4	Коргарон метавонанд ба вазифаҳои такроршаванда, асбобҳо, нуриҳо ва системаҳои обёрӣ дучор шаванд. Ниҳолхонаҳо метавонанд истифодаи об, истихроҷи субстрат ва партовҳои пластикиро зиёд кунанд. Нигоҳдории об, моводи кимиёвӣ ё дастрасӣ ба макон метавонанд барои истифодабарандагони атроф хатарҳои пасти бехатариро эҷод кунанд.	В
Бунёди иншооти нигоҳдорӣ ва тақсимоти об	КЭИ 2 КЭИ 3	Сохтмон ва нигоҳдорӣ метавонад коргаронро ба хатарҳои вобаста ба корҳои заминканӣ, ғарқшавӣ, техника ё барқ дучор кунад.	В

Фаъолияти мувофиқ	Стандарти КЭИ-и фаъолшуда	Хатари эҳтимолӣ ва таъсири манфии эҳтимолӣ ҳангоми татбиқи барнома	Категорияи КЭИ-и ХИС
		Иншоот метавонанд ба самаранокии об, таҳшиншавӣ ва сифати маҳаллии об таъсир расонанд.	
Беҳтар намудани мониторинг ва ҳисоботдиҳӣ (ҷангал ва чарогоҳ)	КЭИ 1	Ҷамъоварӣ ва коркарди маълумоти саҳроӣ метавонад мушкилоти хурди идоракунӣ ва розигиро ба вуҷуд орад, агар бад идора карда шавад.	В
Беҳтар намудани тухмии хӯроки чорво, ки ба шароити маҳаллӣ мутобиқ ва ба иқлим устувор мебошанд	КЭИ 6	Намудҳои хӯроки чорвои ғайримаҳаллӣ ё инвазивӣ метавонанд паҳн шаванд ва гуногунии биологии чарогоҳро тағйир диҳанд.	В
Беҳтар намудани дастрасӣ ба чарогоҳҳои дурдасти камистифодашаванда	КЭИ 2 КЭИ 3 КЭИ 4 КЭИ 5 КЭИ 6	Коргарон метавонанд ҳангоми корҳо бо хатарҳои вобаста ба техника, ҳаракати нақлиёт ва релеф рӯ ба рӯ шаванд. Корҳои роҳсозӣ/тозакунӣ метавонанд чанг, партов ва ихроҷи сӯзишвориро ба вуҷуд оранд. Дастрасии беҳтаршуда метавонад хатарҳои бехатарии ҳаракатро афзоиш диҳад ва фишори чаронидани чорворо ба минтақаҳои дурдаст интиқол диҳад. Тағйирот дар дастрасӣ метавонанд ба шаклҳои истифодаи анъанавӣ таъсир расонанд ё боиси баҳсҳо оид ба ҳуқуқҳои чарогоҳ шаванд. Дастрасӣ ба чарогоҳҳои дурдаст/камчаронидашаванда ва истифодаи афзояндаи онҳо метавонад маконҳои зистро халалдор кунад ё набототро пароканда созад.	Б
Беҳтар намудани дастрасӣ ба об дар чарогоҳҳои дурдасти камчаронидашаванда	КЭИ 2 КЭИ 3 КЭИ 4 КЭИ 5	Сохтмон ва нигоҳдории насосҳо метавонад хатарҳои бехатарии коргаронро ба вуҷуд орад. Гирифтани об, ифлосшавӣ аз ҷамъшавии чорво ва партов аз инфрасохтор имконпазиранд. Нуқтаҳои обёрӣ метавонанд хатарҳои бехатарӣ ва рақобатро байни истифодабарандагон ба вуҷуд оранд. Дастрасӣ ба нуқтаҳои обии аз ҷиҳати стратегӣ ҷойгиршуда метавонад назоратро аз болои захираҳои чарогоҳ тағйир диҳад.	Б
Тарғиби чаронидани гардишӣ	КЭИ 4	Маҳдудиятҳои муваққатӣ ё қоидаҳои ҳаракати чорво метавонанд боиси низоъ байни гурӯҳҳои истифодабарандагон шаванд.	В

Фаъолияти мувофиқ	Стандарти КЭИ-и фаъолшуда	Хатари эҳтимолӣ ва таъсири манфии эҳтимолӣ ҳангоми татбиқи барнома	Категорияи КЭИ-и ХИС
	КЭИ 5 КЭИ 6	Аз даст додани муваққатии дастрасӣ ба баъзе қитъаҳо ё хатсайрҳо метавонад ба воситаҳои рӯзгузаронӣ таъсир расонад, агар алтернативаҳо мувофиқа карда нашаванд. Дастрасӣ ба чарогоҳҳои дурдаст/камчаронидашаванда ва истифодаи афзояндаи онҳо метавонад маконҳои зистро халалдор кунад ё набототро пароканда созад.	
Таҳияи нақшаи идоракунии минтақаи муҳофизатшаванда	КЭИ 1 КЭИ 4 КЭИ 5 КЭИ 6 КЭИ 8	Банақшагирӣ метавонад маҳдудиятҳои ояндаи истифодаи замин ё интизориҳоро ташаккул диҳад, агар ба машварат ва санҷиши мувофиқ асос наёбад. Низоъи ҷонибҳои манфиатдор метавонад ба вуҷуд ояд, агар ҷамоатҳо дур мондани худро аз раванди банақшагирӣ эҳсос кунанд. Маҳдудиятҳои ояндаи дастрасӣ-истифода метавонанд ба нақша ворид карда шаванд, агар оқибатҳо барои воситаҳои рӯзгузаронӣ ба назар гирифта нашаванд. Ҳадаф ҳифзи гуногунии биологӣ мебошад; бо вуҷуди ин, банақшагирии бад метавонад пайвастшавии экологӣ ё истифодаи ҳассосро нодида гирад. Банақшагирии минтақаи муҳофизатшаванда метавонад ба мероси фарҳангӣ ё мавзеъҳои анъанавӣ таъсир расонад, агар сари вақт муайян карда нашаванд.	B
Пайвастшавии беҳтаршудаи маконҳои зист	КЭИ 4 КЭИ 5 КЭИ 6	Маҳдудиятҳо ба ҳаракат ё истифодаи замин метавонанд ба ҷамоатҳо таъсир расонанд ва ҳамкории инсон ва ҳайвоноти ваҳширо афзоиш диҳанд. Дастрасӣ ба воситаҳои рӯзгузаронӣ ё истифодаи минтақаҳои долон метавонад маҳдуд карда шавад. Долонҳои бад тарҳрезишуда метавонанд аз ҷиҳати экологӣ ноком шаванд ё ҳангоми татбиқ макони зисти ҳассосро халалдор кунанд.	B
Рушди иқтидор	КЭИ 1 КЭИ 4	Омӯзиш метавонад гурӯҳҳои муайянро канор гузорад ё монеаҳои мушаххаси контекстиро нодида гирад, агар бад тарҳрезӣ шавад. ИЗОҶ, низоъ ё мушкилоти дастрасӣ метавонанд ба иштирокчиён дар муҳити омӯзишии ба ҷомеа нигаронидашуда таъсир расонанд.	B

Фаъолияти мувофиқ	Стандарти КЭИ-и фаъолшуда	Хатари эҳтимолӣ ва таъсири манфии эҳтимолӣ ҳангоми татбиқи барнома	Категорияи КЭИ-и ХИС
Табодули дониш ва омӯзиши ҳамсолон	КЭИ 1 КЭИ 2 КЭИ 4	Фаъолиятҳои табодул метавонанд ноогоҳона гурӯҳҳои осебпазирро канор гузоранд. Сафар, нақлиёт ва ташкили чорабиниҳо метавонанд барои иштирокчиён ва кормандон хатарҳои хурди бехатариро эҷод кунанд. Ҳамкориҳои гурӯҳӣ метавонанд хатарҳои пасти ИЗОҶ ё таниши иҷтимоиро ба вуҷуд оранд.	B
Равишҳои инноватсионӣ ба мониторинги замин	КЭИ 1	Инноватсияҳои озмоишӣ метавонанд иҷрои номуайяни экологӣ ва иҷтимоӣ дошта бошанд, зеро тафсилот ҳанӯз пурра муайян карда нашудаанд. Баъзе инноватсияҳо метавонанд мавод, воситаҳо ё таҷҳизоти навро бо оқибатҳои номуайяни партов/захираҳо истифода баранд.	B

Сарчашма: GIZ, 2026

9. Адабиёт

Агентии байналмилалии энергетика (IEA). (2020). *Профили энергетикии Қирғизистон: Гузориши кишварӣ барои соли 2020*. Агентии байналмилалии энергетика. Дастрас шуд 20 январи 2026, аз https://www.iea.org/reports/kyrgyzstan-energy-profile

Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон (TAJSTAT). (2024a). *Шумораи аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон то 1 январи соли 2024*. Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе. https://www.stat.tj/wp-content/uploads/2024/09/machmuai-shumorai-aholi-to-1.01.2024.pdf

Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон (TAJSTAT). (2024b). *Портали маълумоти кушоди TAJSTAT*. http://data.stat.tj/

Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон (TAJSTAT). (2025). https://www.stat.tj/

Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Ӯзбекистон. (2024). *Вазъи иҷтимоӣ-иқтисодии Ҷумҳурии Ӯзбекистон январ – декабри 2023*. Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Ӯзбекистон. https://stat.uz/en/quarterly-reports/39036-2023-eng-2#january-december

Ассотсиатсияи Осиёи Марказӣ ва Намояндагӣ дар Ӯзбекистон (ACARO). (2025). *Гузориши Ӯзбекистон оид ба ҳуқуқи инсон 2025: Мушкилот ва тавсияҳо*. Дастрас шуд 27 январи 2026, аз https://acaro.uz/wp-content/uploads/2025/03/general-report_acaro_2025.pdf

Бонки Аврупоии Таҷдид ва Рушд (EBRD). (2022). *БАТР идоракунии партовҳои сахтро дар ғарби Ӯзбекистон беҳтар мекунад*. Дастрас шуд 27 январи 2026, аз https://www.ebrd.com/home/news-and-events/news/2022/ebrd-improves-solid-waste-management-in-western-uzbekistan.html.

Бонки Ҷаҳонӣ (World Bank). (2021). *Баррасии бахши агроозуқаворӣ ва хароҷоти давлатӣ*. http://documents.worldbank.org/curated/en/874641637562869105/Tajikistan-Country-Gender-Assessment

Бонки Ҷаҳонӣ (World Bank). (2022a). *Лоиҳаи барқарорсозии ландшафтҳои устувори Ӯзбекистон*. Гурӯҳи Бонки Ҷаҳонӣ. https://documents1.worldbank.org/curated/en/415081654609844800/pdf/Uzbekistan-Resilient-Landscapes-Restoration-Project.pdf

Бонки Ҷаҳонӣ (World Bank). (2022b). *Лоиҳаи хизматрасониҳои обии ба иқлим устувор: Ҳуҷҷати арзёбии лоиҳа барои Ҷумҳурии Қирғизистон*. Бонки Ҷаҳонӣ. Дастрас шуд 20 январи 2026, аз https://documents.worldbank.org

Бонки Ҷаҳонӣ (World Bank). (2023a). *Бонки Ҷаҳонӣ дар Ҷумҳурии Қирғизистон*. https://www.worldbank.org/en/country/kyrgyzrepublic/overview

Бонки Ҷаҳонӣ (World Bank). (2023b). *Шарҳи умумии Ӯзбекистон*. https://www.worldbank.org/en/country/uzbekistan/overview

Бонки Ҷаҳонӣ (World Bank). (2023c). *Навсозии иқтисодии Тоҷикистон: Тамаркуз ба тақвияти динамизми бахши хусусӣ дар Тоҷикистон*. Бонки Ҷаҳонӣ. https://doi.org/10.1596/40114

Бонки Ҷаҳонӣ (World Bank). (2024a). *Дурнамои макроиқтисодӣ ва камбизоатии Ҷумҳурии Қирғизистон (MPO) 2024*. Бонки Ҷаҳонӣ. https://thedocs.worldbank.org/en/doc/d5f32ef28464d01f195827b7e020a3e8-0500022021/related/mpo-kgz.pdf

Бонки Ҷаҳонӣ (World Bank). (2024b). *Дурнамои макроиқтисодӣ ва камбизоатии Тоҷикистон (MPO) 2024*. Бонки Ҷаҳонӣ. https://thedocs.worldbank.org/en/doc/d5f32ef28464d01f195827b7e020a3e8-0500022021/related/mpo-tjk.pdf

Бонки Ҷаҳонӣ (World Bank). (2024c). *Иқтисодиёти даврӣ ҳамчун имконият барои Осиёи Марказӣ: Гузориши хулосавӣ*. Дастрас шуд 27 январи 2026, аз https://documents1.worldbank.org/curated/en/099052024074569900/pdf/P1708701a3dabb0e11b7b11feb6167f2ecb.pdf

Бонки Ҷаҳонӣ (World Bank). (2025). *Ӯзбекистон инфрасохтори обёрии худро бо дастгирии Бонки Ҷаҳонӣ навсозӣ мекунад*. Дастрас шуд 20 январи 2026, аз https://www.worldbank.org/en/news/press-release/2025/05/21/uzbekistan-to-modernize-its-irrigation-infrastructure-with-world-bank-support

Бонки Ҷаҳонӣ ва Бонки Осиёии Рушд (World Bank & Asian Development Bank). (2021a). *Профили кишварии хатарҳои иқлимӣ - Ҷумҳурии Қирғизистон*. https://www.adb.org/sites/default/files/publication/706596/climate-risk-country-profile-kyrgyz-republic.pdf

Бонки Ҷаҳонӣ ва Бонки Осиёии Рушд (World Bank & Asian Development Bank). (2021b). *Профили кишварии хатарҳои иқлимӣ: Тоҷикистон*. https://climateknowledgeportal.worldbank.org/sites/default/files/2021-09/15919-WB_Tajikistan%20Country%20Profile-WEB.pdf

Барномаи рушди СММ (UNDP). (2019, 30 сентябр). *Вилояти Сурхондарё: Имкониятҳо ва дурнамоҳои нав*. https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/migration/uz/un_doc_uzb_Invest_in_Surxandarya_eng.pdf

Барномаи рушди СММ (UNDP). (2024a). *Консепсияи рушди маблағгузории иқлимӣ дар Ҷумҳурии Қирғизистон*. https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/2024-11/the_concept_of_the_development_of_climate_finance_in_the_kyrgyz_republic.pdf

Барномаи рушди СММ (UNDP). (2024b). *Индекси рушди инсонӣ - Тоҷикистон*. https://hdr.undp.org/data-center/specific-country-data#/countries/TJK

Барномаи рушди СММ (UNDP). (2024c). *Гузоришҳои рушди инсонӣ: Қирғизистон*. https://hdr.undp.org/data-center/specific-country-data#/countries/KGZ

Барномаи рушди СММ дар Қирғизистон (UNDP Kyrgyzstan). (2021). *Партовҳои Қирғизистонро тоза мекунем: Натиҷаҳои озмуни экологии БРСММ эълон шуданд*. Дастрас шуд 5 марти 2026, аз https://www.undp.org/kyrgyzstan/news/lets-clean-kyrgyzstans-waste-results-undps-eco-competition-announced

Барномаи муҳити зисти СММ (UNEP). (2025). *Тоҷикистон*. Дастрас шуд 20 январи 2026, аз https://www.unep.org/tajikistan

Гурӯҳи кории II-и IPCC. (2023). *Тағйирёбии иқлим 2022 – Таъсирот, Мутобиқшавӣ ва Осебпазирӣ: Саҳми Гурӯҳи кории II дар Гузориши шашуми арзёбии Панели байниҳукуматӣ оид ба тағйирёбии иқлим*. Нашри 1-ум. Нашриёти Донишгоҳи Кембриҷ. https://doi.org/10.1017/9781009325844

Департаменти корҳои хориҷӣ ва савдо – Ҳукумати Австралия (DFAT). (2024). *Маълумотномаи кишварӣ: Ҷумҳурии Қирғизистон*. https://www.dfat.gov.au/countries/kyrgyz-republic/kyrgyz-republic-country-brief#:~:text=The%20Kyrgyz%20Republic%20has%20a,Russian%20are%20the%20official%20languages.

Департаменти давлатии ИМА (US Department of State). (2025). *Гузоришҳои кишварӣ оид ба таҷрибаҳои ҳуқуқи инсон барои соли 2024: Тоҷикистон*. Дастрас шуд 27 январи 2026, аз https://www.state.gov/wp-content/uploads/2025/07/624521_TAJIKISTAN-2024-HUMAN-RIGHTS-REPORT.pdf

Донишкадаи байналмилалии рушди устувор (IISD). (2024). *Гузориши миллии вазъи муҳити зист: Ӯзбекистон*. Дастрас шуд 20 январи 2026, аз https://www.iisd.org/system/files/2024-02/uzbekistan-state-of-the-environment-en.pdf

Индекси нишондиҳандаҳои экологӣ (Донишгоҳи Йел) [Environmental Performance Index (Yale University)]. (2024). *Тоҷикистон*. Дастрас шуд 20 январи 2026, аз https://epi.yale.edu/country/2024/TJK

Индекси ҳуқуқҳои меҳнатӣ (Labour Rights Index). (2024a). *Ҷумҳурии Қирғизистон*. Дастрас шуд 27 январи 2026, аз https://labourrightsindex.org/lri-2024-documents/kyrgyz-republic.pdf

Индекси ҳуқуқҳои меҳнатӣ (Labour Rights Index). (2024b). *Ўзбекистон*. Дастрас шуд 27 январи 2026, аз https://labourrightsindex.org/lri-2024-documents/uzbekistan.pdf

Каримова, Н. (2024). *Хулосаҳо ва тавсияҳои тадқиқот оид ба тағйирёбии тамоюлҳои муҳоҷират: Ўзбекистон*. Истиқболли-Авлод, Маркази ҳамбастагии AFL-CIO. https://www.solidaritycenter.org/wp-content/uploads/2024/10/Uzbekistan-Country-Level-Analysis-ENGLISH.pdf

Кумитаи миллии омори Ҷумҳурии Қирғизистон. (2023). *Кишоварзии Ҷумҳурии Қирғизистон 2018-2022* (саҳ. 99). Кумитаи миллии омори Ҷумҳурии Қирғизистон. https://stat.gov.kg/en/publications/sbornik-selskoe-hozyajstvo-kyrgyzskoj-respubliki/

Кумитаи миллии омори Ҷумҳурии Қирғизистон. (2024a). *Шуғл – Омори расмӣ – Омори Ҷумҳурии Қирғизистон* [Маҷмӯи маълумот]. https://stat.gov.kg/en/statistics/zanyatost/

Кумитаи миллии омори Ҷумҳурии Қирғизистон. (2024b). *Ҳисобҳои миллӣ – Омори расмӣ – Омори Ҷумҳурии Қирғизистон* [Маҷмӯи маълумот]. https://stat.gov.kg/en/statistics/nacionalnye-scheta/

Кумитаи миллии омори Ҷумҳурии Қирғизистон. (2024c). *Аҳолии вилоятҳо, ноҳияҳо, шаҳрҳо, шаҳракҳо, айил аймақҳо ва айилҳои (деҳаҳои) Ҷумҳурии Қирғизистон* [Маҷмӯи маълумот]. https://stat.gov.kg/en/statistics/download/operational/825/

Маркази Муштараки Тадқиқотии Комиссияи Аврупо ва Созмони озуқаворӣ ва кишоварзии СММ (JRC & FAO). (2023). *Атласи хоки Осиё*. Дастрас шуд 5 марти 2026, аз https://esdac.jrc.ec.europa.eu/public_path//shared_folder/Atlases/Soil%20Atlas%20Asia_online_Part_1.pdf

Маркази ҳамбастагӣ (Solidarity Center), AFL-CIO. (2024, октябр). *Таҳлили ҳамаҷонибаи тағйирёбии тамоюлҳои муҳоҷират дар Осиёи Марказӣ: Хулосаи мухтасар*. https://www.solidaritycenter.org/wp-content/uploads/2024/10/Combined-summary_Comprehensive-Analysis-of-Changes-in-Migration-Trends-in-Central-Asia-1.pdf

Меҳнати Беҳтар (Better Work). (2025). *Гузориши солонаи Меҳнати Беҳтар Ўзбекистон 2025: Баррасии соҳа ва мутобиқат*. Дастрас шуд 27 январи 2026, аз https://betterwork.org/wp-content/uploads/Better-Work-Uzbekistan-Annual-Report-2025_En.pdf

Мирҳайдарова, Г., ва Рӯзметов, М. (2023). Вазъи экологии хокҳои қаламрави ҷанубии Ҷумҳурии Ўзбекистон. *E3S Web of Conferences, 389*, 03079. Дастрас шуд 24 марти 2026, аз https://doi.org/10.1051/e3sconf/202338903079

Ниёзова, У. (2026). Оё Ўзбекистон ниҳоят мушкилоти меҳнати маҷбуриро тавассути механиконидан ҳал хоҳад кард? *The Diplomat*. Дастрас шуд 27 январи 2026, аз https://thediplomat.com/2026/01/will-uzbekistan-finally-solve-the-problem-of-forced-labor-through-mechanization/

Парк, С., Лим, К.-Х., Ким, С. Ч., Исаев, Э., Чой, С.-Э., Ли, С.-Д., ва Ли, В.-К. (2021). Арзёбии таъсири тағйирёбии иқлим ба мувофиқати заминҳои киштшаванда дар Қирғизистон: Заминҳои эҳтимолии баландсифат дар куҷоянд ва роҳ ба сӯи оянда. *Agronomy, 11*(8). https://doi.org/10.3390/agronomy11081490

Песчи, Э., ва Ҷамангулов, К. (2023). Сиёсатҳои фаъоли бозори меҳнат дар Ҷумҳурии Қирғизистон: Рафъи монеаҳои шуғл барои бозори бештар фарогири меҳнат? *Хулосаи сиёсати Академияи САҲА*, Бишкек.

Портали дониши иқлимии Бонки Ҷаҳонӣ (World Bank Climate Change Knowledge Portal). (бе сол). https://climateknowledgeportal.worldbank.org/

Раёсати омори вилояти Сурхондарё. (2024). *Гузориши омории вилояти Сурхондарё*. https://www.surxonstat.uz/uz/default/choraklik-natijalar/12082-2024#yanvar-dekabr

Раёсати Комиссари Олии СММ оид ба ҳуқуқи инсон (OHCHR). (бе сол). *Пойгоҳи додаҳои Ниҳодҳои шартномавии СММ*. Дастрас шуд 13 январи 2026, аз https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/TreatyBodyExternal/Treaty.aspx?CountryID=93&Lang=EN

Рӯзномаи *The Times of Central Asia*. (2024). Муҳоҷирони меҳнатии Қирғизистон дар соли 2023 2,7 миллиард доллар интиқол доданд. https://timesca.com/kyrgyzstans-migrant-workers-remitted-2-7-billion-in-2023/

Садорати марказии иктишофӣ (CIA). (2024a). *Қирғизистон - Китоби фактҳои ҷаҳонӣ (The World Factbook)*. https://www.cia.gov/the-world-factbook/countries/kyrgyzstan/#people-and-society

Садорати марказии иктишофӣ (CIA). (2024b). *Ӯзбекистон - Китоби фактҳои ҷаҳонӣ (The World Factbook)*. https://www.cia.gov/the-world-factbook/countries/uzbekistan/

Созмони байналмилалии меҳнат (ILO). (бе сол). *Системаи иттилоотии NORMLEX оид ба стандартҳои байналмилалии меҳнат: Тасдиқ аз рӯи кишварҳо*. Дастрас шуд 13 январи 2026, аз https://normlex.ilo.org/dyn/nrmlx_en/f?p=1000:11001

Созмони байналмилалии меҳнат (ILO). (2025). *Тоҷикистон*. Дастрас шуд 27 январи 2026, аз https://www.ilo.org/regions-and-countries/europe-and-central-asia/tajikistan

Созмони озуқаворӣ ва кишоварзии СММ (FAO). (2015). *Вазъи захираҳои хоки ҷаҳон*. Дастрас шуд 5 марти 2026, аз https://openknowledge.fao.org/server/api/core/bitstreams/6ec24d75-19bd-4f1f-b1c5-5becf50d0871/content

Созмони озуқаворӣ ва кишоварзии СММ (FAO). (2019). *Гендер, кишоварзӣ ва рушди деҳот дар Ӯзбекистон*. https://openknowledge.fao.org/server/ap

Созмони озуқаворӣ ва кишоварзии СММ (FAO). (2021). *Пойгоҳи додаҳои AQUASTAT*. Дастрас шуд 29 декабри 2021: https://www.fao.org/aquastat

Созмони озуқаворӣ ва кишоварзии СММ (FAO). (2023). *Гузориши махсус − Миссияи арзёбии амнияти озуқаворӣ ва зироатҳои FAO/WFP 2023 (CFSAM) дар Ҷумҳурии Тоҷикистон*. FAO. https://openknowledge.fao.org/handle/20.500.14283/cc8954en

Созмони озуқаворӣ ва кишоварзии СММ (FAO). (2024). *Системаҳои ҳамгирошудаи идоракунии истифодаи замин дар Ӯзбекистон Қисми 2*. https://openknowledge.fao.org/server/api/core/bitstreams/c838d72e-59d5-490d-bca0-e90ca6e806c6/content

Созмони ҳамкории иқтисодӣ ва рушд (OECD). (бе сол). *Аҳолии ҷавон*. OECD. https://www.oecd.org/en/data/indicators/young-population.html

Созмони Дидбони Ҳуқуқи Башар (Human Rights Watch). (2024). *Гузориши ҷаҳонӣ 2024: Ӯзбекистон*. Дастрас шуд 5 марти 2026, аз https://www.hrw.org/world-report/2024/country-chapters/uzbekistan

Тилекеев, К., Бакитбек Токубек уулу, Кирбашева, Д., Ниёзалиев, Б., ва Абдразақова, Н. (2019). *Таҳлили тамоюлҳои бозори меҳнати ҷавонон дар Қирғизистон*. https://www.ucentralasia.org/media/3bpfzxca/ippa-wp52-eng.pdf

Фонди байналмилалии пули (IMF). (2024). *Ҷумҳурии Қирғизистон: Машварати Моддаи IV соли 2023-Баёнияи матбуотӣ; Гузориши ҳайати кормандон; ва Изҳороти Директори иҷроия оид ба Ҷумҳурии Қирғизистон*. https://www.imf.org/en/Publications/CR/Issues/2024/03/04/Kyrgyz-Republic-2023-Article-IV-Consultation-Press-Release-Staff-Report-and-Statement-by-545532#:~:text=IMF%20Staff%20Country%20Reports&text=Tax%20revenue%20increased%20considerably%20since,the%20single%20digits%20in%202023

Хазинаи Иқлими Сабз (GCF). (2018). *Сиёсат оид ба мардуми бумӣ*. Дастрас шуд 10 марти 2026, аз https://www.greenclimate.fund/document/indigenous-peoples-policy

Хазинаи Иқлими Сабз (GCF). (2021a). *Сиёсати таҷдидшудаи экологӣ ва иҷтимоӣ*. Дастрас шуд 10 марти 2026, аз https://www.greenclimate.fund/document/revised-environmental-and-social-policy

Хазинаи Иқлими Сабз (GCF). (2021b). *Сиёсати таҷдидшуда оид ба пешгирӣ ва ҳимоя аз истисмори ҷинсӣ, зӯроварии ҷинсӣ ва озори ҷинсӣ*. Дастрас шуд 10 марти 2026, аз https://www.greenclimate.fund/document/revised-policy-prevention-and-protection-sexual-exploitation-sexual-abuse-and-sexual

Хазиева, Э., Вербург, П. Х., ва Пазур, Р. (2022). Таназзули марғзорҳо тавассути паҳншавии буттаҳо: Харитасозии шаклҳо ва омилҳои паҳншавӣ дар Қирғизистон. *Journal of Arid Environments, 207*, 104849. https://doi.org/10.1016/j.jaridenv.2022.104849

Хукумати Ҷумҳурии Қирғизистон. (2016). *Муошırати сеюми миллии Ҷумҳурии Қирғизистон тибқи Конвенсияи қолабии Созмони Милали Муттаҳид оид ба тағйирёбии иқлим*. Бишкек. Дастрас шуд 20 январи 2026, аз https://unfccc.int/documents

Хукумати Ҷумҳурии Қирғизистон. (2021). *Саҳми дар сатҳи миллӣ муайяншудаи навсозишудаи Ҷумҳурии Қирғизистон*. Бишкек. Дастрас шуд 20 январи 2026, аз https://unfccc.int/ndc

Шабакаи байналмилалии муқоисавӣ барои иншооти обу санитария (IBNET). (2014). *Китоби кабуди таъминоти об ва санитарияи IBNET*. Бонки Ҷаҳонӣ. Дастрас шуд 20 январи 2026, аз https://www.ib-net.org

Экокомиссияи СММ барои Аврупо (UNECE). (2024). *Маълумотномаи кишварии Тоҷикистон*. https://unece.org/sites/default/files/2024-08/Tajikistan%20economic%20overview.pdf

ЮНЕСКАП (UNESCAP). (2022). *Ҳуҷҷати захиравӣ*. https://repository.unescap.org/items/0c5d4733-6e77-49d0-91b6-a87dee8ed4cb

World Resources Institute (WRI). (2021). *Атласи хатарҳои обии Aqueduct*. Дастрас шуд 29 декабри 2021, аз https://www.wri.org/applications/aqueduct/water-risk-atlas

Замимаи 1: Дастурамалҳо барои таҳияи Механизми баррасии шикоятҳо (МБШ)

Раванди ба расмият даровардашуда барои идоракунии шикоятҳо ва ҳалли нигарониҳои марбут ба лоиҳа муҳим аст. Ин Механизми баррасии шикоятҳо (МБШ) дар давоми марҳилаи ибтидоии барнома, дар мувофиқа бо дастурҳо ва тавсияҳои Хазинаи Иқлими Сабз (ХИС), пурра таҳия карда мешавад. МБШ ҳамчун як раванди сохторӣ ва систематикӣ барои ҷонибҳои манфиатдор ҷиҳати пешниҳоди шикоятҳо ва ҷустуҷӯи ҳалли онҳо амал хоҳад кард. МБШ бояд барои ҳамаи ҷонибҳои манфиатдори дахлдор, аз қабили СҒҲ-ҳо (NGOs), ТҶШ-ҳо (CSOs), субъектҳои бахши хусусӣ ва муниципалитетҳои маҳаллӣ дастрас бошад. Татбиқи МБШ ба пешбурди тағйироти системавӣ барои коҳиш додани ҳаҷми шикоятҳо, эҷоди эътимоди маҳаллӣ ва тақвияти дастгирии ҷонибҳои манфиатдор ба барнома равона шудааст, дар ҳоле ки таъсироти эҳтимолӣ ва воқеиро, ки барнома бояд тавассути тағйироти амалиётӣ ё дигар шаклҳои ҳаллу фасл ҳал намояд, муайян мекунад.

МБШ-и фаъол, шаффоф, аз ҷиҳати фарҳангӣ мувофиқ ва дастрас барои таъмини риояи Кафолатҳои экологӣ ва иҷтимоии барнома ҷузъи ҷудонашаванда мебошад. Барнома кафолат медиҳад, ки ҷамоатҳои таҳти таъсир қарордошта ё эҳтимолан таҳти таъсир қароргиранда дар бораи фаъолиятҳои барнома огоҳ карда мешаванд ва бо каналҳои дастрас барои баёни нигарониҳо ё шикоятҳо таъмин карда мешаванд. Ба ҳамин монанд, МБШ кафолат медиҳад, ки сиёсатҳо вобаста ба ИЗОҶ (яъне, Сиёсати таҳаммулнопазирии қатъии лоиҳа нисбат ба ИЗОҶ, ҳуқуқҳои баҳрабардорон) дастраси

умум бошанд ва ба кормандон ва баҳрабардорон расонида шаванд, бо таъкид ба махфият ва қасос нагирифтан барои ташвиқи занон ҷиҳати истифодаи механизм.

Ҳадафҳои асосии МБШ инҳоро дар бар мегиранд:

- Пешниҳоди раванде, ки тавассути он шикоятҳо аз ҷамоатҳо, гурӯҳҳо, шахсони воқеӣ, мақомоти маҳаллӣ, СҒҲ-ҳо ва дигар ҷонибҳои манфиатдори маҳаллӣ ба таври муассир ва созанда коркард шаванд.
- Вокуниш ва ба таври дӯстона ҳал кардани шикоятҳо ва ба ҳадди ақал расонидани истифодаи системаи судӣ, ки имкон медиҳад амалисозии бемамониати ҳамаи фаъолиятҳои барнома таъмин гардад.
- Пешниҳоди роҳе ба шахсони воқеӣ ва гурӯҳҳои ҷомеа барои баёни шикоятҳо ва мушкилоти худ ба таври систематикӣ ва шаффоф.
- Институтсионалӣ кардани системаи гузоришдиҳӣ барои андешидани чораҳои ислоҳӣ.
- Муқаррар кардани муносибатҳои эътимодбахш бо ҷамоатҳои маҳаллӣ ва ҷонибҳои манфиатдор.
- Муқаррар кардани масъулияти барнома нисбат ба шикоятҳо ва муқаррар кардани рафти амал барои идоракунии саривақтии шикоятҳо.

МБШ бояд ба принсипҳои калидӣ риоя кунад, то адолат ва шаффофиятро таъмин намояд. Вақте ки шахс ё ҷомеа шикоят пешниҳод мекунад, ин маъмулан аз он сабаб аст, ки онҳо фаъолияти аз ҷониби барнома амалишавандаро ҳамчун сабабгори зарар ё зарари эҳтимолӣ меҳисобанд. Дар чунин ҳолатҳо, шикояткунанда аз барнома вокуниш, асосноккунӣ ё ҷубронро интизор аст. Ҳама шикоятҳо қобили қабул ҳисобида мешаванд ва бояд баррасӣ шаванд; тафтишоти минбаъда муайян хоҳад кард, ки оё шикоят асоснок аст ё на.

Тартиби МБШ ба якчанд принсипҳои асосӣ такя мекунад:

- Раванд бояд ошкоро, аз ҷиҳати фарҳангӣ мувофиқ бошад ва бо забони маҳаллии дахлдор гузаронида шавад.
- Каналҳои дақиқ ва доимии иртибот байни шикояткунанда ва барнома бояд дар тамоми раванд нигоҳ дошта шаванд.
- Ҳар як аъзои ҷомеа ё гурӯҳ бояд ба тартиби МБШ дастрасӣ дошта бошад.
- Ҳамаи шикоятҳо сабт карда мешаванд, сарфи назар аз эътибори даркшудаи онҳо, бо тафтишотҳое, ки асоснокии онҳоро муайян мекунанд.
- Ҳар гуна шикояти асоснок бояд ҳал карда шавад ва дар ҷойҳои имконпазир чораҳои ислоҳӣ амалӣ карда шаванд.

Механизми ифшо кардан

МБШ дар марҳилаи аввали раванди ҷалби ҷонибҳои манфиатдор (яъне, дар давраи ибтидоӣ) ба тарзе паҳн карда мешавад, ки аз ҷониби ҷонибҳои манфиатдори гуногун, аз ҷумла онҳое, ки бесаводанд ва дигар шахсони махсусан осебпазир, ба осонӣ фаҳмида шавад, аз ҷумла:

- Иртибот ва огоҳии ба ҷомеа асосёфта: МБШ дар давоми ҷаласаҳои ҷамоатӣ аз ҷониби роҳбарони семинарҳо ба таври шифоҳӣ шарҳ дода мешавад, то боварӣ ҳосил шавад, ки занон ва мардон чӣ гуна гузориш додани шикоятҳоро мефаҳманд.
- Фарогирии фарогир ва аз ҷиҳати фарҳангӣ мувофиқ: МБШ тавассути маҳсулоте, ки ба шароитҳои маҳаллӣ ва сатҳи саводнокӣ мутобиқ карда шудаанд, паҳн карда

мешавад, то дастрасӣ ба ҳадди аксар расонида шавад (масалан, паёмҳои аудиоии радио ва WhatsApp, форматҳои визуалӣ ва аудиоӣ, инчунин варақаҳо, флайерҳо ва дастурҳои тасвирӣ).

- Занони пешво ҳамчун паҳнкунандагони МБШ: Бо дарки он, ки занон метавонанд барои гузориш додани шикоятҳо ба ҳамсолони зани боэътимод худро бароҳаттар ҳис кунанд, занони пешво ҳамчун нуқтаҳои тамос барои паҳн кардани маълумот ва пешниҳоди роҳнамоӣ оид ба дастрасӣ ба МБШ дар дохили ҷамоатҳои худ хидмат хоҳанд кард.

МБШ кафолат медиҳад, ки ҷонибҳои манфиатдор дар бораи сабти шикоятҳо, аз ҷумла тафсилоти пурраи тамос барои пешниҳоди шикояти расмӣ аз ҷониби ҳар як шахс, ҳамаҷониба огоҳ карда мешаванд. Ин МБШ бояд ба стандартҳои байналмилалӣ ва қонунгузории миллӣ мувофиқ бошад.

Воситаҳои алтернативии ҳаллу фасл
Агар шикояткунанда ҳис кунад, ки шикоятҳои ӯ аз ҷониби барнома ҳал карда намешаванд, дар он сурат, шикояткунанда метавонад бевосита бо GIZ тамос гирад (https://www.bkms-system.com/bkwebanon/report/clientInfo?cin=26zig7&c=-1&language=eng)
Варианти дигар барои шикояткунанда ин раванди МБШ аз ҷониби худи ХИС мебошад (яъне Механизми Мустақили Баррасии Шикоятҳои ХИС, https://irm.greenclimate.fund/)

Шикоятҳои марбут ба ИЗОҶ

GIZ сиёсати таҳаммулнопазирии қатъиро нисбат ба ҳама гуна шаклҳои истисмор, зӯроварӣ ва озори ҷинсӣ пайгирӣ мекунад. Ин уҳдадорӣ бо чаҳорчӯбаҳои ҳуқуқӣ ва сиёсӣ дар сатҳи байналмилалӣ[1], миллӣ, корпоративии GIZ[2] ва сатҳи ХИС[3] мувофиқ аст.

Шикоятҳои марбут ба ИЗОҶ раванди дигарро пайравӣ мекунанд, зеро онҳо эҳтимол дорад аз ҷиҳати сифат фарқ кунанд ва эҳтимолан аз шикоятҳои ғайри-ИЗОҶ ҷиддитар бошанд:

- Бархӯрди эҳтимолии манфиатҳо: шикоят метавонад ба рафтори ҷониби манфиатдори барнома, ки метавонад дар баррасии шикоятҳо иштирок кунад, дахл дошта бошад.
- Махфият: шикояткунандае, ки иддаои ҷиддии озор ё зӯроварии ҷинсӣ мекунад, метавонад нахоҳад, ки шахсияти ӯ ба таври васеъ маълум шавад.
- Ҳассосияти гендерӣ ва фарҳангӣ: шикояткунанда, бахусус агар осеби равонӣ дида бошад, метавонад хоҳад, ки шикоятро танҳо бо касе аз ҳамҷинси худ ё дар муҳити аз ҷиҳати фарҳангӣ қобили қабул баррасӣ кунад.

Мутобиқан, МБШ-и барнома протоколи ба ҷабрдида нигаронидашуда ва ҳассос ба гендерро барои шикоятҳои марбут ба ИЗОҶ дар бар мегирад.

Протоколҳои алоҳидаи ИЗОҶ бояд вобаста ба шикояткунанда риоя карда шаванд:

---

[1] Universal Declaration of Human Rights, the Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women and International Labour Organization (ILO) Conventions: 100 (ILO Convention for Equal Remuneration for Men and Women for Work), 111 (The Discrimination (Employment and Occupation) Convention of 1958), 190 (The Violence and Harassment Convention of 2019).
[2] GIZ Code of Ethics, GIZ Code of Conduct, GIZ Policy of prohibiting sexual harassment and sexual misconduct, GIZ Corporate Gender Strategy, GIZ Diversity Code
[3] GCF Revised Environmental and Social Policy

- Ҷонибҳои манфиатдори барнома, аз ҷумла баҳрабардорон, ҷамоатҳо ва ғайра.
- Кормандони GIZ

Протоколи ҳалли шикоятҳои ИЗОҶ барои ҷонибҳои манфиатдори барнома
Фикру мулоҳизаҳо ва шикоятҳои марбут ба ИЗОҶ метавонанд аз ҷониби ҳамон се гурӯҳе, ки таҳти МБШ-и мушаххаси барнома хизмат мерасонанд, пешниҳод карда шаванд, яъне:

- Шахсони воқеӣ ё шахсони ҳуқуқие, ки бевосита таҳти таъсири барнома қарор доранд, аз ҷумла баҳрабардорони эҳтимолӣ;
- Ҷонибҳои манфиатдоре, ки манфиати мустақим дар барнома доранд;
- Сокинон ё ҷамоатҳое, ки таҳти таъсири фаъолиятҳои барнома қарор доранд.

Протоколи мушаххаси ИЗОҶ барои МБШ таҳия карда мешавад, то боварӣ ҳосил шавад, ки шикоятҳо ба тарзи ба ҷабрдида нигаронидашуда ва ҳассос ба гендер, дар мувофиқа бо Сиёсати таҷдидшудаи экологӣ ва иҷтимоии ХИС баррасӣ мешаванд. Барои баррасии шикоятҳои марбут ба ИЗОҶ, шахсони воқеӣ ташвиқ карда мешаванд, ки рақами телефони махсуси барнома ва суроғаи почтаи электронии махсуси барномаро, ки аз тафсилоти тамоси умумии МБШ фарқ мекунанд, истифода баранд. Барнома пешниҳоди шикоятҳои марбут ба ИЗОҶ-ро тавассути каналҳои дигар, ба монанди кормандони давлатии хадамоти машваратӣ ва семинарҳо, дилсард хоҳад кард. Роҳнамои ҳамаҷониба оид ба протоколи ИЗОҶ дар дохили МБШ дастрас карда мешавад, аз ҷумла варақаҳо ва маводи семинарҳо.

Дар сурате, ки шикояти марбут ба ИЗОҶ ноогоҳона тавассути каналҳои ғайри-ИЗОҶ пешниҳод карда шавад, Мушовири масъул оид ба КЭИ ва Гендер кафолат медиҳад, ки онҳо ба самти шикоятҳои марбут ба ИЗОҶ равона карда мешаванд. Зангҳои телефонӣ ва мактубҳои электронии марбут ба ИЗОҶ ба таври алоҳида ва фарқкунанда аз шикоятҳои ғайри-ИЗОҶ идора карда мешаванд.

Шикоятҳои марбут ба ИЗОҶ ҳамеша бо ҳамдардӣ, ҳассосият ва махфият баррасӣ карда мешаванд. Мушовир равиши вокунишро барои ҳар як шикояти ИЗОҶ, бо назардошти хусусият ва ҷиддӣ будани иддаоҳо, мутобиқ хоҳад кард. Агар зарур бошад (бо сабабҳои гендерӣ ё забонӣ), Нуқтаи Тамоси Шикоятҳо таъин карда мешавад, ки ба талаботи қатъии махфият риоя мекунад. Нуқтаи Тамоси Шикоятҳо бо шикояткунанда тамос мегирад, то афзалиятҳои онҳоро дарк кунад ва равиши махфиро таъмин намояд. Дар асоси тафсилоти пешниҳодшуда, равиши вокуниши мувофиқ таҳия карда мешавад, ки ба хоҳишҳои шикояткунанда ва ҷиддии шикоят мувофиқат мекунад.

Вокунишҳои эҳтимолии барнома ба шикоятҳои ИЗОҶ гуногун ва ба контекст вобаста мебошанд. Намунаҳои вокунишҳо метавонанд, ба таври тасаввуршаванда, амалҳоеро ба мисли: дастгирӣ ба ҷабрдидагон (ба монанди дастгирии равонӣ-иҷтимоӣ ё ёрии тиббӣ); омӯзонидани тренерон оид ба мавзуъҳои марбут ба гендер ва ИЗОҶ барои кафолат додани он, ки рафтори номатлуб такрор намешавад; хориҷ кардани кормандон аз нақшҳои барнома; тавсеаи баланд бардоштани сатҳи огоҳӣ оид ба ИЗОҶ дар байни ҷонибҳои манфиатдори барнома; семинарҳои омӯзишӣ танҳо барои занон ё танҳо барои гурӯҳҳои қавмӣ (вобаста ба мувофиқат); ё дар ҳолатҳои шадид, ирсоли шикоятҳо ба мақомоти дахлдори танзимкунанда ё ҳифзи ҳуқуқро дар бар гиранд.

Агар шикояткунанда аз амалҳои пешниҳодшуда ё равиши вокуниш норозӣ боқӣ монад, шикоят метавонад минбаъд ба инҳо ирсол гардад: (i) Дафтари кишварии GIZ мутаносибан дар Ҷумҳурии Қирғизистон, Тоҷикистон ва Ӯзбекистон; (ii) Механизми

Мустақили Баррасии Шикоятҳои ХИС; ва (iii) воситаҳои ҳуқуқӣ ва маъмурӣ берун аз чаҳорчӯбаи барнома, ки дар кишвар дастрасанд.

Протоколи ҳалли шикоятҳои ИЗОҶ барои кормандони GIZ
Кормандони GIZ Қирғизистон, Тоҷикистон ва Ӯзбекистон, ки эҳсос мекунанд, ки таҳти озори ҷинсӣ қарор доранд, ташвиқ карда мешаванд, ки бевосита ба Нуқтаи Тамоси Гендерӣ (GFP) ё Директори Кишварӣ муроҷиат кунанд, то эҳтиёт ва махфият таъмин карда шавад.

Илова бар ин, "афроди боэътимод" таъин карда мешаванд, ки ҳамчун шахсони боваринок бо дониши контекстҳои фарҳангии маҳаллӣ ва забонҳои маҳаллӣ баромад мекунанд, то корманде, ки дучори озори ҷинсӣ шудааст, тавонад ба онҳо бовар кунад ва дастгирӣ пурсад, ва кумак кунанд, ки ҳодиса ба GFP ё Директори Кишварӣ гузориш дода шавад, ҳар гоҳе ки амалҳо ва қарорҳои таъҷилии минбаъда талаб карда шаванд.

Корманде, ки дар вайрон кардани ин сиёсат гунаҳкор дониста мешавад, мутобиқи қоидаҳои дохилии амалкунандаи GIZ ва қонунгузории амалкунанда ба чораи дахлдори интизомӣ кашида мешавад.

Вобаста ба шиддати ҳолат, оқибатҳо метавонанд аз узрпурсӣ аз шахсе, ки дучори озори ҷинсӣ шудааст, танбеҳи хаттӣ, паст кардани вазифа, то – дар сурати озори шадид ё паҳншуда (чунон ки аз нуқтаи назари шахси оқил арзёбӣ мешавад) – аз кор озод кардан ё қатъи яктарафаи шартнома бидуни огоҳӣ ва мутобиқи қонунгузории амалкунандаро дар бар гиранд. Нисбати ҳар касе, ки шахси аз озор шикояткардаро ҷабрдида мекунад ё аз ӯ қасос мегирад, чораи фаврии интизомӣ андешида мешавад.

Агар шикоят бар зидди шахсони ғайрикорманд, аз ҷумла муштариён, таъминкунандагон ва шарикон ба таври ҳаққонӣ тасдиқ шавад, он метавонад боиси қатъи шартнома, боздоштани хизматрасонӣ ё ҳамкории тиҷоратӣ гардад.

Инчунин пешниҳод кардани шикоят/гузориши бардурӯғ дар бораи озор ё пешниҳоди маълумоти бардурӯғ вобаста ба шикоят/гузориши озор аз ҷониби ҳар як шахс вайрон кардани ин сиёсат ҳисобида мешавад.

Замимаи 2: Рӯйхати истисноҳои КЭИ (Замимаи стандартӣ)

Барнома набояд фаъолиятҳои зеринро, аз ҷумла онҳоеро, ки ба рӯйхати Истисноҳои IFC дохил мешаванд, дар бар гирад, дастгирӣ кунад, маблағгузорӣ намояд ё бо онҳо алоқаманд бошад:

- Шаклҳои меҳнати маҷбурӣ, ё шаклҳои зараровар ё истисморонаи меҳнати кӯдакон.
- Фаъолиятҳое, ки тибқи қонунҳо ё қоидаҳои кишвари мизбон, конвенсияҳо ва созишномаҳои байналмилалӣ ғайриқонунӣ ҳисобида мешаванд ё таҳти манъи марҳила ба марҳилаи байналмилалӣ қарор доранд.
- Истеҳсол ё савдои маҳсулоти дорои PCB (полихлоробифенилҳо).
- Харид, истеҳсол ё савдои маводи дорусозӣ, пеститсидҳо, гербисидҳо ё дигар моддаҳои хатарнок, ки таҳти бекоркунии марҳила ба марҳила ё манъкунии байналмилалӣ қарор доранд, аз ҷумла тибқи Конвенсияи Роттердам ва Конвенсияи Стокҳолм.
- Истеҳсол ё савдои моддаҳои вайронкунандаи қабати озон, ки таҳти бекоркунии марҳила ба марҳилаи байналмилалӣ тибқи Протоколи Монреал қарор доранд.
- Савдои ҳайвоноти ваҳшӣ ё маҳсулоти ҳайвоноти ваҳшӣ, ки тибқи Конвенсия оид ба савдои байналмилалии намудҳои наботот ва ҳайвоноти ёбоии зери хатари нобудшавӣ қарордошта (CITES).танзим карда мешаванд.
- Интиқоли фаромарзии партовҳое, ки тибқи қонунгузории байналмилалӣ манъ шудаанд, аз ҷумла тибқи Конвенсияи Базел, ба истиснои партовҳои ғайрихатарноке, ки барои коркарди дубора пешбинӣ шудаанд.
- Фаъолиятҳое, ки аз ҷониби қонунгузории кишвари мизбон ё конвенсияҳои байналмилалии марбут ба ҳифзи захираҳои гуногунии биологӣ ё мероси фарҳангӣ манъ шудаанд.
- Истеҳсол, савдо ё истифодаи нахҳои асбести пайвастнашуда ё маҳсулоти дорои асбест.
- Яроқ ва лавозимоти ҷангӣ.
- Кори ҷинсӣ ва инфрасохтор ва хизматрасониҳои марбут ба он.
- Қиморбозӣ ва таҷҳизоти марбут ба он.
- Истеҳсол, коркард ва тақсимоти тамоку.
- Истеҳсол, коркард ва тақсимоти машруботе, ки нӯшокиҳои спиртии сахтро дар бар мегирад.
- Истеҳсол ё савдои маводи радиоактивӣ, ба истисной баъзе таҷҳизоти тиббӣ ва ченакӣ, ки дар онҳо манбаи радиоактивӣ ночиз аст ё ба таври кофӣ ҳифз шудааст.
- Сармоягузориҳо ба ҷустуҷӯ, истихроҷ, истеҳсол, тақсимот, коркард ё пешбурди сӯзишвории истихроҷшаванда, аз ҷумла ангишт, нафт, гази табиӣ ва торф.
- Фаъолиятҳое, ки истифодаи сӯзишвории истихроҷшавандаро зиёд мекунанд ва/ё мӯҳлати техникӣ ё иқтисодии истеҳсоли гармӣ ва барқро бо истифода аз сӯзишвории истихроҷшаванда дароз мекунанд, ба истисноӣ тавлиди маҳдуди эҳтиётӣ, мақсадҳои пухтупази хонаводагӣ ё равандҳое, ки алтернативаҳои имконпазир вуҷуд надоранд.
- Лоиҳаҳои сӯзишвории биологӣ, ки ба яке аз шартҳои зерин ҷавобгӯ мебошанд:
  - Дар асоси ашёи хоме, ки дар заминҳои дорои миқдори зиёди карбон ё арзиши баланди гуногунии биологӣ парвариш мешаванд, аз ҷумла ҷангалҳои тропикӣ, ботлоқзорҳо, заминҳои торфӣ, алафзорҳо, мамнӯъгоҳҳо, заминҳои муҳофизатшаванда ё заминҳои дорои арзиши баланди ҳифз.
  - Истифодаи ашёи хом барои сӯзишвории биологии моеъ дар ҳолате, ки агар ашёи хом коркарднашуда истифода мешуд, ба монанди сӯзиши мустақим дар нерӯгоҳи когенератсионӣ, манфиатҳои бештари иқлимӣ ё рушд ба даст меомаданд.
  - Истифодаи сӯзишвории биологии сахт аз ҷангалҳо, хоҳ шинондашуда ё табиӣ, бо давраи карбон, ки ба Созишномаи Париж мувофиқ нест.
- Лоиҳаҳои насли якуми сӯзишвории биологӣ бо масоҳати истеҳсолии зиёда аз 75 гектар.
- Амалиётҳои буридани тиҷоратии ҷангал, ё хариди таҷҳизоти буридани ҷангал барои истифода дар ҷангалҳои аввалия ё ҷангалҳои куҳна.
- Истеҳсол ё савдои чӯб ё дигар маҳсулоти ҷангалӣ, ба ғайр аз маҳсулоте, ки аз ҷангалҳои ба таври устувор идорашаванда гирифта шудаанд.

Замимаи 3: Шартномаҳо, Конвенсияҳо ва Созишномаҳои Байналмилалӣ

Шартномаи байналмилалӣ / конвенсия / созишнома	Санаи тасдиқ/ҳамроҳшавӣ		
	Ҷумҳурии Қирғизистон	Тоҷикистон	Ӯзбекистон
Созишномаи Париж (2015)	18 феврали 2020	22 марти 2017	09 ноябри 2018
CITES – Конвенсия оид ба савдои байналмилалии намудҳои наботот ва ҳайвоноти ёбоии зери хатари нобудшавӣ қарордошта (1973)	04 июни 2007 (эътибор пайдо кард 2 сентябри 2007)	31 декабри 2015 (эътибор пайдо кард 30 марти 2016)	10 июли 1997 (эътибор пайдо кард 8 октябри 1997)
Конвенсияи Вена оид ба ҳифзи қабати озон (1985)	31 майи 2000	06 майи 1996	18 майи 1993
Протоколи Монреал оид ба моддаҳое, ки қабати озонро вайрон мекунанд (1987)	31 майи 2000	07 январи 1998	18 майи 1993
UNFCCC – Конвенсияи қолабии Созмони Милали Муттаҳид оид ба тағйирёбии иқлим (1992)	25 майи 2000	07 январи 1998	20 июни 1993
Протоколи Киото (1997)	13 майи 2003	29 декабри 2008	12 октябри 1999
Конвенсия оид ба гуногунии биологӣ (1992)	06 августи 1996	29 октябри 1997	19 июли 1995
Конвенсия оид ба ботлоқзорҳо (Рамсар, 1971)	12 ноябри 2002	18 июли 2001	08 октябри 2001
Конвенсияи СММ оид ба мубориза бо биёбоншавӣ (1994)	19 сентябри 1997	16 июли 1997	31 октябри 1995
Конвенсияи Базел (Партовҳои хатарнок, 1989)	13 августи 1996	30 июни 2016	07 феврали 1996
Конвенсияи Стокҳолм оид ба	12 декабри 2006	8 феврали 2007	28 июни 2019

Шартномаи байналмилалӣ / конвенсия / созишнома	Санаи тасдиқ/ҳамроҳшавӣ		
	Ҷумҳурии Қирғизистон	Тоҷикистон	Ӯзбекистон
ифлоскунандаҳои органикии устувор (2004)			
Конвенсияи Мероси Ҷаҳонӣ (1972)	03 июли 1995	28 августи 1992	13 январи 1993
Созишномаи Марракеши СУС (1994)	20 ноябри 1998	02 марти 2013	Узви СУС аз соли 1994
Созишномаи СУС оид ба соддагардонии расмиёти савдо (2013)	Тавассути узвият дар СУС қабул шудааст	Тавассути узвият дар СУС қабул шудааст	Тавассути узвият дар СУС қабул шудааст
Конвенсия оид ба намудҳои кӯчӣ (CMS/Bonn, 1979)	01 майи 2014	01 феврали 2001	01 сентябри 1998
Конвенсияи Орхус (1998)	01 майи 2001	17 июли 2001	28 марти 2025
Конвенсияи Эспо (1991)	01 майи 2001	17 июли 2001	Узвият надорад
Конвенсияи Роттердам (1998)	25 майи 2000	24 феврали 2025	Узвият надорад
Конвенсияи обии UNECE (1992)	Узвият надорад	Узвият надорад	4 сентябри 2007